

caiete critice

12 (314) / 2013

Revistă editată de **Fundația Națională pentru Știință și Artă**

Director: **Eugen SIMION**

12 (314) / 2013

Augustin Buzura '75

*Eugen Simion
în dialog cu
Augustin Buzura*

*Augustin Buzura,
un parcurs
de la omul istoric
la omul universal*
de Caius Traian Dragomir

*Un terapeut al
conștiinței*
de Paul Cernat

*Diversité des nations
et démocraties dans
l'Union Européenne*
de Thierry de Montbrial

*Drepturile omului
și valorile europene*
de Jacques de Decker

CAIETE CRITICE

caiete critice

Revistă editată de
*Fundația Națională
pentru Știință și Artă,
Grupul interdisciplinar
de reflecție*

și
*Editura Expert,
sub egida
Academiei Române*

Nr. 12 (314) / 2013

Redacția:

Eugen SIMION
director

Valeriu IOAN-FRANC
redactor-șef

Lucian CHIȘU
coordonare editorială

Simona GALAȚCHI
secretar de redacție

Aida SARCHIZIAN
Andrei GRIGOR

Bogdan POPESCU
Daniel CRISTEA-ENACHE

Călin CĂLIMAN

Maria MOLDOVEANU

Ana-Lucia RISTEA

Oana SOARE

Mihaela PINTICĂ

Nicolae LOGIN

Luminița LOGIN

EDITURA
Expert

Tel.: 318.24.38; 318.81.06
E-mail: edituraexpert@gmail.com
office@fnsa.ro

ISSN: 1220-6350
ISSN (on-line): 2285-5041

Colegiul editorial:

Mihai CIMPOI

Jacques De DECKER (Belgia)

Serge FAUCHEREAU (Franța)

Valeriu IOAN-FRANC

Jaime GIL ALUJA (Spania)

Klaus HEITMANN (Germania)

Radivoje KONSTANTINOVIC (Serbia)

Evangelos MOUTSOPOULOS (Grecia)

Mihail METZELTIN (Austria)

Thierry de MONTBRIAL (Franța)

Maurice NADEAU (Franța)

Basarab NICOLESCU

Dumitru ȚEPENEAG

caiete critice

Revistă editată de **Fundația Națională pentru Știință și Artă**

Director: **Eugen SIMION**

Augustin Buzura '75

*Eugen Simion
în dialog cu
Augustin Buzura*

*Augustin Buzura,
un parcurs
de la omul istoric
la omul universal
de Caius Traian Dragomir*

*Un terapeut al
conștiinței
de Paul Cernat*

*Diversité des nations
et démocraties dans
l'Union Européenne
de Thierry de Montbrial*

*Drepturile omului
și valorile europene
de Jacques de Decker*

CUPRINS

12/2013

FRAGMENTE CRITICE

- Eugen SIMION: Agitatorul, migrantul, nichitianul, admirabilul Adam Puslojič,
ultimul boem dintr-o Balcanie imaginară
*The Stirrer, Migrant, Nichitian, Wondrous Adam Puslojic, the Last Bohemian
in an Imaginary Balkan Area* 3

A GÂNDI EUROPA

- Thierry de MONTBRIAL: Diversité des nations et démocraties dans l'Union Européenne
Diversity of Nations and Democracies Inside the European Union 7
- Jacques de DECKER: Drepturile omului și valorile europene
The Human Rights and European Values 10

INTERVIU

- Eugen SIMION: Eugen Simion în dialog cu Augustin Buzura
Eugen Simion in Dialogue with Augustin Buzura 13

COMENTARII

- Caius Traian DRAGOMIR: Augustin Buzura, un parcurs de la omul istoric
la omul universal
Augustin Buzura, a Way from the Historical Man to the Universal Man 47
- Paul CERNAT: Un terapeut al conștiinței
A Therapist of Conscience 52

DOCUMENT

- Raluca BADEA: Impactul (rebelului cu un corn de hârtie în pantaloni) pe scena literară
*The Impact (of the Nonconformist That Had a Paper Horn in His Trousers)
on the Literary Scene* 58

CULTURĂ ȘI ECONOMIE

Maria MOLDOVEANU: Contribuția culturii la dezvoltarea sustenabilă a așezărilor urbane (II)

The Contribution of Culture to Sustainable Development of

Urban Settlements (II)..... 70

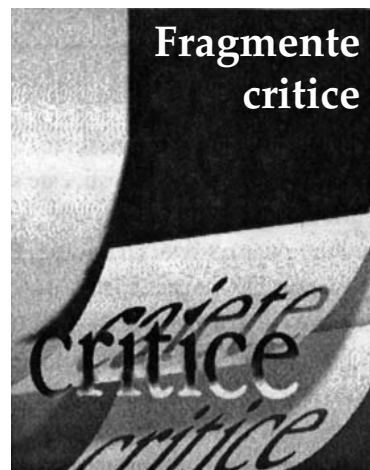

Ilustrăm acest număr cu lucrări ale artistului plastic
Max Hermann Maxy
(1895-1971)

Acest număr a apărut cu sprijinul
Primăriei Sector 2 - București,
primar Neculai Onțanu

Eugen SIMION*

**Agitatorul, migrantul,
nichitianul, admirabilul Adam
Puslojič, ultimul boem dintr-o
Balcanie imaginară****

Résumé

Textul de mai jos reprezintă un scurt laudatio ținut de acad. Eugen Simion cu ocazia decernării titlului de Doctor honoris causa poetului sârbo-român Adam Puslojič, în fața universitarilor din Reșița. Îndelungata activitate a poetului de-a lungul a cinci decenii este evocată în contextul generației române a anilor '60 cu ai cărei reprezentanți, Nichita Stănescu și Marin Sorescu, a avut strânse legături de prietenie. A tradus peste 80 de cărți din limba română și ocupă un loc important în literatura sârbă, spiritul său fiind tutelat de unul dintre cei mai mari poeți sârbi de origine română (din Banatul sârbesc) de după război, Vasko Popa. Adam Puslojič și Vasko Popa au fost traduși în română de către un alt poet remarcabil din Banatul sârbesc, Ioan Flora. Lirismul lui Adam Puslojič ține de o formulă poetică numită "clocotrism", deloc străină de reliricizarea poeziei române din anii '60-'70.

Cuvinte-cheie: poetul sârbo-român Adam Puslojič, Vasko Popa, Nichita Stănescu, Marin Sorescu, poezia anilor '60-'70.

Le texte qui s'ensuit représente un bref laudatio, tenu par l'academicien Eugen Simion lors de la cérémonie d'attribution du titre Docteur honoris causa au poète serbe-roumain Adam Puslojič, en face des universitaires roumains de Reșița. La longue activité du poète au cours de cinq décennies est évoquée dans le contexte de la génération roumaine des années '60 dont les plus importants représentants, Nichita Stănescu et Marin Sorescu, ont eu des relations d'amitié avec celui-ci. Adam Puslojič a traduit plus de 80 livres du roumain et il occupe une place importante dans la littérature serbe, son esprit étant influencé par l'un des plus grands poètes serbes d'origine roumaine d'après la guerre, Vasko Popa. Adam Puslojič et Vasko Popa ont été traduits en roumain par un autre remarquable poète du Banat serbe, Ioan Flora. Le lyrisme d'Adam Puslojič tient à une formule poétique nommée "clocotrism", rapprochée de la réinvention lyrique de la poésie roumaine des années '60-'70.

Mots-clé: le poète serbe-roumain Adam Puslojič, Vasko Popa, Nichita Stănescu, Marin Sorescu, la poésie des années '60-'70.

Doamnelor și Domnilor,
Am venit la Reșița, pentru prima oară în
viața mea, pentru a lăuda un poet sârbo-
român, pe care Dvs. îl cinstiți azi, pe drept,
cu un titlu academic: *doctor honoris causa*.
Mă bucur pentru el și vă felicit pe Dvs.,

universitarii reșițeni, că v-ați decis să-l „căf-
tăniți” – cum ar zice Ion Barbu – pe acest
valah din Valea Timocului, care de vreo
câteva (vreo cinci) decenii străbate spațiul
din stânga și din dreapta Dunării cu versul
lui profetic și cu neastâmpărul firii lui

* * Academia Română, președintele Secției de Filologie și Literatură, directorul Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”; Romanian Academy, President of the Philology and Literature Section, Director of The "G. Călinescu" Institute for Literary History and Theory, e-mail: eugensimion@fnsa.ro.

** Scurt laudatio cu ocazia decernării titlului Doctor honoris causa poetului Adam Puslojič de către Universitatea din Reșița.

sârbo-valahe. Este cunoscut pretutindeni, la Satu Mare și la București, are prieteni peste tot, nu ratează niciun festival și niciun seminar de poezie, cară cu el două plase pline cu cărți, oferă cărți de poezie și primește cărți de poezie, dă dedicații flatante doamnelor și domnișoarelor, stă de vorbă cu prietenii, niciodată nu l-am văzut apatic, dezgustat de lume, dimpotrivă, mereu agitat, pasionat de o cauză sau alta, uneori chiar de cauze pierdute. Părea, până de curând, cu pletele lui rebele și cu barba lui răsfirată, un călugăr atonit rătăcit, ca îngerul lui Arghezi, prin chiliile boemei sud-est europene. Azi, când și-a tăiat pletele și și-a pus în ordine barba rebelă, pare un profet pocăit, un filosof zen retras în spațiul meditației și dedicat completamente contemplației. Nu vă lăsați înșelați de fața lui spășită! În el zace, în continuare, un profet care n-are somn și liniște și un poet care vânează cel puțin în două câmpuri ale imaginarului sud-est european: unul din stânga Dunării – cum urci de la vărsare spre izvor –, altul în dreapta.

A fost și a rămas prieten cu Nichita Stănescu și cu comilitonele său, Marin Sorescu, a tradus cam optzeci (zice el) de cărți din limba română, este prieten cu doi mari poeți și critici sârbi, Srba Ignatovici și

Radomir Andrić; tânăr de tot, l-a admirat pe Vasko Popa – cel mai mare poet sârb de după al doilea război mondial – și, tot tânăr, a fost unul dintre fondatorii și animatorii curentului poetic numit „clocotrism”, din care a făcut parte și românul din Banatul sârbesc, remarcabilul poet Ioan Flora. Acesta l-a tradus pe Vasko Popa în românește și apoi l-a tradus și pe Adam Puslojić, după care s-a apucat și a tradus toată poezia sârbă de la începuturi până aproape de zilele noastre. O faptă de mare ispravă literară, o carte frumoasă și absolut necesară pentru noi, românii, care simpatizăm pe sârbi și-i socotim vecinii în care ne putem bizui și în care ei, turbulenții sârbi, se pot bizui în istoria lor deloc calmă... Am amintit de Ioan Flora și de „clocotrism” pentru că Adam Puslojić nu se leapădă de iubirile spirituale ale tinereții lui și pentru că, am impresia, *clocotrismul* reprezintă o stare a spiritului și o formulă poetică de care generația lui Nichita Stănescu și Marin Sorescu nu este străină. Noi îi zicem „generația '60”, cea care, într-un moment ceva mai bun al istoriei („mai bun” într-o istorie rea), a reușit să schimbe fața poeziei române, dominată, după 1945, de poezia realismului socialist – poezie conformistă, politizată, caducă. Cum? Printr-o întoarcere, întâi, la sursele modernității românești și deci printr-o *relicricizare* a limbajului și a substanței poetice. La început, n-am știut cum să numim acest fenomen și, apoi, i-am zis *neomodernismul* românesc. Modelele lui erau: Eminescu (cel din *Odă în metru antic* și *O călărire în zori*), Arghezi, Blaga (prin poezii ardeleni neoexpresioniști), Ion Barbu. „Clocotristul” Adam Puslojić a apărut, însoțit de prietenii lui, ceva mai târziu, când Nichita Stănescu devenise deja un tânăr maestru, iar Sorescu ieșise în lume, convins – ca și Petre Pandrea – că „spiritul cobilițar” cucerise deja lumea artei prin Brâncuși. Mai trebuia cucerită acum și prin poezia spiritului metafizic al Olteniei. Culmea este că inteligentul și neasemuitul Marin Sorescu, ieșit din Bulzeștii Doljului, a reușit, aproape că a reușit... El și ploieșteanul Nichita Stănescu, prietenul lui Adam Puslojić și – cu voia Dvs. – colegul meu de bancă de la 11

ani, până cu voia lui Dumnezeu n-a mai fost să fie...

Doamnelor și Domnilor,

Opresc discursul meu în ton amical și ludic și vreau să-i dau altă direcție, altă temă și altă tonalitate. Vreau să vorbesc despre trei prieteni, adică despre Serbia în trei prieteni poeți (mari poeți) și despre un al patrulea, tot poet. Ei se cheamă în ordinea vârstei: Vasko Popa, Nichita Stănescu, Marin Sorescu și martorul, confidentul și prietenul lor, Adam Puslojič, poetul pe care Dvs. îl onorați, îl căftăniți azi. Și, încă o dată, bine faceți. Nichita Stănescu l-a cunoscut și l-a tradus pe Vasko Popa. Au fost prieteni? Se pare că au fost. Marin Sorescu l-a cunoscut în mod sigur pe Vasko Popa și s-a împrietenit cu el. L-a tradus și i-a comentat poemele. Nichita Stănescu și Marin Sorescu s-au iubit și s-au concurat. Au și polemizat, s-au înțepat, dar, în esență, cred că s-au iubit. Așa cum pot și cât pot să se iubească, spiritual, doi mari poeți mușcați de orgoliul geniului și de ambiția preeminenței. Al patrulea, în această combinație, este Adam Puslojič, martorul și prietenul incoruptibil al celor dinainte. Mai tânăr ceva, nu mult, dar mai tânăr decât ei, un frate mai mic, cum îi place lui să-și spună, a rămas să depună mărturie despre ei și să ducă mai departe spiritul lor.

Doamnelor și Domnilor,

M-am gândit mereu la poezii citați mai sus și la strania lor relație, la destinul lor într-o Europă care atunci, în anii '60-'70, nu era, politic vorbind, desăvârșită. Nu era, la drept vorbind, deloc ireproșabilă. Era despărțită de o cortină de fier și era terorizată de fanatisme ideologice. Ei, bine, în acea istorie, repet, greu suportabilă, am sentimentul că Vasko Popa, Nichita Stănescu și Marin Sorescu erau, probabil, cei mai buni, cei mai originali poeți europeni. Fără să se știe prea mult, fără ca lumea literară occidentală să-i aprecieze cum s-ar fi convenit. Ce bizară este uneori istoria! Aici, în Răsăritul european dominat de dictatură, trăiau și erau prieteni trei tineri poeți care, toți trei, forțau destinul și păcăleau o istorie

abominabilă, încercând să schimbe limbajul poeziei și readucând imaginația lirică modernă la putere. Nu vi se pare un fapt extraordinar? Că mie mi se pare!

Doamnelor și Domnilor,

S-ar părea că l-am uitat, în această mică parabolă, pe Adam Puslojič, martorul, confidentul, prietenul celor dinainte. Nu l-am uitat, l-am lăsat doar deoparte ca să aibă timp să-și pună ordine în amintirile și în ideile lui pentru ca mărturisirea lui să fie mai verosimilă. Este un apostol, cum am zis, fidel și talentat. Are în el fibră de profet și voință de agitator. I-a tradus pe prietenii lui, a vorbit despre ei mereu și cu o mare pasiune și, în mod sigur, o să vorbească și azi în această ceremonie despre ei și despre iubirea lui pentru cultura românească din care face parte și el, pentru că, de-o vreme, adică de câțiva ani, scrie și publică și în limba română.

Pregătindu-mi spiritul pentru acest *laudatio*, i-am recitat versurile mai vechi. În *Antologia* pregătită de Ioan Flora am dat peste un poem pe care nu-l cunoșteam. Dați-mi voie să vorbesc puțin despre el. Se cheamă *Ultima întâlnire dintre Nichita Stănescu și Vasko Popa, al nostru*. Este datat

martie 1985. Poemul, admirabil, vine să-mi întărească ideea despre faptul că, în Estul european, se făcea poezie bună și că nu este o lege ca într-un regim totalitar să fie neapărat „o Siberie a spiritului”, cum s-a zis. Dimpotrivă, opresiunea, dictatura ideologică, poate pune spiritul liric la încercare și poate facilita nașterea capodoperei. Un paradox pe care trebuie să-l acceptăm și să-l analizăm. Iată acest poem:

„Unul vine din pluralitatea sa, unde stătea ascuns
Celălalt era aici, fără ca s-o știe
Fiecare dintre ei privea înainte; se părea
în altă parte
Și fiecare murea de două ori (o dată și
pentru celălalt)

La ce bun, m-am întrebat, oare această
întâlnire
N-a mai avut loc și altădată, nu s-a mai
întâmpat...
Astfel, printre cărți, printre cărți străine
Fiecare avea chipul celuiilalt, de neant

„Ce mai faci, Vasko?/ Bine, Nichita”
„Și-mbătrânești frumos, Vasko?/
Frumos, Nichita”
Și nu se mai auzea nimic, nu se mai
întâmpla nimic
Întunericul se așternea ușor peste
Marele Târg de Carte

Ca o cortină. Ca o poartă grea de
curte-mpărătească
Și-a trebuit să ne risipim, precum câinii
ciumați, în haite
Să plec de rușine, eu – care eram
al treilea, m-am dat de-o parte
Mereu pe partea celui ce era atât de grăbit,
atât de grăbit”

Nu vreau să-l comentez prea mult. Este simplu (de o simplitate „soresciană”, adică înșelătoare), în haine voit sărăcăcioase, fără metafore de preț, fără mari concepte, dar „frumos”, inteligent, emoționant prin neutralitatea, răceala tonului. Doi mari poeți care, nu se știe de ce, trec, orgolioși, unul pe lângă altul și își aruncă vorbe reci, politicoase (corectitudinea politică era cunoscută și

atunci!): unul (Nichita Stănescu) zice: „Ce mai faci, Vasko?” Celălalt (Vasko Popa) îi răspunde aproape indiferent: „Bine, Nichita”. Ploieșteanul – „dat în Paște”, cum îi plăcea să zică – insistă cu o propoziție în doi peri, interogându-l: „Și-mbătrânești frumos, Vasko?”!, iar sârbul român Vasko – mutat definitiv în limba sârbă – îi răspunde concis: „Frumos, Nichita”... Fiind de față – și oarecum rușinat de atâta orgoliu și de așa nefirească răceală – al treilea, Adam Puslojič de față, se dă de-o parte. „Mereu pe partea celui ce era atât de grăbit, atât de grăbit”. Se dă de-o parte? Se dă de-o parte ca să vadă mai bine și să noteze ceea ce vede. Vede doi mari poeți din Est la un târg de carte, doi mari prieteni care, nu se știe de ce – cititorul acestui splendid poem nu știe, în orice caz –, sunt protocolari, neafectuoși, nu cum ne-am așteptat și, în fond, necomunicativi... Capriciile talentului, secretul naturilor lirice, orgoliile creatorilor care uneori transformă orgoliul firesc în vanitate! Și, atunci, în lumea spiritului, se face frig. Noroc, repet, că este de față la această confruntare Mercuțio venit din Valea Timocului, martorul și comilitonele pe care, iată, îl sărbătorim azi.

Doamnelor și Domnilor,

Adam Puslojič este el însuși, am spus, am scris de mai multe ori, un poet de prim-plan în lumea noastră comună. Un poet original, un poet care pune cu obstinație miturile sud și nord-dunărene la treabă, uneori un fantast care circulă printr-un ținut imaginar pe o bicicletă cu o jumătate de roată, alteori contemplă îndelung o creangă fragilă și se gândește la veșnicia care, se știe, este o noțiune cu multe necunoscute, în fine, boemul nostru profetic cumpără flori neasemuitei sale Natașe și se apără, astfel, de îngerii firoși ai păcatului. Curios, acest poet clocotrist... Surprinzător acest Mercuțio care se bate, de 33 de ani – de când Romeo (Nichita Stănescu) a dispărut –, se bate, zic, umblă prin lume și propovăduiește numele prietenului său Romeo sau Enkidu, îl propovăduiește și-l cântă, propovăduindu-se și cântându-se totodată pe el, în această miraculoasă utopie care este, în fapt, poezia.

Thierry de
MONTBRIAL*

Diversité des nations et démocraties dans l'Union Européenne

Abstract

Definirea noțiunilor de națiune și democrație nu este un lucru ușor. Trebuie înțeles că o națiune nu mai poate exista practic prin opoziție la alteritate, la tot ceea ce nu este propria sa memorie și cultură. E nevoie de depășirea conflictelor și a violenței care se pot ivi din considerarea celui alt ca barbar și de întemeierea unei păci universale la care au reflectat atâți gânditori europeni. În schimb, pentru existența democrației, se simte nevoia punerii în practică a câtorva concepte esențiale, cum ar fi: drepturile omului, instituții (cu adevărat) democratice, legitimitatea exercitării puterii (ca urmare a suportului și adeziunii populației), solidaritatea (cu cei defavorizați sau săraci) și securitatea (în fața unei agresiuni). În plus, sufragiul universal, deși esențial, poate fi redus la o vorbă goală, la o caricatură, dacă se ține cont numai de expresia lui matematică. Aventura construirii unei Europe unite este abia la început și ar putea fi rezolvată abia de generațiile următoare.

Cuvinte-cheie: democrație, națiune, Europa unită, legitimitatea puterii, pacea universală, sufragiul universal

Defining the notions of nation and democracy is not an easy thing. It must be understood that a nation can not exist practicably as a oposition to alterity (otherness), to all that is not its own memory and culture. It is necessary to overpass the conflicts and the violence that can result from considering the other as Barbarian, and to set up an universal peace to wich thought so many European thinkers. On the other hand, for the existence of democracy we feel the need to apply some of essential concepts as well as: the human rights, democratic institutions, legitimacy of the power (adhesion of people), solidarity (with the poor) and the security (face to aggression). Moreover, the universal suffrage, even though very important, can be reduced to an empty word, to a caricature, if we are looking only at its mathematical expression. The adventure of building an European Union is only to begining and it sould be solve by the next generations.

Keywords: democracy, nation, European Union, legitimacy of power, universal peace, universal suffrage

La notion de nation est extrêmement riche et extraordinairement ambiguë. Je vais me référer à la fameuse conférence d'Ernest Renan à la Sorbonne, *Qu'est-ce qu'une nation ?* (1882), qui met l'accent sur les points suivants : la nation est fondamentalement un vouloir vivre ensemble, un vouloir ancré dans une mémoire commune et dans un projet. Pour la mémoire, il ne s'agit pas de reconstruire un passé idyllique, de mythi-

fier systématiquement le passé, mais d'assumer un passé reçu en héritage qui peut être fait de malheurs, guerres et souffrances, de vouloir le dépasser, le transformer, le transcender. C'est d'ailleurs l'origine de la réconciliation franco-allemande qui a été à la base du projet européen. Cette notion de nation a tout de même dérapé. Emergée à partir du XVIe siècle et déployée en gros sur trois siècles, elle a été dévoyée au XIXe siècle par

* Institutul Francez de Relații Internaționale, Academia de Științe Morale și Politice (Franța), e-mail: romanenکو@ifri.org.

le nationalisme et les excès de nationalisme ont conduit aux drames et aux déchirements du XXe siècle dont nous sommes encore en train d'assumer les conséquences.

Pourquoi ? Parce qu'au moment où l'idée nationale devient un nationalisme, la nation est définie par opposition. On se définit contre les autres. Et là on reprend l'antique notion de barbarie : le barbare c'est l'autre. L'affirmation de la personnalité nationale suppose de se poser en s'opposant, éventuellement en faisant la guerre. La nation est dévoyée à ce moment-là dans la haine. Je pense que s'il y a une idée dans le projet européen, c'est justement d'abolir la guerre et la violence organisée comme manière de résoudre les conflits. Pas d'abolir les conflits (qui sont dans la nature humaine), mais la manière de les résoudre. Il s'agit aussi de donner un sens qui préfigure peut-être le projet de paix perpétuelle de Kant, l'abbé de Saint Pierre, Kant et Habermas, un sens à l'expression de coexistence pacifique. Il ne s'agit pas d'inventer un projet purement intellectuel, mais de l'incarner dans la réalité d'une culture et des institutions communes.

Si la notion de nation est complexe, celle de démocratie l'est encore plus. Il est impossible de la définir de manière universelle. Bien difficile est sa traduction concrète, le passage d'idées générales et généreuses aux modes d'organisation et pratiques effectives. Il y a néanmoins quelques principes communs à toute réalisation de la notion de démocratie.

Le premier principe est la notion de droits de l'homme. Pour ce qui concerne la déclaration universelle des droits de l'homme, il s'en est fallu d'un cheveu que cette déclaration soit intitulée, dans la dynamique des négociations, déclaration internationale. Le mot "universel" est plus puissant sur le plan rhétorique. Les principes sont généraux, nobles, mais difficiles à incarner. Il faut faire attention à ne pas dévier vers le dévoiement idéologique que certains appellent en France le "droit de l'hommisme", c'est-à-dire l'utilisation néo-impérialiste et néo-colonialiste de la notion de droits. Implicitement, cela se traduit par considérer comme universelles des manières particulières d'organiser la société et vouloir les imposer aux autres, au

nom des droits de l'homme.

Deuxièmement, les institutions. Personnellement, je crois que le monde ne peut tenir- et en particulier la démocratie ne peut se maintenir- qu'à travers des institutions appropriées. Non seulement les institutions sont importantes, mais nous avons des responsabilités à faire naître de bonnes institutions et, quand il y a des bonnes institutions, à les faire vivre. L'idée de démocratie suppose la séparation des pouvoirs et la notion de libéralisme au sens étymologique du terme, c'est-à-dire la racine de « liberté » et donc l'économie de marché, mais non pas au sens de laisser-faire, de laisser-passer, de la loi de la jungle, mais au sens de liberté d'entreprendre, encadrée par des institutions qui soient animées par les principes de justice et équité.

La notion de légitimité est un concept important et concret. Une institution, une personne exerçant un pouvoir est légitime s'il y a une adhésion de la population - fruit d'une histoire ou si elle est issue d'un certain comportement. Si la légitimité n'est pas présente, on peut construire toutes les institutions, écrire les plus belles constitutions du monde, cela ne marchera pas. Il faut que la légitimité soit là, comme principe moral au sens le plus large du terme.

Le principe suivant est le couple solidarité/sécurité. La solidarité est tournée plutôt vers l'intérieur, au sens du principe de l'Union Européenne selon lequel les pays les plus riches doivent transférer des ressources vers les pays moins riches jusqu'à ce que ceux-ci les rattrapent (l'histoire de l'Union enregistre de très beaux succès comme le cas de l'Irlande). Quant à la sécurité, elle est plutôt tournée vers l'extérieur, c'est-à-dire se sentir solidaire au cas où l'un d'entre nous se trouverait agressé.

Dans aucun de ces principes que j'ai mentionnés ne figure un mode particulier de vote. Je crois que l'idée consistant à identifier la démocratie au suffrage universel est tout à fait insuffisante. Que le suffrage universel doive être présent d'une manière ou d'une autre- sans doute. Dans une démocratie il y a aussi un principe de participation. Chaque citoyen doit avoir la possibilité de s'exprimer et d'être écouté. Comme on

dit en français- et la langue populaire dit les choses très bien- il faut avoir son mot à dire. Trop souvent dans les régimes idéologiques des sociétés occidentales actuelles il y a une idée qui identifie la démocratie à la modalité particulière d'expression au suffrage universel, ce qui est caricatural, insuffisant et dangereux parce qu'on tombe très vite dans les droits de l'homisme.

Alors la démocratie- au sens de principe majoritaire- peut marcher sous des conditions simples à énoncer mais extrêmement difficiles à réaliser : pour une nation homogène sur le plan culturel, on peut faire fonctionner le système selon le principe *one man, one vote* (un homme, une voix). Mais pourquoi 51 " ou 49 " feraient une différence radicale pour échanger une équipe contre une autre ? L'arithmétique ne résout pas la question et même-là il y a un principe de légitimité qui doit s'ajouter.

Comment un ensemble plurinationnel ethnique peut-il fonctionner de manière démocratique ? Existe-t-il des exemples dans le monde d'aujourd'hui ? Le premier exemple c'est les Etats-Unis qui ont des histoires extrêmement particulières qui rendent le modèle radicalement non-transposable. L'autre pays c'est l'Inde, un autre modèle *sui generis* et non transposable. L'histoire des Etats-Unis est récente ; l'Inde- c'est le résultat d'une succession d'empires, l'unification de l'Inde étant *ex-ante* un événement politique extrêmement improbable.

Mais en Europe il n'y a eu aucune unification des nations par la voix impérialiste. Il y a eu des tentatives, mais ces tentatives ont échoué. C'est pour la première fois dans l'histoire du monde que nous cherchons à unifier un continent par une libre adhésion de ses composantes et non pas comme conséquence d'un projet impérial plus ou moins durable. Et là se trouve notre défi, puisque nous devons inventer des modalités d'organisation démocratique satisfaisant les critères que je viens d'énoncer, mais sans avoir un précédent ou une recette toute faite. L'Union Européenne est une immense aventure, un projet dont nos descendants commenceront à discerner plus nettement ses contours. Il faut continuer et cela prendra encore quelques générations.

Jacques de DECKER*

Drepturile omului și valorile lumii europene

Abstract

Textul de față reprezintă intervenția dlui Jacques de Decker în cadrul Seminarului internațional Penser l'Europe – les droits de l'homme et les valeurs du monde européen, (București, 4-6 octombrie, 2012) organizat de Academia Română și Fundația Națională pentru Știință și Artă. În scurta sa intervenție, autorul își prezintă ideile privitoare la ceea ce înseamnă căutarea și definirea identitară, dându-i o turnură autobiografică. Relația dintre minorități și majoritate, într-o țară ca Belgia, este într-o continuă schimbare și, uneori, într-un raport invers proporțional cu cifrele, cu statistica. Majoritatea ajunge să însemne a avea drept de vot, a ocupa posturi de decizie, a avea putere economică și politică, a impune și răspândi o cultură. Flamanzii, deși o majoritate numerică în Belgia, au fost mult timp o minoritate pe plan economic și politic față de francofoni, mai puțin numeroși, dar care s-au impus economic, politic și cultural.

Cuvinte-cheie: Belgia, problema minorităților, definirea identitară, flamanzii, francofonii belgieni

This speech belong to Jacques de Decker and it was kept inside of the International Conference Penser l'Europe – the human rights and the values of European world (Bucarest, 2012, the 4-6 October) that was organized by Romanian Academy and the National Foundation for Science and Art. In his short speech, the author present his ideas referring to what means the search and the definition of national and individual identity, giving to this presentation an autobiographical point of view. The relation between minorities and majority, inside a country as Belgium, is in a permanent change and, sometime, in a reversed position with the amount of population, with statistics. The majority means, in fact, to have the voting right, to occupy decisional jobs, to have economic and political power, to impose and spread a culture. The Flemish, though a numeral majority in Belgium, were long time a minority on economic and political plane face to Belgian Francophones, less numerous, but imposing their culture through economic and political middles.

Keywords: Belgium, the minorities problem, definition of national identity, the Flemish, Belgian Francophones

Je serai extrêmement bref dans cette intervention parce que le sujet qui est traité pendant cette séance est un sujet vis-à-vis duquel je me sens absolument incapable d'adopter la moindre distance objective et certainement pas scientifique.

Je crois que la Belgique est encore enfoncée actuellement dans une crise qui fait que l'on attend de chaque résultat électoral des secousses qui pourraient même

déboucher sur un séisme. Et même pour quelqu'un qui passe dans son propre pays pour un Belge attardé et, pourquoi pas, même pour le dernier Belge, je suis prêt maintenant à reconnaître que des risques de scission grave du pays n'aboutiraient pas à sa suppression et à sa disparition, mais à sa réduction stricte minimum, même pas vitale, c'est-à-dire d'avoir une Belgique qui ne serait plus qu'une coquille vide, comme on

* Academician, secretar perpetuu al Academiei regale de limba si literatura franceza din Belgia, e-mail: dedecker.ritter@gmail.com

dit, ou l'une épurée, comme on l'a appelée précédemment, n'est plus du tout à exclure.

Quand on a le nez sur un phénomène, on est vraiment très mal placé pour en parler, surtout dans une enceinte comme celle-ci. Le malheur veut que la situation belge n'intéresse pas grand monde dans les cénacles de sociologie ou de politologie, en tout cas beaucoup moins que ça ne devrait être le cas, car il s'agit quand même d'un pays assez bien situé au sein de l'Europe qui nous concerne tous, qui en plus est le pays où se trouve la principale capitale de l'Europe, tout cela ne pourrait avoir que des conséquences de proche en proche assez considérables.

Pour le dire de manière plus personnelle, et pour donner une petite couleur à la raison pour laquelle je préfère ne pas être trop **disaire**, c'est qu'en ce qui me concerne j'ai l'impression qu'à l'intérieur du pays dont je suis citoyen, je suis passé d'une minorité à l'autre, c'est-à-dire que j'ai été minoritaire dans mon enfance, parce que je suis né d'une famille flamande et les flamands, à l'époque, peu de temps après la guerre, n'é-

taient pas vraiment minoritaires sur le plan des chiffres, mais ils étaient minoritaires sur le plan économique, minoritaires sur le plan culturel, minoritaires sur le plan politique, c'est-à-dire qu'ils n'avaient pas accès, surtout comme le vote était resté censitaire, à des postes importants au niveau décisionnel et de ce fait-là ils vivaient une frustration profonde.

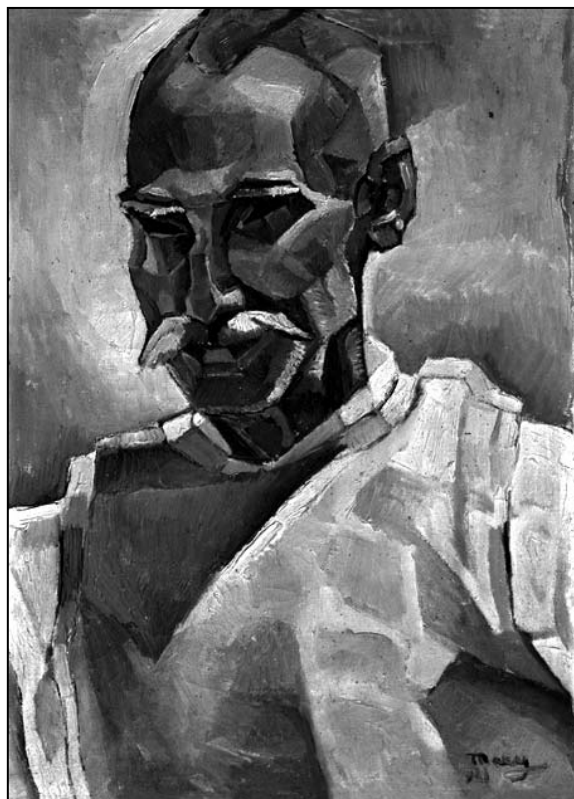
La deuxième chose c'est que la Flandre du début du XXème siècle n'était plus la Flandre de Bruges et Gant de l'époque où ils étaient les grands centres économiques et culturels d'Europe et puis, tout simplement, il y avait ce refus qui avait été manifesté par les fondateurs du pays, de considérer la langue même de cette communauté comme une langue officielle, donc le français a été la langue unique sur le plan des textes officiels pendant plus d'un demi-siècle et a dû attendre un siècle, exactement 1830-1930, pour pouvoir inaugurer sa première université de langue néerlandaise, à Gant. Donc, tout cela peut expliquer qu'un petit flamand que j'étais avait vraiment le sentiment d'être un peu exclu, en tout cas j'avais les sentiments que me communiquaient mes parents, c'est-à-dire qu'ils avaient eu, surtout mon père, une grande conviction d'appartenance à sa communauté flamande, mais en même temps il avait bien entendu appris le français, ma mère était enseignante francophone d'origine flamande, et donc quand il a été question de me mettre à l'école, ils n'ont pas hésité une seconde à me mettre à l'école francophone. Donc je suis devenu très vite un francophone, j'ai même oublié un temps ma langue d'origine et il a fallu que vers l'âge de 15-16 ans je me dise que là il y a peut-être tout un passé, toute une tradition, toute une culture que je vais quand même essayer d'exhumer et je l'ai fait par des études universitaires germanistes pour réapprendre le néerlandais à l'Université, langue que j'ai enseignée par la suite.

Dans l'intervalle le pays a basculé, sur différents plans, c'est-à-dire par une justice tout à fait élémentaire, le suffrage universel a fait qu'une voix flamande valait une voix francophone ou wallonne, donc de ce fait-là, puisque les flamands étaient plus nom-

breux et ils étaient plus représentés au parlement, il a fallu et on est resté provisoirement fidèles, considérez qu'il était impératif que le gouvernement resta paritaire, mais c'est une chose qui aujourd'hui est discuté puisqu'au fond il y a une proportion de 6/4 entre les flamands et les francophones.

Il y a eu le développement extraordinaire de la Flandre sur le plan économique, grâce notamment à la construction d'un deuxième important port, à part celui d'Anvers, à Bruges, il y a eu une gigantesque action en faveur de l'enseignement en néerlandais à tous les échelons et ce combat s'est mené aussi sur Bruxelles même, puisque les Flamands évoquent à juste titre que Bruxelles était une ville flamande jusqu'à la fin du XVIIIème siècle, que la ville a été fondée vers l'an mille et depuis là et jusqu'à cette époque elle était uni-langue flamande, donc il y a une espèce de mythe de la reconquête de Bruxelles qui n'aboutit pas dans la mesure où les Flamands du fait qu'ils ont le sentiment que Bruxelles leur a été arraché n'aiment pas Bruxelles. Donc ils n'aiment pas y vivre, ils y travaillent mais ils n'y vivent pas, ce qui fait que la plupart de la population reste francophone. Tout cela donne maintenant au francophone belge que je suis devenu l'impression que je suis à nouveau dans une minorité, minorité économique, politique, même culturelle, parce que forcément les moyens dont dispose la communauté flamande, car on a communautarisé la culture, sont bien plus importants pour la valoriser que ceux dont dispose la communauté française, ce qui explique par exemple qu'au Festival d'Avignon on voit tous les ans de grands spectacles flamands très bien soutenus par des moyens dont la communauté française ne dispose pas. Tout ça donne le sentiment quand même d'une grande ambiguïté et aussi l'impression d'un problème assez inextricable lorsqu'on est plongé dedans.

J'aime beaucoup dire qu'en fait je me définis comme un Belge et préférerais m'arrêter à cela, mais je suis obligé d'aller au-delà, d'ascendance flamande et de descendance wallonne, parce que mes petits-enfants, ayant un père wallon et une mère à

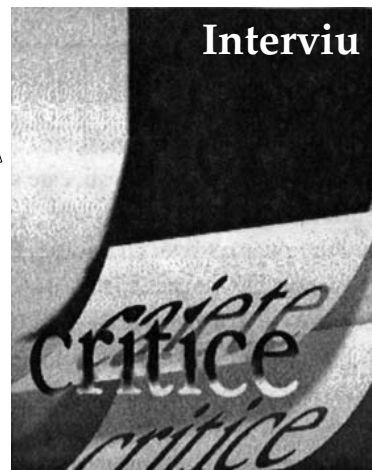
moitié wallonne, puisque leur mère était wallonne, tout ça me permet de dire que, si l'on doit se définir par quelque chose, pourquoi ne pas se définir par sa descendance autant que par son ascendance.

La seule chose que je voudrais dire en conclusion est que la notion même de minorités est une notion mobile, dynamique, en mouvement constant et qu'il n'y a rien de plus absurde que le cliché d'une minorité, pas plus qu'une majorité d'ailleurs. C'est-à-dire que notre inscription dans le corps social est quelque chose d'une très grande plasticité et qu'il le devient de plus en plus.

Je pense que toute recherche identitaire précise est une limitation des potentialités que nous avons en tant que êtres humains et ça va se sentir dans le monde d'aujourd'hui ou de demain encore plus fortement qu'aujourd'hui. Donc, pour ma part, je ne peux que témoigner de ce que je peux appeler grosso modo un combat d'arrière-garde, un archaïsme honteux, mais qui peut encore faire des dégâts dans un pays soi-disant aussi contemporain et moderne que le mien.

Eugen SIMION*

Eugen Simion în dialog cu Augustin Buzura

Abstract

Textul este un dialog între academicianul Eugen Simion și prozatorul Augustin Buzura. Primul își provoacă partenerul de discuție pentru a descoperi gândurile cele mai intime în ceea ce privește relația sa cu Dumnezeu, modul în care această relație traversează operele sale și modul în care această abordare a divinității îl ajută pe om să depășească dificultățile fizice apărute odată cu vârsta. Apoi, discuția se întoarce la realitățile culturale și sociale din zilele noastre din România, și urcă la caracteristicile naționale și istoria țării noastre. O atenție specială este acordată la momentul literar contemporan, care este dezamăgitor și lasă un gust amar pentru ambele personalități implicate în dialog. Augustin Buzura oferă detalii biografice interesante și scoate în evidență detalii noi asupra modului în care viziunea sa literară este încorporată în romanele sale..

Cuvinte-cheie: literatura română, proza scrisă, dialog cultural

The text is a dialogue between Academician Eugen Simion and the prose writer Augustin Buzura. The interviewer provokes his partner of discussion to reveal his innermost thoughts regarding his relation with God, the way this relation transgresses his works and how this approach to divinity helps the man overcome physical difficulties encountered due to the age factor. Then the discussion turns to cultural and social realities of nowadays Romania, and it rises to national characteristics and history of our country. A special attention is given to the contemporary Romanian literary stage that is disappointing and leaves a bitter taste for both personalities involved in the dialogue. Augustin Buzura offers interesting biographic details and sheds new lights on specific details of literary vision embedded in his novels.

Keywords: Romanian literature, prose writing, cultural dialogue

Eugen Simion: Augustin Buzura, m-am gândit, zilele acestea, să-mi provoc prietenii, confrății – umaniști și „scientifici” – la o discuție despre noi și despre ceea ce se petrece în afara noastră. Încep cu tine, pentru că ne cunoaștem – nu chiar de o vecie, dar de mult, de tare mult și pentru că tocmai ai împlinit 75 de ani. Te-am sărbătorit, te-am firitisit cum se cuvine – și eu, și alții – apoi ai plecat grăbit spre spital. A doua zi mi-ai explicat de ce. Probleme serioase de sănătate. Cum ești, la

origine, medic, m-am gândit că vorbești serios și, m-a surprins, vorbeai fără panică de lucruri grave ce s-ar putea întâmpla. De unde-ți vine atâta liniște? Nu ți-e frică de moarte? Că mie mi-e frică. Ce pot face este să nu mă gândesc prea mult la ea. Și să fac ceea ce zice Biblia că trebuie să faci un om cât de cât înțelept și cu frică de Dumnezeu: să lucreze (să acționeze) ca și când ar trăi o veșnicie și să se roage ca și când ar dispărea mâine... Tu cum gândești astfel de

* Academia Română, președintele Secției de Filologie și Literatură, directorul Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”; Romanian Academy, President of the Philology and Literature Section, Director of The "G. Călinescu" Institute for Literary History and Theory, e-mail: eugensimion@fnsa.ro.

chestiuni delicate?

Augustin Buzura: Mi-a plăcut să-i sărbătoresc pe alții, niciodată pe mine. Vârsta nu este un merit. Trăiesc pentru că așa a vrut Cel de Sus și, pentru asta, îi mulțumesc zilnic și mă încurajez uneori că misiunea mea încă nu s-a terminat. O singură zi de naștere a fost o excepție: în 1998, când am împlinit 60 de ani! Organizam, împreună cu Fundația Culturală Română, o lună culturală românească în Japonia, iar partenerii noștri fixaseră deschiderea chiar pe 22 septembrie, la Tokio, într-un hotel de superclasă, în prezența prințului Hitachi, fratele împăratului, a prințesei Hanoko, a fostului prim-ministru Hata și a familiei Igaya, coorganizatorii din partea japoneză. Sigur, am făcut tot ce-am putut să schimb data, dar, așa cum era de așteptat, n-am reușit să-i conving, mai ales că japonezii erau cei care sponsorizau programul. Până la urmă, Akiko Igaya a descoperit de ce mă încăpățânasem să propun o altă dată și, la sfârșitul ceremoniei de deschidere, luminile s-au stins, un cor a început să cânte *Happy birthday to you!*, în timp ce spre mine se

îndreptau două tinere superbe care, pe o servantă, îmi aduceau un costum roșu pentru un bebeluș de dimensiunile mele, costum în care, firește, am fost îmbrăcat. 60 era un prag între două vârste. Se sfârșea o viață și alta începea cu copilăria inițierii întru cele complicate, în filosofia existenței. În cei 15 ani care au trecut, am adunat destulă înțelepciune, chiar și din perspectiva celor mai șintoiste precepte, numai că, în zilele noastre, pe ritmuri de manele și zăngănit de cătușe, încă n-am aflat la ce mi-ar putea folosi.

La cea mai recentă aniversare a mea – cea de anul trecut, pe care o amintești –, îmi dorisem să fiu împreună cu familia și cu foarte puținii prieteni rămași după brutală „selecție” datorată perioadei postrevoluționare, când o parte dintre cei cu care înainte mă crezusem pe aceeași baricadă au devenit peste noapte mari răspânditori de democrație. Lașii de ieri prinseseră glas, apăruseră biografii noi, neașteptate, iar cei ce făcuseră ceva pentru țară au intrat sub tirul impostorilor și nulităților literare și politice. Dar, în ziua aceea, nimeni nu și-a

amintit de dificilul drum străbătut împreună, ne bucuram că eram acolo, în acea minunată zi de toamnă, în care chiar și foarte dragul nostru prieten, Nicolae Breban, mi-a făcut o neașteptată concesie, declarându-mă egalul său! În ceea ce mă privea, ajunseseam la vârsta la care, cum spunea un înțelept zen, oricând te poate întâmpina fie ziua de mâine, fie... eternitatea! Firește, moartea este un capitol complicat la care m-am gândit de foarte multe ori, însă niciodată prea relaxat. O întâlnești încă din clipa în care izbutești să folosești primele cuvinte: mor animalele pe care le-am iubit, bunicii, părinții, prietenii, idolii, apoi diverse accidente neprevăzute ne avertizează că nici noi nu suntem excepții, că fiorul morții nu are cum să ne ocolească. Am fost deseori în Grădina Getsimani, am stat la umbra străvechilor măslini despre care se spune că au fost contemporani cu Iisus și m-am gândit la marea Sa singurătate. Și, mai ales, la frica enormă ce-l cuprinsese când știa că toate câte aveau să urmeze erau inevitabile, când devenise om și reacționa cum era firesc: „Părintele Meu, de este cu putință să treacă de la Mine paharul acesta. Însă nu precum voiesc Eu, ci precum Tu voiești!” Apoi, pe cruce, ultimul strigăt de disperare: *Eli, Eli, lama sabahtani!* „Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, de ce m-ai părăsit?” M-a urmărit mereu cumplita înclăștare a lui Iisus – și mai ales în momentele de relaxare, când mi se părea că nu știu să prețuiesc viața așa cum se cuvine. Apoi, înaintând în vârstă, am fost profund impresionat de lupta cu moartea sau de lupta pentru viață a Papei Ioan Paul al II-lea, de dificultatea enormă, totuși, cu care moartea a reușit să-l învingă. Un model unic de luptător..., nu cred să fi existat altul în secolul care abia a trecut. Cu mai mulți ani în urmă, când am avut bucuria de a fi primit la Vatican, m-a uluit privirea Sfântului Părinte. Cei mai puternici ochi pe care i-am văzut vreodată! În ei descifram forța cu care a contribuit la schimbarea lumii în care trăiam, în tristul și nevindecatul nostru Răsărit, bunătatea, înțelepciunea și credința pe care a răspândit-o în lume.

Moartea este, probabil, o stație obligatorie spre altceva. Dar, se știe, mor nu numai

oameni „nemuritori” pe mica noastră scală, profeți și preaputernici, ci și universuri. Moare tot ce există, pentru a se naște. Cu ani în urmă, în Statele Unite, la biblioteca unei mari universități, am văzut numeroase fotografii cu universurile cunoscute la care a avut acces telescopul spațial Hubble. De la „stâlpii creației”, locul unde se formează stele din Nebuloasa Vulturului, la roiurile de galaxii, cum ar fi Abell 383, aflate la numai 2,5 miliarde de ani-lumină de noi. Și tot acolo, printre ele, era și moartea lor care are un nume: găurile negre. Și abia atunci, în acea bibliotecă, am simțit pentru prima oară chipul și puterea morții și măreția Celui ce crease tot ce vedeam. Lumina unor universuri moarte cândva, cu miliarde sau milioane de ani-lumină în urmă venind spre mine, lumi aflate într-o gigantică înclăștare pentru a se naște. Abia atunci și acolo am înțeles ce sunt cu adevărat, iar ceea ce vedeam era mai presus de frică, de rațiune și de orice cuvânt și sentiment care poartă un nume. Dar, în ciuda a tot ce vedeam și simțeam, Dumnezeuul meu era în mine, în minte și în suflet. Și nu mă înșela, nu era o iluzie, un produs al spaimei firești.

Privindu-mă din alt unghi, dacă medic nu mi-a prea reușit să fiu, în schimb, pacient am cam fost, și încă la câteva dintre cele mai mari spitale din lume: *Humana* (Louisville, Kentucky), *Harvard* (Boston), *Presbyterian Hospital* (N.Y.), *Spitalul Universitar* din Tel Aviv și, mai ales, la *A.K.H.* Viena. O spun asta pentru prima oară, și nu de dragul sonorității numelor pomenite, ci din dorința de a sugera gravitatea situațiilor din care am avut șansa să fiu salvat. Sigur, nu pot uita că, în trei dintre împrejurările prin care am trecut, am fost mult mai aproape de dincolo decât de dincoace. Am înțeles, de fiecare dată, că Cel de Sus mi-a mai dat o șansă pentru a duce un gând până la capăt, a străbate un drum care era numai al meu. Ultima oară, la Viena, când simțeam că nu mai am suficientă putere să lupt, când, învins, așteptam întâlnirea cu eternitatea, profesorul Michael Marberger mi-a citit gândurile și m-a întrebat dacă, în eventualitatea că mă va salva, îi voi dedica un roman. Cu *Raport asupra singurătății*, mi-am achitat

o promisiune, căci, pentru recunoștința pe care i-o port, am alte unități de măsură. Prin urmare, dată fiind formația mea științifică, mi-am spus că, din moment ce eu și moartea suntem obligați să trăim împreună, măcar să ne cunoaștem. În această decizie era un pic de curaj, multă curiozitate și, bineînțeles, și mai multă speranță. În consecință, m-am pus pe documentare. Și nu pentru a-mi învinge frica, altfel firească, inevitabilă, cât din nevoia de a găsi o urmă de speranță, de certitudine că există, și pentru mine, un „dincolo de dincolo”, cum spun tibetani care au speranța reîncarnării sau șintoiștii care devin spirite, mici zeități japoneze numite *kami*. Am citit sute de lucrări științifice și încă alte sute de cărți despre moarte, dar mai ales despre pomenitul *dincolo* din perspectiva marilor religii, lăsându-mă purtat prin infernuri și ademenitoare raiuri, prin lumile morților și ale spiritelor desăvârșite. Din lecturile mele repetate n-au lipsit *Biblia*, *Cartea morților tibetani*, *Cartea morților egipteni*, viața diferiților lama, a înțelepților lumii, începând cu Zarathustra și cam tot ce am găsit despre misterele lumii antice, pe urmă Kardec, Cornelius Agrippa von Nettesheim și Peter din Apono. Și nici *Procesul lui Socrate*, *Divina Comedie* etc. Am urmărit apoi reacțiile unor scriitori și artiști în fața morții sau modul în care personajele acestora s-au întâlnit cu moartea, fie și prin sinucidere. Nu l-am pierdut din vedere pe Mishima, marele scriitor japonez care, cu o siguranță incredibilă, și-a făcut *harachiri*. Mishima avea doar 45 de ani și publicase deja 38 de cărți. Multe citate din toate aceste cărți le-am risipit în romanul meu, altele își așteaptă rândul în partea a doua a *Raportului asupra singurătății*. Sigur este că toți murim în 5-7 minute și că moartea începe cu dispariția luminii, cum avusese tăria să strige Goethe în primele secunde ale morții: „Lumină, mai multă lumină!”; cu „tunelul” și cu celelalte lumini care ne așteaptă la capătul lui, cum ne asigură Raymond Moody, după îndelungatele sale cercetări. Moartea ar fi plăcută, doar lungul drum până la ea este foarte, foarte dificil, dacă nu ai în tine imensa putere de a-l ignora. Restul sunt... lecturi foarte

interesante, dar care nu te eliberează nici măcar de frică. Mai nimeni nu vrea să cedeze viața, oricât este ea de scurtă și de dificilă, contra veșniciei!

Când v-am lăsat să petreceți în continuare de ziua mea, în timp ce eu a trebuit să plec la spital, m-a încercat o durere fără margini și, involuntar, mi-au venit în minte întrebările lui Horațiu, învățate, în dialect napolitan, în primele luni după război, de la profesorul meu de toate și de nimic, Uray Iuliu, despre care am vorbit deseori: Cine știe dacă ne vom vedea pe lumea cealaltă? Cine știe dacă pe lumea cealaltă există vreo crâșmă?

Replica din urmă duce gândul la un cunoscut personaj din Creangă, Ivan Turbincă. Și el cercetează lumea cealaltă și, ajungând la Rai, întreabă dacă acolo se află votcă, femei, lăutari și, evident, vreo crâșmă. Nu se află și, scârbit, se duce la iad. Aici se găsesc de toate. Numai că personajul în discuție nu-i bine primit nici aici. Dracii se tem de turbinca lui. O pățiseră cu ea. Chiar Scaraoțchi, șeful cel mare, ieșise umilit dintr-o confruntare cu Ivan. Ce urmează, se știe... Morala acestei paranteze este că, dacă nu ești un credincios adevărat, nu trebuie contat pe crâșmele – vorba ta – din lumea cealaltă. Asta, așa, ca să ne veselim puțin... Și, ca să închei fabula, m-a surprins, recitindu-l pe Creangă (tocmai am terminat o carte despre acest fabulos scriitor), să descopăr ce scriitor dificil este; cel mai greu pentru un critic literar este să-i explice rafinamentele artei dincolo de aparența simplității ei; de când scriu – sunt deja aproape 60 de ani – n-am întâmpinat o dificultate mai mare decât acum, când a fost să dovedesc finețea artei acestui institutor care, neavând nicio idee despre teoria literaturii și necunoscând legile retoricii, are o frază complexă, bogată, admirabil ticluită și plină de secrete. Numai I.L. Caragiale îl mai poate concura în proza românească în această privință! M-a surprins, de asemenea, faptul că, în țara imaginară a humuleșteanului, raiul se află nu departe de iad. Creangă vorbește de ele ca de două sate megieșe. În iad sunt draci și drăcoace, drăcoacele gătesc bucate bune, dracii servesc rapid la masă ca niște chelneri zoriți

dintr-o berărie bucureșteană din vremea lui I.L. Caragiale, în fine, în iad sunt lăutari și, când începe petrecerea, dracii și drăcoacele se prind în horă... Nici vorbă de cazane de smoală, de furci și de păcătoși supuși la chinuri cumplite... Eroul lui Creangă este mulțumit și, dacă n-ar fi fost păcălit de șireata talpă a iadului, n-ar mai fi plecat de acolo... Mă opresc aici. M-am luat cu vorba, pornind de la metafora ta... De, am vrut să-ți dovedesc că, după ce am citit atâta literatură și am scris despre ea de atâtea ori, nu mi-am schimbat prea mult gusturile mele valahe. Nici stilul. Tot ziceți voi, ardeleni, că în spiritul nostru valah se ascunde, confortabil, un Mitică digresiv, nesianos, pregătit să tachineze chiar și moartea...

Ca să te conving însă că valahii pot discuta și lucruri serioase, revin la reflecțiile tale foarte serioase și profunde despre moarte. Blestemata chestiune imposibilă, i-a zis, de nu mă înșel, Dostoievski și, după el, atâția alți scriitori. Marin Preda, după cum cunoști, era obsedat de această chestiune. Moartea este un fenomen natural și, dacă omul n-ar face din el un subiect de meditație tragică, omul ar suporta mai ușor ideea dispariției, scrie prozatorul la începutul romanului *Cel mai iubit dintre pământeni*. Să fie numai atât, m-am întrebat mereu? Numai omul, în frica lui profundă de moarte, face din fatalitatea morții o blestemată chestiune imposibilă? Și, dacă omul ar fi mai filosof, blestemata chestiune ar fi acceptabilă pentru el? Am citit și eu, ca noi toți, pe filosofi și am observat că niciunul nu justifică moartea și, la drept vorbind, ce se poate justifica în afară de faptul că, meditănd la condiția lui, omul (trestia gânditoare) își poate dovedi demnitatea spiritului? În realitate, subiectul rămâne același în fața omului care gândește: obsedant, terorizant, secret. Pe scurt: o blestemată chestiune irezolvabilă pentru om. Problema este: ce face omul cu condiția sa în universul în care îi este dat să trăiască?

E lesne de înțeles că am descris în grabă doar o mică parte din dibuirile mele în căutarea unui răspuns: Există, cu adevărat, un „după”? Și dacă există, ce se întâmplă „după”? Până la urmă, foarte mulți dintre

cei ce ne-au precedat și toți cei care ne-am obișnuit să punem întrebări nu o putem ocoli și pe aceasta. Sigur, nu e nimic nou pe această temă, în afară de cărțile care apar zilnic, dar asta nu adaugă mare lucru la ceea ce... nu se știe în realitate. În cele din urmă, observațiile științei se întâlnesc cu „certitudinile” marilor religii. Dar simt nevoia unor nuanțe: știința este mai nouă, practicile multimilenare spun mai mult decât ea, iar indiferent de drumul ales, până la urmă se întâlnesc în același punct, pentru a da naștere aceleiași concluzii. Nu murim de tot, sufletul nemuritor se eliberează de povara trupului care l-a găzduit o vreme. Simplificare rudimentară, firește, dar nu în afara a ceea ce este aproape unanim acceptat.

Întâmplarea a făcut să mă întâlnesc foarte de timpuriu cu moartea, să o simt în fiecare celulă, în tinerețe, când intram în mină sau când alții, doborâți de copturi, dar mai ales de silicoză, erau însoțiți spre locul de veci de fanfarele minerești ale căror vaie-re mă urmăreau pretutindeni. Deci nu ca ardelean sau ca valah m-am atașat de cărți, adică de anumite cărți, în speranța absurdă că un adevăr, numai al meu, mă așteaptă în paginile vreuneia dintre acestea pe care doar eu am știut să le citesc cum se cuvine sau în urma unor brutale întâlniri cu moartea. Pe atunci eram tânăr, momentul înfiorătoare întâlniri părea departe. Cu timpul, lecturile respective îmi păreau un fel de autovaccin: nu mă vindeau de moarte, dar îmi atenuau ceva din neliniște. Poate și pentru că i-am descoperit morții fața ei bună sau, mai exact, utilă. Căci fără moarte nu am fi ceea ce suntem. Ea ne ordonează viața, ea ne obligă să ne angajăm cu toată energia în marile noastre proiecte. Moartea, asemeni „valurilor” Virginiei Wolf, marchează timpul, dă ritm vieții și, îmi convine sau nu, ea a dobândit un loc important în viața mea. Dar, cu toate astea, mie, cel puțin, îmi vine să repet o observație citită nu știu când și nu știu unde: Nu mi-e frică de moarte, dar tare n-aș vrea să fiu de față când va veni!

Mă mai întrebi despre atei... Am citit, iarăși nu țin minte unde, că pe câmpul de luptă nu există atei. Nu știu ce mă face să cred că nici în apropierea morții. Am citit

destule mărturii ale unor atei care și-au revenit din moartea clinică și, se știe, s-au „întors” credincioși. Am citit nu prea demult mărturia lui Stephane Allix, un ziarist ateu, care, după ce a colindat lumea, din Himalaia până la șamanii deținători ai unor experiențe milenare, avea să descopere ceea ce căuta... Ar merita să discutăm și despre sinucigași, dar am avea nevoie de foarte mult spațiu...

*Ar fi trebuit, poate, să încep cu altă întrebare: Ești un om credincios? Ești un spirit religios, ești ateu, liber cugetător, „schismatic”, deist sau ești, ca mulți intelectuali, un credincios necredincios (ori un necredincios cu crize de credincioșenie, după o vorbă a lui Nicolae Steinhardt)? N-am observat în romanul tău o preocupare specială pentru drama religioasă a individului. Să-mi fi scăpat mie? Personajele tale nu trec, am impresia, prin crize mistice și nu pun religia în ecuația existenței lor. Nici articolele tale, care au un fond adânc subiectiv, nu fac caz de dramele omului religios și, în genere, de ceea ce am putea numi **dimensiunea religiosului** pe care, iată, post-postmodernitatea, am sentimentul, o redescoperă. Cum privești această temă? Este scriitorul român sensibil la ea sau îi place mai mult s-o transforme în obiect de satiră?... În epica românească sunt infinit mai mulți preoți bețivi, lacomi și curvari decât preoți evlavioși, spirite mistice... Imaginarul colectiv românesc este populat, în fond, cam de aceleași personaje-simboluri...*

Eu, unul, sunt credincios și îndrăznesc să spun că Dumnezeu este descoperirea mea cea mai importantă, decisivă. Născut la țară, într-un univers cu reguli străvechi, respectate, unde *Tatăl nostru* și *Crezul* erau învățate imediat după coborârea din leagăn, nu se puneau problema inexistenței lui Dumnezeu, după cum nu se puneau problema analfabetismului. Mai mult, nu exista nici frica de hoți: ușile caselor nu se încuiau când proprietarii lipseau, era suficient ca aceștia să pună o mătură în ușă sau o simplă vergea. Ateismul, frica de hoți și analfabetismul au apărut odată cu activiștii comuniști de după război. Pe Dumnezeu l-am simțit nu numai

în cele mai grele momente prin care am trecut și despre care n-am vorbit niciodată, ci și în cele de pace și de bucurie. De fiecare dată când totul părea pierdut, când nu mai rămânea vreo speranță, apărea minunea. Și atunci trăiam impresia stranie că mă conectez brusc la o sursă de forță și de speranță. Uneori aceasta purta numele unor instituții despre care până atunci nici nu știusem că există sau a unor oameni, dar îmi era limpede că ei n-au apărut din întâmplare. Nu îmi amintesc să fi vorbit vreodată despre diversele împrejurări nefericite cărora a trebuit să le fac față, despre întâlnirile mele cu moartea, la propriu, când simțisem nevoia să mă întreb de ce mă ajută tocmai atunci și tocmai pe mine, deoarece eram convins că nu merit. Și, la această întrebare pe care mi-am pus-o mereu, tot eu eram obligat să găsesc răspunsul. Ce trebuie să fac? Ce trebuie să duc până la capăt? Ce trebuie să strig în locul altora? Mă obsedează de mult două vise stranii despre care n-am avut curajul să vorbesc deoarece mă urmărea o observație a unui mare psihanalist: când omul îi vorbește lui Dumnezeu,

spunem că se roagă. În schimb, când Dumnezeu îi vorbește unui om, spunem că omul respectiv are schizofrenie. La noi, diagnosticele se pun cu ușurință, dar nu și celor cu adevărat bolnavi. În 1968, pe când lucram la primul meu roman, *Absenții*, l-am visat pe Dumnezeu. Nu mă aflu într-un moment în care mă frământa vreo problemă religioasă deosebită. Visul l-am povestit parțial în respectivul roman, dar ca pe o întâmplare ciudată a unui personaj. În realitate, visul a început fără să aibă vreo legătură cu bătrânul pe care l-am descris la începutul relatării din roman. Brusc, m-am pomenit în fața unei lumini albe, uluitoare, însoțite de un sentiment nemaîntâlnit până atunci, de împăcare și încredere. Știam că este Dumnezeu și, nerușinat, cu o siguranță și o obraznicie pe care nu le aveam în viața obișnuită, i-am cerut un autograf. La început m-a refuzat, dar după ce i-am spus că o să protestez, din lumina aceea a apărut un fulger care s-a îndreptat spre hârtia mea și vârful lui s-a mlădiat, scriind simplu: *Dumnezeu*. Lumina aceea m-a urmărit multă vreme, până acum, când îndrăznesc să-mi povestesc visul exact cum a fost. Romanul, cum am mai scris, a fost interzis cu prilejul declanșării de către Nicolae Ceaușescu a „minirevoluției culturale”. Interdicția respectivă a fost pentru mine una dintre cele mai importante momente din viață. Atunci am înțeles că în împrejurări dificile rămâi întotdeauna singur, că răspunzi pentru fiecare virgulă, iar pentru ceea ce n-ai făcut sau pentru că n-ai reușit să-ți duci gândul până la capăt, nu există nici iertare, nici înțelegere. Am mers, țin minte, pe la toți marii vremii, dar nu pentru a cere ajutor, ci pentru a afla motivul interzicerii, însă nimeni nu îndrăznește să comenteze, să aibă o părere. Cei mai curajoși, foarte puțini, arătau doar cu degetul în sus, spre... Ceaușescu. Toamna târziu, de gura presei străine, s-a organizat o vitrină cu cartea pe Magheru, cred, dar librăresele nu aveau voie să vândă niciun exemplar și nici din biblioteci, de la „fondul secret” n-a fost scoasă. Romanul a fost reinterzis în 1988. Au reapărut celebrele liste cu cărți interzise, dar despre asta nu s-a mai scris în presă și

nici romanul n-a mai fost tipărit pentru că autoritățile să aibă ce să mai interzică. Și-apoi, vreau să-ți spun că, până în anul respectiv, dobândisem o mare experiență în lupta cu cenzurile, cu activiștii și Securitatea. Oricum, am înțeles din toată această poveste că, așa cum spunea Malraux, „singur câștig sau pierd”. Am învățat să atac, să mă apăr și, mai ales, să ignor. Cei ce mă atacaseră înainte de Revoluție, au făcut-o cu și mai mare vehemență după, numai că sub alte drapele. Dispăruse comunismul, în schimb, au rămas comuniștii și neamurile acestora. Dar, ca și înaintașii lor, până la urmă mor singuri, căci n-au creat nimic, n-au lăsat nimic în afară de o dâră murdară prin timp. Revenind la vise, eram internat la A.K.H. în Viena, când l-am visat pe Iisus. Ne aflam în Ierusalim, dincolo de noi era zidul Cetății. Mă aflam în stânga Lui și între mâna Sa și stânga mea se afla un lanț masiv de aur, alcătuit din verigi dreptunghiulare bine lustruite. Eram cam cu un pas în urma lui Iisus, astfel că se vedea foarte bine lanțul ce ne unea. Nu vorbeam, mergeam împăcați înainte, la umbra zidului, iar în timp ce visam, îmi și „traduceam” visul: suferința era obligatorie, inevitabilă, dar dobândisem certitudinea că voi scăpa cu viață din împrejurarea foarte nefericită în care mă găseam. Cum, de altfel, s-a și întâmplat. N-am îndrăznit să merg foarte departe cu interpretarea celor două vise. Le păstram în memorie așa cum au fost, stăpânit de emoția de atunci, și de câte ori mi-a fost greu – și mi-a cam fost! – apelam la ele ca la un drog care-mi dădea putere și speranță. Dar, cât ar părea de ciudat, îndrăzneam să cer sprijin numai dacă mă simțeam pe o poziție morală corectă. Și nu pentru orice. În anul IV de facultate, după ce am studiat anatomia, fiziologia, histologia, biochimia și psihopatologia, am înțeles că mai există ceva dincolo de ele, că omul începe dincolo de tot ce am învățat până atunci. În cărțile mele, am personaje din lumea bisericii, dar trebuie să recunosc că mari probleme în legătură cu credința nu am avut. În romanul meu *Raport asupra singurătății*, am câteva rugăciuni pe care le-am scris cu toată puterea și cu toată convingerea, dar mă gră-

besc să mărturisesc că pe Dumnezeu L-am simțit mereu, în cele mai grele împrejurări, și cu cât era mai contestat de către activiștii primitivi de după război, cu atât îl simțeam mai prezent în tot ce făceam și gândeam. Și nu cred să existe o răsplată mai mare decât aceea de a ști că în nicio împrejurare, oricât de grea, nici chiar în clipa morții, nu ești singur și nu ai de ce să te temi. Am cunoscut zeci, chiar sute de preoți care, în închisori, au îndurat cele mai inumane chinuri pentru credința lor. Pe mulți i-am căutat după ieșirea lor din închisori, alții m-au căutat să-mi povestească viața din închisori. Pe atunci, pentru mine, ca scriitor, important mi se părea apărarea și afirmarea libertății și demnității, omul în raport cu o istorie nedreaptă care se rostogolise peste noi, descrierea și înfruntarea comunismului care contesta convingerile de orice fel, inclusiv pe cele religioase. În satul meu, același preot servea pe rând la ortodocși și la greco-catolici și nimeni nu-și făcea probleme. În timpul Diktatului, cei doi înalți prelați, greco-catolic și ortodox, obligați să asiste la intrarea „trupelor învingătoare” în Cluj, au fost scuipați deopotrivă, iar oamenii nu uită ușor. Cât despre părinți, tata era greco-catolic și mama, ortodoxă. Urmărindu-i pe înaintașii pe linie maternă – atestați în *Diplomele maramureșene* –, în secolul XIV, primul consemnat din familia Micle este un episcop catolic. Pe linia tatei, istoria este mult mai complicată, dar nu este locul aici să vorbesc despre ea. Nașterea mea este consemnată nu numai în actele primăriei, ci și în cele ale bisericii ortodoxe din sat. Din păcate, notarul fiind beat, a încurcat, în actul respectiv, ziua nașterii cu ora nașterii și, când mama i-a arătat greșeala, a refuzat să mai schimbe datele: „Ce mi-e 9, ce mi-e 22! Tot în septembrie e născut!” Mai târziu, când am început să înțeleg cât de importantă este dimensiunea religioasă a omului, am citit cam tot ce mi-a picat în mână despre toate religiile importante, am descoperit că toate sunt, în ultimă instanță, drumuri spre Dumnezeu, indiferent de numele care li se dă și de păstorii care ne ghidează pașii spre El. Sigur, am avut șansa să cunosc lumea, să mă rog în marile ei biserici, ba chiar și în

locașurile de cult ale altor religii, dar biserica mea este în mine, o iau cu mine pretutindeni, așa cum, în vremea năvălirilor tătare, consătenii mei aveau o bisericuță pe roți pe care o luau cu ei în munți, când se apropiau tătarii, sau pe câmpul de luptă, în momentele când îi înfruntau. Nu departe de satul meu, în Căvnic, un orașel minier în care s-a născut tata, se mai păstrează și astăzi o inscripție ce consemnează victoria localnicilor: *Anno, 1717 usque hic fuerunt tartaris*. „În anul 1717 până aici au ajuns tătarii”.

*S-au aglomerat, am impresia, temele în convorbirea noastră. Semn că trebuie s-o continuăm. Mai întâi despre visele tale. Vise religioase. Reverii mistice. Ca medic psihiatru, poate îmi spui și mie cum de apar ele în inconștientul nostru sau acolo unde apar în ființa noastră profundă și misterioasă?! Și ce semnificație pot avea aceste fantasme ale somnului? Că eu nu pot să știu. Mama credea în vise și, până târziu, până după 90 de ani (a trăit 94 de ani), visa și își interpreta visele. Ce-i interesant era faptul că mai toate visele ei se petreceau în copilăria ei și cu oamenii din aceea vreme. Cu părinții și frații, surorile ei (au fost nouă copii)... Nu-mi amintesc însă să-mi fi povestit vise cu caracter religios, deși era o ființă profund religioasă. Eu am avut și am încă vise profane. Unele se repetă și sunt adevărate coșmaruri. De aceea nu prea le iubesc. Și nici nu le analizez cu mare atenție. În fapt, nici nu mă pricep. L-am citit, bineînțeles, pe Freud, dar el duce visul într-o zonă și mai complicată a ființei și stabilește cauzalități pe care nu le poți controla... Înțeleg, din ce-mi spui, că ești un spirit religios. Socotesc că este în beneficiul talentului tău epic, pentru că o credință profundă de ordin religios deschide spiritul spre bunătatea și frumusețea lumii. Îi deschide calea spre singura morală cu adevărat demnă de condiția omului: **toleranța**. Cioran, care, pe urmele lui Nietzsche, nu acceptă toleranța (o socotește și el morală sclavilor!), scrie totuși, în tinerețea lui românească, că orice neliniște care nu are o substanță religioasă este falsă. Asta dovedește că, în substraturile adânci ale nihilismului cioranian, se agită (cel puțin în tinerețea sa) un*

spirit religios care pune întrebări... Aduci exemplul preoților care au suferit și au rezistat la suferință, apărându-și credința în închisori. Eliade scrie undeva că în detenție au rezistat cei care știau să povestească. Adică aceia care pun existența în mit (povestea). Ar trebui poate să adăugăm că, în afară de darul epic, cei care au trecut demn prin suferință și-au păstrat sufletul și spiritul, având și darul (harul) credinței sau și l-au căpătat în detenție. Mă gândesc la Nicolae Steinhardt.

Există câteva amănunte pe care simt nevoia să le pomenesc de dragul adevărului. Nu fac parte dintre cei care au fost torturați de întrebarea dacă există sau nu există Dumnezeu. Am moștenit de la ai mei un Dumnezeu bun și puternic. El ne-a dat viață, hrană, sănătate, un Dumnezeu diferit de cel despre care aflasem de la unii colegi de școală că ar fi necruțător cu păcatele noastre, că te vede oricând și oriunde. Credința este treaba mea strict particulară, nu am duhovnic, așa cum se laudă mulți dintre ipocriții acestor ani că au, dar am prieteni statornici printre slujitorii bisericii. Mai mult, este pentru prima oară când vorbesc despre credința mea. N-am mai avut vise mistice, iar despre interpretarea celor pomenite n-aș vrea să vorbesc. Am mai spus-o, pe Dumnezeu l-am simțit în cele mai complicate momente, când eram convins că nu mai există nicio soluție. Cât despre Iisus, am spus-o de câteva ori, m-a urmărit mereu episodul Getsimani, când a încetat să mai fie zeu, devenind om. Primul om adevărat dintr-o uriașă literatură. Asemeni zeilor greci căroră nu le lipsea nimic din ceea ce era omenesc, din păcatele, mizeriile și bucuriile oamenilor, în afară de timp. Altfel, visez mult, am simbolurile mele care mi se potrivesc doar mie. Sigur, am citit nenumărate cărți de psihanaliză și despre psihanaliști, dar, în mine, un loc aparte îl ocupă Jung – la înțelegerea căruia a contribuit și Sabine Spielrein și extraordinara lor poveste de dragoste. Jung l-a apreciat foarte mult pe Wilhelm Stekel, a cărui carte, *Interpretarea viselor*, a lăsat o urmă trainică în înțelegerea mecanismelor profunde ale

viselor. Mă simt foarte apropiat de Viktor Frankl, creatorul logopediei, adică a celei de a treia căi în psihanaliză, după Freud și Adler. Într-o altă viață, dacă m-aș reîntoarce la psihiatrie, aș porni de la Frankl, căruia i-aș putea adăuga, sunt sigur, măcar o completare. Cât despre toleranța mea, despre care vorbești, nu cred că se datorează numai religiei, ci și formației științifice care m-a ajutat să înțeleg omul cu toate ale lui, văzute și, mai ales, nevăzute...

*Revin la tema religiosului în literatura română... Tema omului religios nu-i esențială în poemele lui Eminescu, Bacovia, Barbu, I.L. Caragiale, Rebreanu... Este prezentă, desigur, la Arghezi, Voiculescu și la „poetii religioși” de tipul Crainic. O aflăm acolo unde ne-am aștepta mai puțin, la tânărul nihilist Eugen Ionescu, un veritabil mistic cu mari crize de îndoială. Crede și cere zilnic dovezi lui Dumnezeu că există. Arghezi este un caz și mai complicat, cum știi... Să nu-l uităm pe Gala Galaction sau pe Ion Agârbiceanu. Cum vezi această relație complicată care a pătruns rar în proza românească? Cu excepțiile citate, omul românesc nu apare în literatură sub înfățișări mistice. Mircea Eliade deplângea acest fapt în anii '30... În schimb, la marii ruși (Dostoievski și Tolstoi), filosofia de existență a individului are o puternică dimensiune religioasă... Noi mergem mai des spre satiră și, când apare (în opera lui Sadoveanu sau în dramaturgia lui Blaga), Dumnezeu se înfrățeste cu lucrurile... Nici Arghezi – și el un spirit **credincios cu mari crize de revoltă** – nu stă departe de această viziune... Pe scurt, cum definești relația ta și, în genere, relația noastră – a românilor – cu Dumnezeu?*

S-au construit foarte multe biserici, dar nu și școli în vecinătatea lor, iar biserica fără școală este o treabă făcută nici măcar pe jumătate. Eu cred că am rămas o insulă latină într-o mare slavă tocmai din cauza analfabetismului. Iar cu analfabetismul pe care-l avem astăzi, mult mai generos și mai bine întreținut de guvernanți, vom rămâne o mahala latină într-o mare euroamericană. În ciuda numărului mare de biserici, preoți și călugări, a moaștelor care adună în jurul lor

sute de mii de oameni, eu tot susțin că românii sunt, cu puține excepții, superstițioși și cam lipsiți de fiorul cu care alte popoare își caută și își apără credința. Mai mult, reușesc să-l coboare pe Dumnezeu la nivelul lor de înțelegere. Dumnezeu și Sfântul Petru, transformați în simpli turiști, umblă pe pământ pentru a se pune la curent cu tăria credinței supușilor, cu generozitatea și omenia acestora și, desigur, cu starea relațiilor dintre ei. După cum se poartă credincioșii cu Dumnezeu, ai zice că aceștia nu au urmă de frică: niște cruci făcute în dreptul bisericilor, câțiva bani lăsați în cutia milei, atingerea moaștelor unor sfinți sau procurarea unor sticlute cu agheasmă sunt socotite fapte de credincioși adevărați, care, în diverse împrejurări, negociază cu Dumnezeu și, dacă se poate, îl mai și trișează, confundând promisiunile cu faptele. Târgul făcut cu un preot nu-i literă de lege, ci o promisiune făcută unui om. Oricum, există o foarte mare înțelegere pentru păcat și compromis de orice fel. Pe alt plan, tot așa, în secole nu prea îndepărtate, aveau aceeași înțelegere pentru haiduci: „Fură, dar dă-mi ceva și mie !” În religie, i se dă și lui Dumnezeu ceea ce crede omul că trebuie să-i dea pentru a face pace, dar nimic mai mult. La noi, din păcate, și oamenii sunt precum biserica. Aceasta și-a redus mult militantismul, grija pentru semenii aflați în nevoi și suferințe, pentru miile de copii și bătrâni abandonați care își duc zilele pe străzi sau prin canale, sufletul rămânând tot mai puțin în seama bisericii. La fel, educația religioasă. Niște reporteri ai unui post de televiziune le-au pus la un moment dat o singură întrebare unor oameni ce ieșeau de la o slujbă: „Cine a scris Biblia?” O bună parte nu aveau habar, iar alții răspundeau cu toată convingerea: „popa!” Altfel, biserica mai împarte câte o sarma, un ceai sau o bucată de cozonac pelerinilor care se înghesuie la diverse moaște, lăsând restul în seama unui stat nesimțit, lipsit de orice urmă de înțelegere pentru omul sărac sau suferind, un stat condus de activiști, de oameni plini de diplome și masterate, dar care disprețuiesc din tot sufletul cartea, educația, știința. M-

am gândit de multe ori la Dumnezeu Vechiului Testament – un Dumnezeu crud, neiertător, gelos, ce își supunea credincioșii la tot felul de teste de fidelitate. Cum ar fi reacționat El văzând delăsarea și indiferența bisericii, dar și pe ale celor care conduc țara? Cât despre scris, mă încăpățânez să cred că este nevoie și de talente extraordinare sau de mari personalități religioase capabile să scoată o temă din anonim. Literatura marilor ruși a avut norocul, datorită unei sume generoase, să fie tradusă în Europa în timpul vieții lor. Cert este că nu poți ilustra teme mari cu talente mediocre. Iată Arghezi: Dumnezeuul lui nu este diferit de un țaran român, atâta doar că acest țaran este genial. Geniul face diferența, el smulge strigătul: „Aș vrea să-l pipăi și să urlu: Este!” Dintr-o perspectivă pur umană, mă întreb: să nu fi ajuns să-l simți pur și simplu, să nu fi simțit nevoia de a striga „Este!” fără ajutorul degetelor? Îmi amintesc deseori că am trăit un timp, puțin, dar am trăit, într-o mănăstire unde Dumnezeu și Diavolul păreau a locui în același spațiu, iar Dumnezeu nu este acea forță grozavă ce se refuză imaginației, cuvintelor, ci un înțelept care, an de an, veghează drumul lui Iisus spre cruce și, mai apoi, spre Înviere! Zeii au, de obicei, cultura sau, mai exact, dimensiunea spirituală a celor care li se închină. Suntem cât cunoaștem. Iar dacă îndrăznim să privim înainte, nu trebuie să uităm nicio clipă că renașterea spirituală și morală a acestei țări nu este posibilă fără contribuția bisericii. Iar ea ar fi trebuit să se alarmeze de mult, cred.

Tocmai scriu ceva despre identitatea românească și, evident, mi-am pus și îmi pun mereu întrebarea dacă românul este, în esență, un spirit autentic religios sau nu. Drăghicescu zice, pe la începutul secolului al XX-lea, că nu, românul nu are decât o relație circumstanțială și aproximativă cu Dumnezeu. Nu cred că are dreptate. Sociologul citat vede doar suprafețele spiritului românesc. Adică superficialitățile lui. Țaranul român este, în esență, credincios, chiar dacă nu se duce în fiecare duminică la biserică și chiar dacă îl amestecă pe Dumnezeu în toate

înjurăturile (bogate, psihanalizabile!)... El crede în viața de dincolo și în judecata de apoi. Potrivit moralei colective, omul „lepădat de Dumnezeu” este un om în afara lumii. Așa judecă lucrurile țăranul tradițional, acela pe care l-am cunoscut eu. Pentru el, religia este, înainte de toate, o morală. N-o respectă totdeauna, adevărat, dar nici n-o respinge sistematic... Dacă românul generic ar fi, cum zice Ralea, un **spirit tranzacțional** (numai atât), cum de apar totuși pustnici, spirite mistice, oameni care își dăruiesc viața lor credinței? Vei spune că sihăstria este o opțiune extremă și că, în fond, Dumnezeu nu ne cere să ieșim din lume pentru a ne cultiva și dovedi credința. Așa este. Admirând, respectând pe cei care se pot retrage în meditație (rugăciune), cred că trebuie să admirăm și să respectăm, în primul rând, pe cei care, trăind normal în societatea postmodernă (lucrează opt ore pe zi, au prieteni și au dușmani, sunt bogați sau săraci, sunt loviți de nenorociri etc.), trăiesc, respectă legea morală care, în substanța ei, este de ordin religios... Toate acestea au intrat, cred, adânc în filosofia noastră de existență.

Ce părere ai despre acest fapt? Crezi că **mioritismul** nostru ne-a scos din istorie, cum zice Cioran? Că **resemnarea** ne-a logodit cu **nenorocul** în istorie (despre nenoroc vorbesc toți, de la cronicarii moldoveni la Cioran și Eliade)?...

România mea este mult mai mare decât cea a lui Drăghicescu. Și-apoi, s-au spus lucruri și mai triste despre noi. Un călător german prin Țara Românească, pe la sfârșitul secolului XVIII, susținea că în țara aceea nu lucrează decât percepatorii și insectele! Iar alții făceau observații asemănătoare: femei frumoase, harnice și bărbați leneși și cam nespălați. Poate că printr-o lentilă germană așa vor fi fost locuitorii pe care i-au întâlnit respectivii cercetători. Faptul că și astăzi, în acest an de grație, aproape jumătate dintre locuitorii țării au toaletele în curte este un semn că nemții au partea lor de adevăr. Mai mult, povestea cu: „Muieți îs posmagii?” nu nemții au inventat-o. Sigur, până acum 95 de ani, am fost împărțiți de trei imperii foarte diferite între ele, care au lăsat urme adânci în felul nostru de a fi și de a gândi relațiile cu lumea. Ralea

cred că are dreptate: populațiile aflate la margini de imperii sunt tranzacționiste. Și, după părerea mea, nici noi nu facem excepție, după cum nu fac excepție nici raporturile noastre cu religia. Pustnicii, eremiții sunt excepțiile, nu regula. Ei se sacrifică pentru propria lor cauză, pentru propria lor mântuire. Ei fug de lume, nu încearcă să o convertească la credința lor. Sigur, sunt români, dar sacrificiile lor individuale nu și-au pus amprenta pe modul celorlalți de a trăi religia. Tot români au fost Horea, Iancu, memorandiștii, artizanii Marii Uniri. Români și cei de pe Câmpia Libertății. Român era și episcopul Inochentie, român era și Andrei Șaguna, și cei ce au înființat Astra... Cei pomeniți nu au întors spatele istoriei, nu s-au văicărit, nu și-au plâns nenorocul. Când au avut în frunte bărbați adevărați și un țel convingător, n-au ezitat o clipă, au plătit cu sânge ceea ce era de plătit. Toate aceste fapte și multe altele pe care nu le mai pomenesc, prin prisma mea privite, nu se numesc resemnare. Când în fruntea țării am avut bărbați, ne-am purtat bărbătește, iar când au apărut golani, hoții și analfabeții, am început prin a ne văicări de nenorocul nostru tradițional, istoric etc. Ca, până la urmă, să ne eliberăm de ei, dar abia după ce-am epuizat toate variantele calme. Cu alte cuvinte, vreau să spun că ar fi vremea să ne judecăm națiunea și istoria după cum suntem și cum am fost cu adevărat, și nu pentru a le face plăcere loazelor, golaniilor și noilor stăpâni, acum de la Apus. Dumnezeu ne-a dat de toate, dar conducătorii ni i-am ales noi!

Și, pentru că vorbim de probleme importante, te mai întreb ceva: vii din Maramureș (am trecut într-o zi, în drum spre Rohia lui N. Steinhardt, prin satul în care te-ai născut și, uitându-mă pe hartă, am descoperit că Berința nu-i departe de Târlișua lui Rebreanu (de cealaltă parte a muntelui). Spune-mi ceva despre acest spațiu uman. Prin ce-l exprimă mai bine opera ta? Și, după ce-mi spui, te mai întreb dacă ești de acord cu ideea lui Marino care scrie în Memoriile lui de curând apărute că tot ce-i rău în societatea românească vine din satul românesc și că, în genere, răul

românesc (inclusiv ceașismul) este de origine țărănească. Ce să mai spunem de literatură?! După eseistul citat, literatura este o victimă a ruralilor! Cum judeci această manifestare de ură abisală față de țărănul român? Nu-i singurul, de altfel, care are această opinie barbară de-a dreptul. Îți amintești, desigur, de Alex George care reproșează lui Preda până și faptul că tatăl său, prototipul lui Ilie Moromete, a făcut armata la o armă inferioară („călărași”), nu la una de elită (cum ar fi, să zicem, vânătorii de munte). Ce zici de aceste parascovenii?... Cum se văd lucrurile din Maramureșul tău imaginar?

Maramureșul este un spațiu geografic, istoric și mai ales spiritual căruia îi sunt foarte îndatorat. Acolo sunt bărbați deschiși, ospitalieri, de o generozitate greu de imaginat prin alte părți. Puternici, harnici, cu mult umor; dai de ei în cele mai dificile locuri de muncă, de la zgârie-norii din Chicago până la vopsit vapoare în cine știe ce porturi. Cât despre femei, ele sunt frumoase, legate foarte strâns de tradițiile locului. Cine vrea să cunoască folclorul maramureșean, va descoperi o lume aparte, din care durerea, tragedia, umorul, bucuria și moartea nu pot lipsi: „Mă Ioa, pe unde-i mere,/ Fii bărbat, nu fi muiere!;” „Și așa-mi vine câteodată,/ Să dau cu cuțătu-n piatră”; „Țură, țură, Văsăli,/ De s-ar rupe arcu-n tri,/ Și grumazul ceterii,/ Mie tot atâta mi-i!;” „Dorule, câine turbat, Unde mă duci noaptea-n sat?/ Te duc, bădiță, sub Gruia, La Ileana Budului,/ Că de dorul mândrului,/ Leagănă-se lampa-n cui!;” „Până sunt bote și pari,/ Nu mă tem nici de-un jendari./ Că nici jendarul nu-i de fier,/ Să nu intre brișca-n el!” Acestea sunt, se înțelege, o mică parte dintre cântecele foarte cunoscute care sugerează un univers specific.

Prima lecție pe care am primit-o imediat după coborârea din leagăn, cred, a fost munca. La fiecare vârstă există câte ceva de făcut. La trei ani îngrijeam de vite, întorceam iarba după coasă sau strângeam firele de porumb tăiate la prima sapă, la seceriș adunam snopii și așa mai departe. El, tata, vedea viața ca o luptă cumplită pentru existență, de aceea nu era niciodată mulțumit

de mine: îmi se părea că sunt prea lent, iar într-o competiție, importantă era, pe lângă pricepere, și viteza cu care executai un anumit lucru. Când reușeam să-l mulțumesc, nu-mi comunica părerea, ca și cum era de la sine înțeles că așa trebuia să fac. În liceu se interesa dacă am colegi unguri, nemți sau evrei și dacă sunt mai bun ca ei. Era un mod foarte ardelenesc de a vedea lucrurile. Eu nu i-am judecat niciodată după etnie, dar din moment ce nu-mi reproșa nimic, nu deschideam discuția. Cum e și firească, la unele materii eram mai bun, la altele mai modest, dar directorul și diriginta nu aveau motive să se plângă de mine, iar dincolo de asta, de când mă știu, n-am concurat decât cu mine însumi. Îmi sunt un adversar mai dur decât oricare altul. Iar lui nu-i puteam ascunde nimic. Tata a avut o foarte tristă experiență de viață, încât a trebuit să se descurce singur în împrejurări dintre cele mai complicate. Bunica, o femeie foarte frumoasă, a avut o poveste de dragoste cu un inginer englez care construia o linie ferată forestieră între Căvnic și Băiuț. Din această relație a rezultat tatăl meu, iar bunica, pentru că încălcaseră regulile familiei, a fost dezmoștenită. Străbunicul meu, om cu mare prestigiu în zonă, nu avea cum să fie îngăduitor tocmai cu moravurile unicei lui fiice. Pentru că ajutase „frații din Regat” cu voluntari, bani și arme în timpul Războiului de Independență din 1877, fusese trimis câțiva ani la închisoare.

O altă lecție face cât un tratat de istorie: „Am fost și-om fi!” Cu alte cuvinte, spațiul acela este al lor, al maramureșenilor, dintotdeauna, de pe vremea dacilor liberi, și al lor va rămâne. L-au apărat cum au putut și, indiferent de stăpânii provizorii și de presiunea unor dictaturi, și-au păstrat obiceiurile, cultura, religia și miturile. Îmi amintesc de eforturile Moșului din Bogdan Vodă, câți ani s-a zbatut pentru a-i ridica o statuie voievodului Bogdan chiar în localitatea din care acesta plecase spre Moldova. Dar nu orice statuie, ci așa cum voia el: cu fața spre Moldova și cu spatele către ungurii de care fugise. Iar când nu știu ce ministru, gândindu-se la cantitatea de cupru ce trebuia adunată, s-a interesat de ce voia neapărat

statuie ecvestră, Moșu a fost scurt și limpede: „Ecvestră, neecvestră, dar călare să fie!” Îți dau un alt exemplu. Un avocat rutean, profitând de aerul comunist pe care-l lăsașeră trupele sovietice în urma lor și de principiul leninist al autodeterminării popoarelor, a organizat, într-o zi de târg, un așa-zis plebiscit prin care Maramureșul istoric urma să treacă la Ucraina Subcarpatică. Limba română fusese interzisă, iar moneda oficială era pengó-ul maghiar. Primarul din Borșa, Găvrilă Mihali Strifunda, a adunat voluntari, i-a organizat: pedestrași, cavalerie, intențență și, cu el în frunte, au plecat să elibereze Sighetul. Prin Maramureș se vorbește și astăzi că și-a construit chiar și tunuri din cireș. Datorită lui, Maramureșul este astăzi o parte a României. Strifunda a fost răsplătit, ca toți cei ce au făcut ceva important pentru această țară, în felul nostru specific: a murit în închisoare, la Botoșani, în 1961. Dar despre Maramureș aș putea scrie mii de pagini, deoarece l-am cercetat demult, am vorbit cu victimele și cu călăii locului, cu cei ce i-au păstrat tradițiile și, firește, cu moartea care-i colinda prin minele de aur. În mintea mea, toate întâmplările se petrec în două puncte fixe: Berința și Baia Mare. În *Fețele tăcerii*, acțiunea se desfășoară în Răchițele, în Apuseni, dar, pe când scriam romanul, tot la peisajul din satul meu mă gândeam fără să vreau. În alte cărți, satului meu i-am complicat geografia și istoria, adăugându-i niște localități ca Firiza, Valea Neagră, Copalnic Mănăștur. După cum și Băii Mari, care, în unele romane, poartă numele ei străvechi de *Rivulus Dominarum*, *Râul Doamnelor* – al doamnelor care adunau aur din apele unui râu căruia azi i se spune Săsar. În diverse împrejurări, orașului pomenit îi mai atribui niște clinici din Cluj, ba chiar și un cartier, Someșeni; aici existase un cumplit lagăr horthyst despre care am scris în *Raport asupra singurătății*. Prin urmare, m-au impresionat nu numai istoriile acelor locuri, demnitatea și nesupunerea celor ce au creat acolo o civilizație aparte, ci și îndârjirea cu care maramureșenii au știut să rămână ei înșiși, în ciuda tuturor vicisitudinilor istoriei. De pe harta romanelor mele, cât ar părea de

ciudat, lipsește, în schimb, Clujul, deși aici mi-am făcut studiile, aici mi s-au născut copiii și tot aici mi-am scris majoritatea romanelor. Pentru mine, înainte de orice, Clujul a însemnat oameni, performeri în cele mai diverse domenii ale cunoașterii. Blaga nu era un locuitor din cartierul Andrei Mureșanu, ci însăși marea Poezie. Agârbiceanu, Ladea, D.D. Roșca, Daicoviciu, Hațieganu, Papilian, Bologa, Fodor, Benetato și mulți alții erau pentru noi, studenții, adevărate mituri și mult mai puțin oameni. Oameni și clujeni eram noi, cei care, dacă luam câte un examen greu, ne duceam la clubul măcelarilor unde, inevitabil, ne ciocneam de colegii noștri de la Agronomie care ne alintau „măcelari”, pe câtă vreme, pentru noi, ei erau „ăia de la Școala de Înalte Științe Păioase și Cunoștințe Plugărești”. Până la urmă, atât pe noi, medicinistii, cât și pe ei, agronomii, ne așteptau satul și durerile imense care rămăneau în urma colectivizării forțate. Cât despre opinia lui Adrian Marino, după care răul din societatea noastră provine din satul românesc, mi se pare o generalizare lipsită de orice argument. Din câte știu, marea majoritate a intelectualității românești provine de la sat. Nici Ipoteștiul lui Eminescu nu este un oraș, și nici Sadu, localitate din Mărginimea Sibiului unde s-a născut un uriaș al istoriei noastre, Ioan Inocențiu Micu Klein, întemeietorul gândirii politice românești moderne, cel care a folosit pentru prima dată sintagma „națiunea română”. El a fost primul și singurul român care a intrat în Dieta Transilvaniei, de unde era să fie aruncat pe fereastră de către reprezentanții celor trei națiuni recunoscute: unguri, sași și secui, pentru că cerea drepturile ce se cuveneau națiunii sale. Alături de Avram Iancu, el este una dintre cele mai tragice personalități ale istoriei noastre. Slavici, Rebreanu, Agârbiceanu, Blaga – „veșnicia s-a născut la sat!” – Preda, Sorescu sunt câțiva dintr-o foarte mare și, cred, convingătoare listă a... „răului” datorat satului românesc. Cine știe ce și cine l-a influențat când își scria cartea?! Căci, periodic, pe cerul mediei românești sau al „culturii” orale, apare câte un Neica Nimeni care contestă Istoria,

Imnul, Ziua națională, își strigă rușinea de a fi român. Unii sunt luați în serios, așa cum, de exemplu, sunt anticomuniștii acestor zile, dintre care unii provin din ADN-ul lui Vladimir Ilici. Mulți dintre aceștia au aruncat toate păcatele comunismului nostru fanariot în capul lui Ceaușescu pentru a face uitate cele peste 400 de mii de victime ale înaintașului său. Sigur, Ceaușescu a fost de la țară, dar vina trebuie căutată în climatul care i-a permis această dezvoltare. Niciun dictator nu poate exista fără haita de lichele și de lași pe ai căror umeri s-a ridicat. Procurorii de azi sau Curtea Constituțională nu au oare nicio vină pentru dureroasa decădere a țării? În romanele mele, atât cât m-a ajutat priceperea, am scris la timpul potrivit, când era teribil de greu, despre fața adevărată a comunismului ceaușist și asta îmi dă dreptul să afirm că mulți dintre dușmanii lui de azi au trăit foarte bine în vremea dictaturii, ba chiar și țara supraviețuiește, printre altele, din ceea ce s-a construit atunci. Dar la ce te poți aștepta când patria investește mai mult într-un pușcăriaș decât într-un om de cultură, iar în viitorul țării, în copii și în tineret, și mai puțin. Politica nu mai este un mijloc pentru a face bine țării, ci o șansă pentru politicieni, poate cea mai importantă, de a se îmbogăți. Nu știu cum vor reuși în viitor, câtă vreme a mai rămas de vânzare pământul țării, metroul și Imnul național. Nu văd totul în negru, cum mi s-a reproșat uneori, dar mă doare cumplit că accentele se pun în continuare greșit, că educația și sănătatea sunt neglijate, mult mai neglijate decât în ultimii ani sub Ceaușescu. Și dacă privesc cei zece ani ai lui Traian Băsescu, în care nu s-a făcut nimic, iar suverane au fost ura și cotoageala politică primitivă, îmi vine să reconsider și acei ultimi ani ceaușiști. Suntem, în realitate, un popor de supraviețuitori care zicem ca alții, dar facem ca noi. Răul nu pleacă de la țărani, ci de la activiștii de orice culoare politică, plini de diplome culese de prin cine știe ce țări, și de la o parte dintre cei ce se bat cu pumnul în piept că sunt intelectuali. Aceștia, asemeni ceterașilor care cântă pe la nunți, învață repede, după ureche, orice melodie... politi-

că. Nu au prețuri mari, dar sunt silitori și, la alte „nunți”, alți bani și alte melodii.

Cât despre țărani, am mai vorbit în trecut, cu alte prilejuri, despre experiența mea când, în colaborare cu Smithsonian Institution, am dus pe Mall, la Festivalul de tradiții populare de la Washington, vreo 80 de țărani; am construit acolo un sat românesc, în mijlocul căruia a fost ridicată o biserică maramureșeană de lemn, reprezentând goticul țărănesc din Transilvania, căci, altminteri, orice manifestare religioasă nu era acceptată în spațiul respectiv. Țăranii nu fuseseră niciodată cu avionul și nici măcar capitala României nu o cunoșteau; au fost formidabili, rămânând ei înșiși, cu obiceiurile lor de acasă, dar adaptându-se repede la condițiile locului în care se găseau. Într-un timp neașteptat de scurt, maramureșenii au găsit bisericile catolice din Washington și, în zilele de sărbătoare, își îmbrăcau portul tradițional și se duceau să se închine, ca apoi să vină la treabă relaxați, după ce își vor fi luat păhărelul de țuică, licoare pe care au salvat-o, în ciuda vameșilor și a numeroșilor câini specializați în depistarea alimentelor. L-am întrebat pe primarul din Bixad care ne însoțea cum a fost posibil și el mi-a răspuns: „Cu grijă!” Cu noi în echipă erau și unguri, și specialiști în mâncare *cusher*, și cântăreți de *Klezmer*, jaz evreiesc, precum și călugărițe pictorițe de icoane și meșteșugari, inclusiv maestri olari care făceau, sub ochii privitorilor, nu numai vase de lut, ci tot felul de figurine. Am asistat la o întâmplare cu primarul pomenit, care devenise foarte atent la prezentatoarea de etnie maghiară. Aceasta, ca în povestea cu castravetele, după ce spunea o frază despre vecinii țării noastre, trecea imediat la ce se află dincolo de hotarul de vest, o țară formidabilă care și care etc., etc. Adică Ungaria. Auzind-o cum repetă în orice context aceleași fraze, primarul s-a dus la ea și, cu un calm desăvârșit, i-a spus: „Din câte știu, aici nu te-au trimis ungurii, așa că, dacă mai scoți o vorbă despre Ungaria, te arunc în sus și tare mă tem că nu te-oi mai prinde!” N-o pot uita pe o țărancă de lângă Hațeg, foarte frumoasă, care a învățat imediat să danseze rock. Avea o condiție fizică deosebită, doar

seara, după ce ne adunam la hotel, o copleșea nostalgia: „Acasă trebuie să fete scroafa, otava rămâne necosită, vacile nu cred că au fost mulse ca lumea, nu-i cine să culeagă prunele pentru țuică și tu, Mărie, dansezi aici, la statuia lui Lincoln!” Vreau să spun că țăranii s-au acomodat perfect noilor împrejurări, dar în esență au rămas ei înșiși, cu toate ale lor moștenite de zeci și sute de ani. Cu niciunul dintre ei nu am avut vreo încurcătură. Doar la întoarcere erau foarte multe locuri goale în avion. S-au întors abia în ultima zi, înainte de a le expira viza. L-am întrebat pe unul dintre ei de ce a întârziat atât și el mi-a răspuns în glumă: „Nu eu am semnat Tratatul de la Helsinki!” Aș putea vorbi foarte mult despre această experiență, ca și despre cei ce au luptat în munți, s-au opus colectivizării ori, mai demult, în timpul Diktatului de la Viena, n-au plecat din România ca atâția alții, pentru că îi lega pământul. Și mult mai demult, acum 95 de ani, și-au trimis reprezentanți la Alba Iulia sau au păstrat o ordine desăvârșită pentru ca Marea Unire să se poată înfăptui fără provocări și fără vărsare de sânge. Iar dacă Rebreanu, Slavici, Agârbiceanu, Pavel Dan, Marin Preda, Marin Sorescu sunt victime ale ruralilor, atunci nu-mi rămâne decât să zic și eu: să ne dea Dumnezeu numai asemenea victime!

Dincolo de asta, a vorbi despre romanul rural, a privi romanul numai printr-o astfel de prismă, mi se pare o viziune limitativă. A judeca omul, personajul, după uneltele pe care le folosește îmi pare a fi o întoarcere la anii depășiți cam demult. Putem vorbi de un roman orășenesc? Prin ce ar fi el superior și prin care nume? Din câte știu, cam aceiași mari autori au ilustrat principalele direcții în roman. Rebreanu a scris *Ion*, *Răscoala*, dar și *Pădurea spânzuraților* și *Gorila*. Marin Preda a scris *Moromeții*, dar și *Cel mai iubit dintre pământeni* și *Risipitorii*. Toate clasificările de atunci erau eforturi de a trece de la realismul socialist la realismul „*sans rivages*”. Sigur, m-am pomenit într-o zonă în care nu sunt suficient de pregătit teoretic, dar simt că împărțirile sau clasificările de până acum nu sunt potrivite. Sau nu le înțeleg eu bine. Mie mi se par importante

drama, intensitatea trăirii unor personaje, adevărurile pe care ele ni le comunică, indiferent dacă trăiesc la sat, la oraș, pe mare sau în vârful munților.

Aveam și eu ceva de spus despre opiniile lui Adrian Marino și, în genere, despre cei care cred că țărănimea romană n-a produs, în istorie, decât conservatorism agresiv, analfabetism, inerție și că, în genere, țărani ne țin pe loc în istorie și nu ne lasă să ne apropiem de valorile europene. Dar, cum am scris în altă parte despre aceste aberații (în convorbirile cu Andrei Grigor – În ariergarda avangardei!), părăsesc tema. Nu înainte de a zice, totuși, că acest nivel al discuției arată nenorocita noastră mentalitate arogant provincială, neeuropeană. În ce țară culturală intelectualii gândesc în acest chip?

*Pentru că spui lucruri drepte despre lumea maramureșeană (o lume veche și, spiritual vorbind, puternică, originală, cu cântece, dansuri extraordinare și femei frumoase – zici tu, estetic din partea locului – în fine, o românitate, în felul ei simbolică, țeapănă, trecută printr-o istorie mândră de tradițiile ei) și pentru că, în ceea ce scrii și în felul tău de a fi, întruchipezi și pe transilvăneanul strămutat de istorie la București, te întreb: cum vezi azi problema națională? Mai este rațional să vorbim azi de **națiune**, mai este necesar să discutăm despre spiritualitatea și identitatea noastră, în fine, Marea Unire de la 1918 (reveria memorandiștilor și, înaintea lor, a iluminismului ardelenesc) mai este pentru noi un simbol sacru? Sau, cum aud în fiecare seară la un post de televiziune de la Cluj („Transilvania”, animat de vestitul Gherman, cel ce declara prin anii ‘90 că s-a săturat de România!), unii intelectuali de dincolo de munți consideră că unirea cu „Miticii” regăteni și guralivi n-a fost inspirată și că, azi, ei, ardelenii, muncesc de zor, în timp ce Miticii – leneși și corupți prin natura lor, mă înțelegi – fac politică, se află în treabă, vegetează adică în istorie?! Ce părere ai, ca bun observator al vieții sociale și morale de ieri și de azi, de acest mod de a trata problema națională și a-i judeca pe români în acest chip, sub ochii protectori sau indiferenți ai oamenilor noștri politici de dreapta sau de stânga?*

Nimeni nu ne împiedică să vorbim de națiunea română, de statul român, de cultura română. Ca dovadă, o și facem. Cât despre Gherman și celelalte nulități intelectuale și morale, dacă astfel de oameni sunt în stare să distrugă statul român, înseamnă că acesta își merită soarta. Ghermani se găsesc și prin regat, chiar mai mulți și cu firme consolidate. Schimbarea datei Zilei Naționale, schimbarea Imnului, tipărirea unor manuale școlare „europene” din care lipsesc sau sunt minimalizate tocmai capitole esențiale ale istoriei și culturii noastre nu sunt tot niște aberații? Și cum se apără statul nostru? Punând în posturile importante loaze și nulități mult sub nivelul personajului pomenit. Îmi vin în minte versurile lui Arghezi: *Spune-mi cum îi recunoști/ Dintre proști pe cei mai proști?* Sigur, nu trebuie să fii mare savant ca să vezi că, la noi, prostia este bine remunerată, iar lichelisul, și mai bine. M-am convins însă, în noaptea aceea de 19 spre 20 martie 1990, la Târgu Mureș, unde m-am aflat din pură întâmplare, că ceea ce s-a realizat la 1 Decembrie 1918 nu poate fi distrus. Mă

aflam, tot din întâmplare, la telefonul la care sate, unități militare, persoane particulare, organizații de care nici nu auzisem își ofereau sprijinul pentru românii din Târgu Mureș. Propaganda cu miticii și ardelenii, cu cultivarea diferențelor este cel mai ieftin produs al extremiștilor unguri și al corespondenților români ai acestora. Nu e vina unguirilor că noi nu învățăm o istorie adevărată, o literatură română cum s-ar cuveni, că, în loc să clădim școli, le desființăm și pe cele existente, că peste 20 de mii de cadre didactice au plecat din țară sau de la catedre, că mii de medici au părăsit România, că ne aflăm pe ultimul loc la tipărituri, că în posturi de reprezentare, în locurile cele mai vizibile, alegem nulități, impostori și ființe cu IQ mai redus decât am avut vreodată în istorie pe aceleași posturi.

Te întreb, ce-a devenit azi satul românesc? Ce viitor are? Știi doar că noua Lege a învățământului (pregătită de ministrul Funeriu) prevede desființarea școlilor rurale care nu au 300 de elevi. Se păstrează însă în cazul minoritarilor, chiar dacă, în satul respectiv, sunt doar cinci elevi. N-ai impresia că statul român și-a părăsit țărani? Că eu o am. Satul nu constituie o preocupare, oricum, pentru oamenii politici de azi. După ce comunismul i-a luat țăranului român tot ce avea, vine acum capitalismul nostru și-i desființează și școlile...

Nu cred că se poate vorbi azi de sat românesc, ci de sate! Căci există o diversitate atât de mare, diferențe atât de însemnate în ceea ce privește nivelul de civilizație materială și spirituală, încât este imposibil să nu le observi și să nu ții seama de ele. Chiar și glumele accentuează aceste particularități psihologice. „Și la voi se înmormântează cu popă?” întreabă olteanul pe ardelean, iar acesta, după o scurtă chibzuială, îi răspunde: „La noi, popa rămâne afară!” Astfel, și în literatură există satul și țăranii lui Slavici și ai lui Rebreanu, țăranii lui Marin Preda, satul și răzeștii lui Sadoveanu, satul lui Marin Sorescu din poeme. Mă urmăresc înzăpezirile cumplite de acum doi ani din sudul Moldovei, bordeiele acelea din care nu se putea ieși fără

ajutor, galeriile săpate prin zăpadă pentru a se putea ajunge la oameni, mortul care, nu știu câte zile, n-a putut fi scos din casă. În ce secol ne aflăm oare? Pe de altă parte, să nu uităm satele din Banat, dintre care unele, încă înainte de Primul Război, aveau ziare sătești scrise și editate de țărani. În Comloșul Mic, dacă nu mă înșală memoria. Sau vilele din satele oșenești în care liftul nu este o raritate, dimpotrivă. Sau satele din Transilvania, în care chiar și moștenitorul tronului Marii Britanii se simte foarte bine. Ce se va întâmpla cu satele noastre depinde mai ales de noi, de felul în care vom ști să apărăm o civilizație care a încăput pe mâna activiștilor, bișnițarilor și miniparanoicilor. Copiii de țăran nu mai au acces la studii universitare, doar 1%, din sate au dispărut bibliotecile, multe școli au fost desființate sau comasate, iar profesorii, umiliți, cu salarii de mizerie. Prin urmare, unei populații umilite, bolnave și flămânde, cei care au adus-o în această stare nu aveau cum să-i ofere o altă lege a învățământului. La unele capitole, inclusiv la cel pe care l-ai semnalat, mi se pare că se comite o crimă împotriva poporului român asupra căruia, de un deceniu încoace, toți diletanții și neisprăviții își exersează nepriceperea. Acești penibili cerșetori de zâmbete occidentale ar avea de la cine să învețe chiar din interiorul țării. Ungurii au, cred, mai multe școli decât elevi, își apără cu îndârjire simbolurile, în timp ce reprezentanții statului român, de dragul unor voturi sau din ignoranța deplină a celor care ne conduc, le acceptă tacit bantustanizarea și tot ce înseamnă ea în cultură și civilizație, în general. Din păcate, ceea ce le este dat în exces unguirilor le este refuzat cu consecvență românilor. Nu am nimic cu ungurii, e dreptul lor să ceară; mie silă însă de ignoranții naționali care plătesc a treia oară bunurile despăgubite încă în celebrele procese ale „optanților” și care fac istorii „europene” fără să aibă idee despre ce înseamnă Europa.

Gândesc același lucru. Menții o școală pentru cinci minoritari, dar desființezi alta care are 100 sau 200 de copii proveniți din rândurile majorității, în ideea că pe aceștia îi duce

cu microbuzele în altă parte. Ce rațiune este asta, ce spirit democratic, ce fel de egalitate de șanse, ce conștiință europeană se află în spațele acestor decizii? Căci aberația se vede cu ochiul liber. Și apoi, cum am spus în mai multe rânduri: ce viitor are un sat românesc fără școală? Mai trebuie să mutăm biserica și atunci, gata, am terminat cu el. Nu văd cum doi tineri și-ar forma, în viitor, un cămin într-un sat fără școală. Cei care au pornit această reformă au ignorat faptul că satul românesc nu-i o adunătură de case, este matricea poporului nostru. Spiru Haret a înființat școlile rurale pentru a eradica analfabetismul, reformiștii din zilele noastre le desființează ca să nu mai rămână nimic, nicio rădăcină... Deștepți bărbați, mari patrioți, buni români!...

De ce scriitorii români nu discută chestiuni de acest fel? De ce Uniunea Scriitorilor nu scoate un cuvânt în legătură cu această reformă care, după mine, este catastrofală? Ce-a devenit Uniunea noastră? Ce se întâmplă cu intelighenția românească în această epocă de tranziție?

Dar ce discută scriitorii români? Vor altceva, dincolo de a se face eco-ul unor politicieni minori care vânează întruna comuniști și turnători? Mi-am pus și eu de multe ori această întrebare, dar n-am găsit un răspuns care să nu mi se pară umilitor pentru breasla noastră. Unii dintre scriitori, așa-zisa elită, au sprijinit nu numai această lege, ci și orice altă aberație a guvernului pedelist și, mai ales, a președintelui patriei. De altfel, lumea îi cunoaște drept „scriitorii lui Bănescu”. Trăiesc în cârd, se laudă între ei, iar într-un moment în care cultura abia mai respiră din cauza analfabetismului, subculturii și ignoranței cultivate cu obstinație prin toate mijloacele, ei sunt luați în seamă în sensul că nu puțini le rețin numele, poate și pentru că unii dintre ei figurează în manualele școlare. S-ar putea să n-am dreptate, dar nimeni, în ultimul deceniu, nu m-a întrebat ceva vreodată, nu mi-a cerut un sfat, deși scriu și eu de peste o jumătate de secol, nimeni nu m-a invitat la vreo conferință ori la vreo reuniune de breaslă. Habar n-am cum arată statutele Uniunii sau

modul acesteia de funcționare. Uneori mai citesc listele cu noii primiți și, spre rușinea mea, descopăr că nu știu ce au scris, că numele lor mi-e străin. Uneori, din simplă curiozitate, mai întreb cine sunt acești mai nou introduși în lumea literară, dar mi se răspunde direct: „mână de vot!”, dacă nu, pur și simplu, printr-o banală ridicare din umeri. Cei mai informați îmi spun: omul lui cutare sau al lui cutare, fără să aibă idee dacă a scris ceva notabil. Pe unii dintre membrii de vază ai Uniunii Scriitorilor i-am descoperit printre luptătorii anticomuniști de după Revoluție și, în același timp, ca laudători consecvenți, bine sponsorizați, ai președintelui țării. Oricum, scriitorii, cu câteva excepții, nu mai apără nimic, nu dau semne că ar avea de susținut sau de impus vreo idee, un drept, o tendință. Trăiesc mai izolați decât în cele mai negre zile ale comunismului. Nu au nicio legătură cu soarta țării, cu nevoile și durerile ei cele mai acute, cel puțin așa se vede din banca mea. A dispărut prestigiul de altădată, când până și Ceaușescu ținea seamă de ei, ba chiar se temea de orice opinie spusă deschis, ca dovadă că a desființat chiar și organizația de partid a Uniunii Scriitorilor, iar în ultimii ani, asistam la amânarea exasperantă a ședințelor Consiliului Uniunii. Pe atunci, toate bătlăile s-au dus în România și au fost câștigate în România, după cum, astăzi, tot aici, în România, se pierd... Numai că, pe atunci, meseria de scriitor era respectată și breasla noastră era singura care întreținea speranțele oamenilor în mai bine, în largirea „ochiurilor plasei”, cum bine spunea celebrul poet rus Evgheni Evtuşenco. Căci nimeni, nici chiar cei mai prestigioși sovietologi nu credeau în căderea comunismului pe parcursul vieții noastre. Dar cei ce au dus greul înfruntărilor nu mai contează în ochii multor suplinitori. Din banca scriitorilor români „acceptați” de „elită”, lucrurile se văd în cel mai dulce roz posibil. Periodic, își mai dau câte un premiu Nobel, se anunță mari succese internaționale pe la diverse târguri de carte, unde, în realitate, sunt doar turiști, și cam pe aici se consumă gloria. Din păcate, nației noastre flămânzite și umilite, nației noastre îi poți vinde orice, căci nimeni

nu verifică dacă e vorba de calitate ori dimpotrivă. Ne convine sau nu, avem multe genii, dar foarte puțină literatură adevărată. Nu cred să mai existe o țară în lume în care dorințele sunt luate drept realitate... O singură meserie tinde să aibă cu adevărat succes: cea a analiștilor de catastrofe. Căci literatura nu face excepție de la marea dramă națională...

N-am apucat să discutăm până acum acest subiect. Cum vezi evoluția Uniunii noastre? Participi la viața ei? Te-a invitat vreodată în ultimele decenii să participi la ceva, la o dezbatere, la o reuniune oarecare? De curând au fost alegeri. Am vrut să particip la secția de critică literară și, în ultimul moment, am aflat că n-am dreptul să votez pentru că nu mi-am plătit cotizația. N-am plătit-o pentru că Uniunea nu mi-a arătat în ultimele decenii niciun semn de atenție. Când am împlinit 60 de ani, „România literară” – acolo unde publicasem timp de câteva decenii, săptămână de săptămână – m-a sărbătorit cu două pagini aproape injurioase. Când, lunile trecute, s-a întâmplat să împlinesc 80 de ani, aceeași revistă a publicat un articol scris de un coleg clujean (îi mulțumesc pe această cale că m-a băgat în seamă), dar – lucru curios – articolul vorbea mai mult, am observat, de directorul revistei decât de subsemnatul. M-a amuzat întâmplarea. Voiam, în fapt, să te întreb, Augustin Buzura, despre rosturile Uniunii Scriitorilor, azi, într-o lume care se globalizează și, globalizându-se, pune fatal în discuție limba, tradițiile spirituale, pe scurt, identitatea culturală și, ipso facto, identitatea națională. Ce-ar putea face Uniunea Scriitorilor în acest sens? Că de făcut, n-a făcut mai nimic până acum. Și, în genere, ce-ar trebui să facă intelectualii români în afară de faptul că se urăsc cu sinceritate și se urmăresc cu o fastuoasă cruzime?

Despre Uniune am spus cam tot ce mi s-a părut important. Are exact ceea ce și-a căutat. Nu-i plâng de milă și nici nu mă bucur de necazurile ei. În timpul care mi-a mai rămas, îmi place să fac altceva decât să mă gândesc la viitorul ei. Are ceea ce apără și afirmă. Și, după cum s-a văzut, partea cea mai „fină”, mai „rafinată” a Uniunii l-a

apărat și hiperlăudat pe președintele actual al patriei. Pe alt plan, nu cred că energiile poporului nostru au secăt, după cum nu cred că identitatea națională este pusă sub semnul întrebării. Sigur, butoaiele goale fac gălăgia cea mai mare, gălăgioșii însă stau prost cu faptele care au importanță. Pe de altă parte, niciuna dintre țările care fac parte din UE nu dă semne că ar renunța la identitatea sa națională, dimpotrivă. Cu toată strădania papagalilor internaționaliști sau europeni, vreau să cred că nu noi vom fi primii sau printre primii idioți.

*Da, lucrurile s-au amestecat rău după 1990. S-au „confuzionat”, cum se zice în limbajul publicisticii noastre. Nu mai contează ce-ai scris și ce-ai făcut, ca individ, înainte de 1989. Cum a spus nu mai știu cine: **nu contează ce-ai făcut înainte de 1983, contează cu cine votezi azi**. Când am citit prima oară această propoziție, am crezut că ea ascunde o ironie și că, de fapt, este o glumă. Nu, ideea a prins și s-a lătit în societatea noastră. Activiștii UTC de ieri – buni de gură – au devenit azi temuți analiști politici, deputați, eurodeputați, oameni politici de vază (de dreapta sau de stânga), toți anticomuniști feroce, aroganți, justițiarși etc.... Ascultându-i, mă întreb ce justificare morală au indivizii aceștia să judece pe alții și, în genere, mă întreb dacă politica românească n-a mistificat total viața noastră. Fenomenul se repetă mai dramatic, cred, în viața literară. Dacă ataci spiritul național este bine, ești în rândul lumii bune, dacă îl aperi, devii automat conservator. Cunoști povestea. Ce mă miră pe mine, unul, este de ce oamenii aceștia cu memoria scurtă nu au deloc rușine. **Dar „dăloc, dăloc”**... Ei îl neagă cu pasiune pe G. Călinescu pentru că a scris câteva articole nefericite în anii ‘40-‘50 și tot ei se grăbesc să-i elogieze pe cei care l-au dat afară din Universitate. Îl contestă, ritualic, pe Arghezi pentru **Cântare omului** și **1907** (pe nedrept, de altfel, pentru că sunt aici versuri bune) și uită că ei înșiși, contestatarii inclemenți de acum, au scris poeme sau articole elogioase despre regimul totalitar și conducătorii lui. O nebunie. Grupul de care vorbești este din 1990 la putere, domină instituțiile culturale*

și, firește, are mijloacele financiare necesare pentru a controla viața culturală... L-am ascultat, serile trecute, pe Vladimir Tismăneanu vorbind la un post de televiziune. Un personaj emblematic, după mine, pentru transformările morale de care vorbeam mai înainte. Din avocat al stalinismului la începuturile sale, a devenit, în epoca postcomunistă, un acuzator public fanatic al comunismului. Am scris odată despre aceste treceri și petreceri aproape ritualice în estul Europei. Teoretic poți înțelege și, până la un punct, poți accepta aceste schimbări radicale de direcție. În fond, omul poate să-și schimbe ideile, poate să-și schimbe și sentimentele. Dar cum se face că schimbările de macaz se fac totdeauna în favoarea lui și totdeauna la etajul puterii? Și, mai ales, de ce individului de acest fel îi place să fie, în toate situațiile, acuzator public? Să aibă, adică, putere, să judece și să câștige și să fie în fruntea ospățului politic? Îi mergea gura dlui Tismăneanu, îi mergea, își lăuda prietenii politici și își vitupera adversarii... Un mic Cațavencu cu vervă, dar fără umor... Tare, domnul Vladimir Tismăneanu... Ascultându-l, mi-a venit să zic din nou: **Țară-i, asta, mă Costache?**

Oricât ar părea de absurd, pe mine nu mă miră absolut nimic, poate numai dacă am reuși să ducem un lucru început la bun sfârșit. Superficialitatea și improvizația conduc de multe ori la compromiterea oricărei teme. Procesul comunismului mi s-a părut de o mare superficialitate, una de tot hazul, imposibil de trecut cu vederea. Sigur, copiii nu sunt vinovați de faptele părinților, deși, prin folclor, se spune că ce naște din pisică șoareci mănâncă. Copiii nu sunt vinovați nici dacă, multă vreme, au pornit pe urmele lor? Spunând asta, mă gândesc la Tismăneanu, care nu a convins pe nimeni de sinceritatea noii sale credințe, de anticomunistul disperat cu care umplea ziarele „bune”, ci numai și numai de oportunismul său malign. Să-ți condamni părinții cu atâta detașare acum, și nu când locuiai, datorită lor, în cartierul Primăverii? Măcar să o fi făcut cu răceala cercetătorului, și nu a activistului. Am văzut de multe ori, în Cimitirul Sfânta Vineri, steaua roșie în cinci colțuri

care veghea somnul tatălui său și l-am respectat pentru că nu s-a dezis de credința sa. Și nici cel asasinat la Târgoviște. Nu apăr comunismul și nici n-am făcut-o altădată. Textele mele din ultima jumătate de veac sunt argumente că am spus ce era de spus atunci când era aproape imposibil. Mi se pare firesc să apăr dreptul altora de a avea convingeri diferite de ale mele și de a spune adevărul despre lumea prin care am trecut. A condamna comunismul fără să fi clădit ceva nu mi se pare o mare performanță. Oricum, dintre numeroasele lucruri penibile postrevoluționare, acel proces din Parlament mi s-a părut că ar ocupa un loc de frunte în orice încercare de ierarhizare a cacealmalelor. Tatăl său, printre alții, l-a adus în țară cum l-a adus, dar vinovatul de peste mulți ani avea să fie... Adrian Păunescu! Lăudătorul de astăzi, interesat sau bine sponsorizat, al lui Traian Băsescu este oare mai puțin vinovat?

Îți mai plac românii? Ai observat, sunt sigur, că toată lumea „bună” se leapădă de românitatea ei. Auzi mereu: **ce vrei, așa-s românii, treabă românească** etc. Ce-i cu această isterie antiromânească pe care o vedem și o auzim seară de seară la televiziunile noastre? Un domn care a trăit multă vreme în America sfătuiește pe tinerii români să plece urgent din țară. „Plecați, plecați” – zice el biblic. Altcineva se miră că niște olimpici români mai vor să rămână în România și să devină profesori de geografie sau matematică. **Cum, să rămâi în România? Este posibil așa ceva?... Ce-i în capul vostru? Pe ce lume vă aflați?** etc. Ce zici de aceste opinii? Să nu poată fi mizeria românească învinsă în niciun fel? Să fim condamnați să ne jeluim și să fugim la infinit de noi înșine? Să nu aibă **omul românesc** niciun viitor?

S-a discutat în ultimii ani despre **spiritul românesc** sau **spiritul național** în literatură, cu referință specială la Eminescu și G. Călinescu. Mulți îl combat, crezând că este cu totul anacronic. **Spiritul național**, ca și miturile naționale ne-ar împiedica să devenim buni europeni. Ce crezi despre aceste idei? Este nevoie să ne lepădăm de miturile noastre pentru a pătrunde în Europa care,

cum știm de la I.L. Caragiale, este mereu cu ochii pe noi?!...

Eu sunt român și voi rămâne român, nu am niciun motiv să mă rușinez de nația mea sau să-mi doresc o alta și nici de strămoșii mei care, atât dinspre mamă, cât și dinspre tată, în *Diplomele maramureșene* și în cartea lui Ioan Cavaler de Pușcariu, pot fi urmăriți în vechime câteva sute de ani. Dacă Destinul ne-a trimis aici, și nu în Germania, Franța, Spania, Italia sau Israel, nu ne rămâne decât să facem imposibilul în condiții imposibile, adică să facem în așa fel încât nația noastră să se descopere pe sine, să-și cunoască posibilitățile enorme pe care le are și să se elibereze de cei care o înjosec. Pentru asta nu este nevoie decât să-și studieze așa cum se cuvine istoria adevărată, să-și asume greșelile trecutului, iar câteva sunt greu de ignorat. Să nu uităm nicio clipă că nu alții sunt de vină, ci noi înșine. Dar dacă erorile și păcatele rămân, măcar cei ce vin le vor putea evita dacă, firește, le vor cunoaște. Când ne privim politicienii, mari specialiști în a face politică în genunchi, în a se umili pentru un biet zâmbet occidental, nu putem să nu ne amintim că am avut mari bărbați care au făcut România Mare și au ridicat-o la nivelul altor state importante din Europa. Sigur, sunt destui cărora le este rușine că sunt români. Unii sunt bine plătiți ca să le fie rușine. Alții vorbesc în numele păcatelor ascunse, iar alții sunt doar mulțime, gură-cască, anticomuniști și europeni cu ziua. Astfel se bagă în seamă și sunt băgați în seamă. Mai există o categorie, cea mai josnică, a autonomiștilor. Unii plătiți, alții de proști, merg pe stereotipiile propagandei maghiare care accentuează diferențele regionale. Noi nu suntem ca regătenii. Noi suntem mult mai apropiați de unguri decât de mitici. Mult mai bine ne-am guverna fără amestecul lor etc., etc. Când eram apropiați de tot, fie și de n-ar fi fost Ip, Trăznea, Huedin, Moisei etc., eram „valahi puturoși”. În plină democrație, ungurii se izolează în școli, nu simt nevoia niciunei apropiieri de români. Sigur, ardeleanul de rând, obișnuit încă să respecte instituțiile statului și ierarhiile, nu înțelege eternele

scandaluri între președinte și țară. De fapt, nu le înțelege nimeni. Oamenii circulă prin lume, lucrează în alte țări, dar nicăieri nu există atâta ură, atâta haos și mizerie morală. Priviți dintr-un alt punct al planetei și judecați după ce spun conducătorii noștri unii despre alții, rezultă că am ajuns o țară de hoți, condusă de hoți, proști, corupți, turnători și vânduți oricui, în care singurii curați sunt procurorii care, ca pe vremea lui Vișinski, te pot acuza de orice, iar tu trebuie să-ți dovedești nevinovăția. Cine să te respecte? Ideea de a părăsi țara de dragul performanței sau din orice alt motiv nu trebuie, cred, condamnată. Într-o zi, când cercetarea, educația și sănătatea vor fi repute în drepturi, pe locurile ce li se cuvin, nu am nicio îndoială că se vor reîntoarce, așa cum au făcut-o marii profesori și savanți care s-au reîntors în țară după Marea Unire. Când eram la Fundație și la ICR, am făcut mai multe reuniuni cu performerii în știință aflați la mari universități din lume și la institute de cercetare de primă mărime. În ciuda vârstei înaintate, chiar și George Emil Palade a venit de câteva ori. Toți doreau să-și ajute țara, dar ea, în ciuda numeroaselor avantaje, nu se lăsa nicicum ajutată. Un eminent profesor român din Statele Unite convinsese șase laureați Nobel să sprijine România, în ideea înființării unui institut de studii avansate, dar mi-a fost imposibil să obțin o clădire corespunzătoare, căci, altminteri, bani puteam procura din străinătate. Atunci am înțeles că, dacă în posturi de răspundere pui performerii adevărați, proștii și învârtiții nu mai au loc, și ei simt asta. Este uluitor instinctul de conservare al mediocrilor și lichelelor. Pot să-ți dau sute de exemple. Mihai Botez, pe când era ambasador la Washington, găsisse o fundație din care făceau parte foști președinți de bănci și de mari trusturi, oameni de știință și foști membri ai Guvernului American care, gratuit, își ofereau serviciile țărilor în curs de dezvoltare și, mai ales, noilor democrații. România fiind o țară agrară și socotind că agricultura nu poate fi exclusă din preocupările niciunui guvern, Mihai l-a convins pe un mare specialist în genetica animală să vină la noi, mie rămânându-mi sarcina să-i

stabilesc contactele necesare. Acesta nu dorea decât o cameră la un hotel și, eventual, o mașină pentru a se putea deplasa mai ușor. Omul a venit în țară, căci îl asigurase chiar ambasadorul nostru că totul va fi ok și, după mari insistențe, am ajuns la ministrul agriculturii de atunci, al cărui nume nu mi-l amintesc. Auzise de mine de la „Europa liberă”, ceea ce, îmi spuneam, era un semn bun. „Bani are?” s-a interesat ministrul, la care i-am răspuns că, dacă vine el, vor veni și banii. „Idei avem și noi!” mi-a spus, strângându-mi mâna. Asta a fost tot. Mi-e greu să spun ce a simțit Mihai Botez. Căci oricât de mult ți-ai iubi țara, în vremuri normale mai trebuie să dea și ea câte un mic semn că ți-a înțeles iubirea. Din păcate, de la Revoluție încoace, degradarea materială, miștocăreala și mârlnăia au atins dimensiuni inacceptabile. Unde mai pui că acestea din urmă se predau de la cele mai înalte catedre. Dacă poporul este gregar, oile iau chipul ciobanului, așa că este foarte important dacă acesta frecventează bibliotecile sau cârciumile. Prin urmare, suntem condamnați să ne trezim la realitate. În multe împrejurări am dovedit că putem învinge chiar și fără prea mari eforturi. Iar experiența arată că noi găsim drumul bun abia după ce le-am străbătut pe toate celelalte proaste. Cât despre Europa mereu pomenită și, vorba lui Caragiale, mereu cu ochii pe noi, dacă ea ar arăta precum propovăduiesc flecarii noștri, adică cei ce își arogă dreptul de a spune cine este și cine nu este european, îți vine să te refugiezi în Himalaya sau în deșertul Gobi. Până la urmă, diferența dintre țările europene o face spiritul, o fac valorile spirituale specifice. Fiecare țară vine cu valorile ei, cu miturile ei, cu ce are ea specific și, se subînțelege, face eforturi extraordinare de a le promova. Nu trebuie să ne lepădăm de mituri, de istorie și de ceea ce suntem, ci de proști și de lichele. Căci avem o inflație de paraziți aflați mereu în căutarea cuiva care să-i treacă strada. Cine știe ce este Europa merge înainte cu Eminescu, Călinescu, Blaga, Arghezi, Preda, Nichita, Sorescu etc. Și nu greșește. Toate campaniile împotriva lui Eminescu, împotriva marilor clasici și împotriva

spiritului național au eșuat în ridicol, indiferent din ce punct cardinal au pornit.

*Știu că ești un român european, cum vreau să fiu și eu (și cum mă simt), de aceea ți-am pus întrebarea de mai înainte. Este corect ce spui și exemplele pe care le dai din lumea birocrăției noastre mă irită în grad maxim și pe mine. Problema este ce facem? Cum ieșim din situație?, vorba filosofilor existențialiști. Vei fi de acord cu mine, nu mă îndoiesc, că nici bocetul metafizic și nici critica noastră nu ne ajută prea mult să schimbăm lucrurile în România postcomunistă. Cum să facem pentru a pune aceste noțiuni (**națiune, identitate culturală, spirit național, tradiție spirituală, limbă, mod de-a fi, istorie, viziune, mituri naționale** etc.) pe un făgaș bun, evitând astfel două imposturi primejdioase care se manifestă în vremea noastră: 1. **excesul encomiastic** (localismul orb și fudul, nombrilismul, izolaționismul, închiderea spiritului național etc.) și 2. **excesul demitizării** (care merge de la negarea ideii de identitate până la josnica **zeflemea** – filosofie și arma lui Pîrgu: „mai lăsați-mă, nene, cu ciubucele astea”). Cum să învingem aceste două imposturi care „zmintesc” – vorba lui Noica – orice subiect și coboară în derizoriu orice dezbatere? Eminescu este de multă vreme victimă acestei confruntări dintre două nenorocite imposturi. Cum să-i convingem pe confracții noștri că revizuirea critică a valorilor (proces necesar în literatură) nu echivalează cu viziunea morală de tip polițienesc și că **est-etica** (o găselniță gazetărească) nu poate suprima judecata estetică obiectivă? M-am străduit, timp de 24 de ani (după ce, înainte de 1989, apărasem cu dinții – pe urmele lui Maiorescu. E. Lovinescu și G. Călinescu – principiul autonomiei esteticului), m-am străduit, zic, să nu împingem literatura spre această zonă de răfuială măruntă, dar, trebuie să mărturisesc, n-am prea reușit... Ea continuă (răfuiala, revizuirea) și azi în ritmuri, e drept, mai obosite. Din nefericire, spiritul critic românesc n-a folosit după 1990 libertatea pentru a fi mai drept și mai performant.*

Așadar: ce-i de făcut, Augustin Buzura? Încotro o luăm? Că literatura postcomunistă

română, observ, întârzie să dea capodopere... Ne oferă, în schimb, din belșug procurori morali, revizionişti, candidaţi la premiul Nobel, publicişti care vor să-i scoatem din manuale pe scriitorii care au scris despre lumea rurală, în fine, globalişti radicali care spun că limba română nu-i mai reprezintă şi, în genere, idiomul nostru nu-i bun decât pentru înjurături de mamă, după cum ne asigură Horia Roman Patapievici?

După părerea mea, răspunsuri şi soluţii există, modele de ţări care au reuşit, de asemenea, dar cam lipsesc oamenii care să le pună în practică. Înainte de orice, trebuie să avem o țință, un ideal, un model de țară. Ce vrem să facem în anii ce vin, ce ni se potrivește? Este nevoie de un țel, de o mare obsesie, așa cum au avut cei ce au făcut Marea Unire. Mi se pare obligatoriu să nu te simți străin și inutil în propria țară, să poți trăi așa cum au făcut-o cei ce ne-au precedat, să nu fii în situația de a-ți disprețui conducătorii, să fii convins că te reprezintă când sunt pe alte meleaguri sau la diverse întâlniri internaționale. Azi, din păcate, țara este împărțită în clanuri familiale sau politice. Dreapta și stânga, la noi, sunt în funcție de mâna cu care iau bani sau fură. Restul sunt vorbe. În realitate, ne conduc activiștii diletanți care își aleg ca supuși indivizi și mai proști decât ei, pentru ca nu cumva să le pună la îndoială autoritatea. Avem universități, centre de cercetări, institute care știu ce se întâmplă în lume, o Academie cu zeci de institute de cercetare, dar pe cercetători nu-i întreabă nimeni dacă un proiect sau altul e bun, folositor țării. Profesioniștii adevărați nu au căutare. Îmi amintesc o discuție de prin anii '80 cu directorul unei mari întreprinderi vinicole care pusese în versuri atribuțiile unui director așa cum le gândea Partidul: „Carte multă nu se cere/ Prost să fii, să ai putere/ Și vechime după Legea 18!” El mă convinsese că diferența dintre vinurile aflate în comerț o făceau doar etichetele de pe sticlă, conținutul fiind același. Acum, un carnet de partid sau un grad de rudenie te scutește de pricepere. Nu-i obligatoriu să știi carte dacă îți poți cumpăra niște diplome! La noi, Princi-

piul lui Peters, după care fiecare tinde după postul pentru care este incompetent, are cea mai desăvârșită aplicare. Mai departe: cartea, școala, studiile, performanța nu au nicio căutare. Cum arată modelele propuse nației? Pipițe, oameni care, vrând să meargă la bibliotecă, nimeresc negreșit la crâșmă. Apoi politicieni care negociază în genunchi, turnători pe la alte porți, bolnavi mental care au impus ca sentiment dominant ura. Toți contra toți. Profesioniștii, învățământul, cercetarea și educația repuse în drepturi ar fi un început, iar un studiu serios pentru a vedea de ce am ajuns în coada cozii, o obligație. Din păcate, cam toate sunt la „înălțimea” politicii. Frica de realitate îi obligă pe mulți să trăiască printre iluzii. Avem multe genii și foarte puține cărți adevărate. Visăm o altă imagine, dar, dacă urmărim dialogurile dintre cei ce ne conduc și faptele acestora, reiese că suntem o țară de hoți, că piesele principale din lumea noastră de curve, cerșetori și corupți sunt cătușele. Cine și-ar dori nu să trăiască, ci măcar să cunoască o astfel de țară?

Mulți cred că procesul globalizării va asimila și, în cele din urmă, va distruge culturile mici (și, inerent, limbile mici). Ce crezi că se va întâmpla cu literatura română? Să ne pregătim să dăm în primire? Să trecem la altă limbă, cum am văzut că zice cineva? Să ne mutăm în altă limbă? Acesta să fie câștigul nostru de a fi în comunitatea europeană? Eu, unul, nu cred, nu admit... De altfel, n-am întâlnit niciun rând în textele publicate de părinții noii construcții politice europene care să prevadă uniformizarea, dispariția culturilor naționale. Ar fi, de altminteri, absurd să se ceară acest lucru, pentru că, în fapt, cultura europeană este o cultură a diferențelor, o sumă a culturilor naționale. Și, dacă este așa – și nu poate fi altfel – de ce ne străduim noi, românii, să distrugem miturile naționale și să identificăm spiritul național cu spiritul extremist? Și de ce media românească ignoră cu obstinație valorile naționale, tradițiile, partea bună a spiritului nostru, cum îi zicea Noica? Nu știu dacă ai observat, Augustin Buzura, că nu poți fi socotit european autentic dacă nu-l conțești

pe Eminescu și, în genere, dacă nu te plângi de condiția ta de român... Ce spui de aceste aberații? De ce elitiștii daco-romani de azi practică această pedagogie a demoralizării nației lor?

Îmi vine involuntar în minte una dintre cele trei înțelepciuni ale unui fost coleg de redacție de la *Tribuna* din Cluj, înțelepciune pe care ne-o amintea de fiecare dată când întârziu „răspunsurile” de la cenzura partidului sau când ne înspăimântau concluziile vreunei plenare a Comitetului Central: „Supa nu se mănâncă niciodată atât de fierbinte cum se servește”. În decursul vieții, am trăit toate spaimele: când am văzut cum a fost împușcat sub ochii mei un partizan, când mașinile Securității îngrozeau satul, când, student în practică la Făgăraș, a fost arestat sub ochii noștri medicul care răspundea de noi fiindcă își făcuse datoria de medic, în mină, când ne amenințau „cupturile”. Au fost ani în care nu am învățat la școală literatura, istoria, biologia și toate celelalte materii care aveau cea mai firavă legătură cu civilizația noastră și cu cultura română, ci ceea ce se studia în „marea noas-

tră prietenă de la Răsărit”. Și am trecut și peste acest moment penibil. Dar, dacă literatura română va fi distrusă – ceea ce mi-e imposibil să cred –, de vină nu va fi globalizarea, ci prostia breslei. Înseamnă că nu vor exista scriitori adevărați, profesori și români valizi în țara lor. Sigur, dacă vor continua să nu-și apere meseria și, în primul rând, libertatea și demnitatea, va fi foarte greu să ieșim din impas, în condițiile în care ne aflăm pe ultimul loc la producția de carte, nu mai avem biblioteci satești, nu mai există interes pentru carte și performanță, iar mizeria a atins proporții... istorice. Între hrană și carte, oricine alege hrana. Evoluția sau involuția nu sunt lineare. Ceea ce pare veșnic se poate risipi în câteva clipe. Ar fi bine să nu uităm cum a dispărut comunismul. Și cât de repede. Mi se par tot mai evidente mișcările de dreapta. Putem ști ce vor aduce? Putem ști din ce colț ar putea să se destrame Europa într-o clipă de întunecare extremistă? Talentele apar după legi neștiute. În cele mai brutale dictaturi se nasc scriitori foarte mari, iar în epoci de libertate și de înflorire economică nu apare nimic

notabil. Am mai spus și cu alte prilejuri că un scriitor își apără țara mai bine decât o armată. Ca să nu mai vorbim că, pe unde au ajuns Tolstoi și Dostoievski, de exemplu, trupele rusești n-au ajuns și nu vor ajunge. Ce va fi? Nu-mi rămâne decât să sper că, iarăși, păsării oarbe îi va face Dumnezeu cuib. Cred că, deocamdată, este singura noastră șansă. Avem o țară bogată, oameni foarte inteligenți, cei mai buni „aitiști” din Europa, mulți performeri în cele mai diverse meserii, dar, de departe, cei mai mediocri politicieni. Aceștia au irosit șansa pe care le-a oferit-o viața, șansa de a răspunde de soarta unui popor care i-a ales cu generozitate. Conducători prea mici care ar putea fi, oricât ar părea de ciudat, importanți, reținuți de istorie la alt capitol decât la cel al mediocrității sau prostiei... Dar, când, timp de un sfert de veac aproape, nu sunt capabili decât să-și împartă posturi și să facă pronosticuri – cine va fi în funcția x sau y –, câtă vreme politica este cea mai repede aducătoare de câștiguri, e greu de sperat la mai mult.

Revenind la întrebare, nu cred că ne vom muta în altă limbă. Sunt convins că am fost o insulă latină într-o mare slavă din cauza analfabetismului, dar nu în analfabetism stă salvarea noastră, deși am ajuns deja la cote periculoase, ci la ceva subteran, la o energie bună care apare când toate jocurile par făcute. Mare noroc am avut că a apărut, în ultimul moment, Inochentie Micu Klein, iar apoi Șincai, Petru Maior și Samuel Micu, pentru ca insula să nu fie înghițită de mare... Cu mulți ani în urmă erau la modă adepții limbii... dace. Cam 80 de cuvinte, adică. Limba celorlalți părinți, de la Roma, era prea complicată. O istorie și o cultură uriașe. Adică de ce nu mai bine *varză*, *viezure*, *mânză* decât Ovidiu, Virgiliu, Horațiu, Cicero etc. Deși nu am multe argumente, cred enorm în viitorul acestui popor, care se dezvoltă în salturi. În 1917, nu aveam țară, pentru ca, în 1919, să se teamă toți vecinii de noi! Nu este singurul meu argument. Acum, țara este, practic, necondusă, totul este ură, mizerie și agresiune, iar ignoranța a cotoplit tot spațiul. Cu toate astea, simt că este momentul unui alt salt. Rațional, nu părem

a avea resurse pentru așa ceva, mai ales că trei milioane dintre cei mai buni au fost alungați din țară, dar mă încapățânez să cred în acest salt. Sunt convins că ne-a fost suficientă pedeapsa anilor din urmă pentru că ne-am omorât conducătorii, așa cum au fost ei, cu ale lor, bune și rele... Mă gândesc de multe ori la luptătorii căzuți în Războiul Civil în Spania, care au fost înmormântați în Valle de los Caidos sub același acoperiș, buni și răi, dușmani și adversari, pe ideea simplă și omenească potrivit căreia și unii, și alții, așa cum s-au priceput, au vrut binele Spaniei. Sigur, ura nu va înceta odată cu sfârșitul acestui an, dar e timpul să fim conștienți că ea trebuie să aibă un sfârșit... Și ar mai fi un argument, ultimul: în țările care au zeci de ani înaintea noastră, nu dispăre nimic, dimpotrivă. Statele Unite au o literatură foarte mare, în ciuda faptului că profeții distrugerii bântuie și pe acolo. Ca viitor „tigr”, nu-i putem neglija pe „tigrii” mai bătrâni. Editurile serioase din Coreea de Sud tipăresc un volum de poezie în minimum o sută de mii de exemplare, iar romanul bate milionul. În librăriile și în bibliotecile pe care le-am vizitat era o entuziasmată forfotă zilnică. La fel, în Japonia. Și să nu uităm țările care vin puternic din urmă: Brazilia, Turcia și, firește, ceilalți tigri asiatici. Experiența arată că mai prost o duc vestitorii de catastrofe. Mă apucă râsul când mă gândesc de câte ori a dispărut romanul, o tendință sau alta în literatură, de câte ori nu s-a lăsat în seama computerelor viitorul poeziei, teatrului etc.

Stai, vorbești de „prostia breslei”. Cum se manifestă ea în acest caz, în afară de agitația, retorica, isteria în plan publicistic și, de îmi este îngăduit să spun, inerția ei în plan estetic? Înainte de a răspunde, dă-mi voie să-ți mai semnalez un fapt curios din viața noastră literară. Sau, poate, mai multe: se scrie mult și se publică (în tiraje confidențiale) enorm de mult ediții de calculator. Zilele trecute am primit trei volume masive de poeme de aproximativ o mie de pagini fiecare, scrise de o fostă și grațioasă studentă. Scrise în românește și, apoi, traduse în engleză și japoneză. Mulțumind, mi-am exprimat surpriza

să văd cărți atât de voluminoase de poezie, știind că poezia este o artă a concentrării, o zi de sărbătoare într-o săptămână a spiritului... Autoarea s-a uitat la mine cu oarecare severitate și mi-a declarat cu hotărâre în glasul ei suav că așa lucrează ea, acesta este ritmul spiritului ei, în fine, talentul său liric are nevoie de spațiu... Am tăcut, evident, și am pus resemnat cele trei tomuri faraonice pe masa mea de lucru pentru a le contempla. Voiam să zic că se tipărește mult și, în acest timp, ne plângem toți că literatura nu-i luată în seamă, că marile cărți apar rar și, în genere, avem sentimentul că literatura română este în criză. Cum explici acest paradox? Și încă ceva: este vorba de fantasma catastrofei care bântuie lumea postcomunistă și, în genere, lumea postmodernă. Dacă te ieși după semnele pe care ni le oferă zilnic industria mediatică, lumea se prăbușește, iar noi, românii, suntem cei mai răi, cei mai corupți, cei mai ticăloși dintre cei care stau la rând în fața neantului. Nu ai impresia că exagerăm, repet, cu această pedagogie a disperării? Că analiștii noștri au devenit, toți, ucenici ai lui Cioran, fără geniul lui creator? Mai simplu spus, au devenit niște babe bocitoare care propagă la infinit nemernicia românească și jelesc, tot la infinit, prăbușirea noastră? Pe mine, unul, acest bocet continuu mă irită, mă exasperează. Face și el parte oare din **cultura inculturii** în care s-a instalat industria mediatică românească?

Pe vremuri se spunea că nemții au reușit să construiască până și socialismul, pe câtă vreme românii le-au transformat pe toate după chipul și asemănarea lor. Să fim serioși: n-am avut foarte mari luptători pentru democrație din lumea noastră culturală, dar nici mari turnători. Bârfele dintr-un dosar de securitate sunt mult mai blânde decât turnătoriile la vedere din presa post-decembristă. Personal, am avut 56 de turnători, dar textele lor, pline de ură unele, erau și de un comic teribil. Un confrate mă învinuia că l-am citit pe Robbe Grillet, un altul, coleg de redacție, îmi atribuia relații neprincipiale cu o redactoare de la o revistă bucureșteană pe care am cunoscut-o, dar nu în sens biblic, abia peste cinci ani. Cei mai

harnici îmi decodau romanele și articolele pe înțelesul securiștilor etc. Urmare acestor texte, eram chemat la partid și la secretarul CC cu propaganda. Cu toate turnătoriile din lumea literară, nimeni nu a avut de suferit prea mult. Instituția pomenită era folosită pentru a-i compromite pe unii sau pe alții și a demonstra lumii că nimeni n-a fost curat, că toți am ieșit din comunism la fel de murdari, iar gașca stăpânitoare a CNSAS s-a îngrijit mai întâi de propriile dosare și abia după aceea de compromiterea adversarilor de orice fel. Mie instituția aceasta mi se pare total inutilă, iar dosarele le-aș da celor de prin canale să se încălzească la flăcările lor anticomuniste în zilele gerose. Când am aflat că Mihai Botez, Breban, Sorescu sau Iorgulescu au fost făcuți turnători sau învinuiți de alte aiureli, iar pe câțiva turnători cunoscuți i-am văzut împărțind dreptatea, m-a cuprins o greață cosmică.

Te înțeleg, dar greața cosmică nu rezolvă nimic, din păcate, în lumea în care trăim. Ar trebui să existe o comunitate intelectuală puternică, activă, autoritară, care să apere valorile spiritualității noastre și să se opună valului de impostură și agresivitate care se manifestă azi în societatea noastră.

Dar să ne întoarcem la lumea scriitoricească. Au trecut 24 de ani de la căderea comunismului. A apărut o nouă generație de scriitori. I-ai citit, îi urmărești pe tinerii scriitori? Pe „douămiiști”, de pildă. Căci optzeciști ai și ei peste 50 de ani! Ce vezi în urma ta?

Împărțirea asta datorată lui Ulici, pe decenii și pe cârduri, nu mi se pare fericită, realistă și viabilă. Dar depinde, cred, și de la ce distanță privești literatura. Foarte de aproape, implicat în ierarhiile zilei, judecând-o ca un cronicar „de întâmpinare”, n-ar fi exclus ca Ulici să aibă dreptate. De la altitudinea istoriei literare însă, am rezerva pomenită. În urmă? Nu am privit prea des, deoarece am încă multe de recuperat în puținul timp previzibil care mi-a rămas. Oricum, nimeni nu a făcut prea multe valuri printre cei foarte, foarte puțini care știu ce este literatura, încât să pot pronunța cu oarecare certitudine un nume. Cu geniile

stăm bine, cu romanele adevărate e mai greu. Calitatea celor ce vor veni transpare și din felul în care-și cinstesc sau nu înaintașii, din subiectele cărților scrise, din obsesia lor – dacă există sau nu – în legătură cu temele eterne ale romanului și, mai ales, ale omului, în general. Ar fi posibil să nu percep eu frământările lor, însă mult mai indiscutabilă este, cred, evidența că temele respective lipsesc! În România, toate stau sub semnul întrebării și, mai cu seamă, libertatea și demnitatea, dar tinerii care vin azi în literatură nu par interesați de asta, din păcate.

*Împărțirea pe promoții (promoții de scriitori care, ni se spune, apar minte naș tot la zece ani, dacă nu chiar la cinci!) este falsă. Total falsă. Într-un secol, dovedește Thibaudet, apar trei generații de scriitori. Uneori generațiile se amestecă și formează un **moment literar** distinct. Acesta este revelator pentru că adună energiile, gusturile, sensibilitățile. Așa că împărțirea aceasta pe căprării, clase, promoții este superficială. Era de așteptat ca, după un mare eveniment social și istoric (căderea comunismului), să apară o nouă generație de creatori. Am așteptat-o cu ardoare după 1990 și, luându-mă după unele semne, mi s-a părut că a și apărut... Acum îmi dau seama însă că apar cărți, multe cărți, și întârzie să apară o literatură semnificativă pentru o nouă generație. Unde-i marele roman, unde-i poetul care să țâșnească din acest larg cor madrigal, unde-i eseul care să nu lingusească elitismul provincial păgubos și să deschidă calea unei judecăți libere, drepte, sincronice cu mișcarea spirituală a lumii și corect, drept față de valorile noastre spirituale? Au apărut, nu zic nu, multe cărți bune, dar trebuie să se producă o schimbare radicală a mentalității noastre. Există, cred, un număr de critici literari tineri care ar putea să determine această deschidere a spiritului. Am încredere în ei. Sper să nu se lase seduși de sirenele elitismului. Sper să fie, cu adevărat, intelectuali români europeni competitivi, lucizi, ambițioși, drepți. Am remarcat însă un fapt curios: ei fac din ce în ce mai puțin critică de întâmpinare. De ce oare? Să nu-i mai intereseze literatura sau, cu instinctul lor tânăr, să simtă că literatura nu mai*

interesează lumea postmodernă fascinată de civilizația imaginii?

Am tot ezitat să te întreb. A sosit, cred, momentul. De ce, după 1989, s-a spart comunitatea scriitoricească (care se ținuse bine până atunci!)? De ce se urăsc scriitorii cu abnegație și sinceritate? De ce au devenit ei primele victime (și cele mai numeroase) ale revizuirilor morale de după postcomunism? De ce CNSAS-ul se ocupă cu predilecție de ei?

Ne aflăm, cred, în fața unor subiecte foarte delicate peste care lumea a trecut oarecum pe furiș, de parcă nici nu s-ar fi dorit adevărul. Ce cred eu este că nu ne-am cunoscut prea bine confrății, am avut foarte puține pretenții de la ei. Ni se părea suficient să știm că îl detestă pe Ceaușescu. Partidul era, vorba poetului, „în toate cele ce sunt și care mâine vor râde la soare”! Dacă țin bine minte, erau peste patru milioane de membri, deoarece nu puteai lucra în presă dacă nu erai membru de partid și, în general, nicio funcție sau ascensiune pe linie profesională nu era posibilă fără acel carnet roșu. Și nici deplasările în străinătate. Intelectualii erau în ierarhie pe locul trei, după muncitori și țărani, iar regula era ca la câțiva muncitori să fie primit în partid și un intelectual. Eu am intrat în partid singur și nesilit decât de postul de redactor la *Tribuna* și faptul acesta s-a întâmplat în timpul Primăverii de la Praga, fiind convins că, după exemplul cehilor, reformarea țării era posibilă numai din interiorul partidului. Sigur, n-a fost să fie, dar am reușit să păstrăm ceea ce dobândisem cu enorme eforturi, în ciuda deselor tentative ale partidului de a reveni la vechile canoane. Se știe, nu toți scriitorii s-au opus, sub o formă sau alta, comunismului, ci câțiva care trăgeau după ei și pe restul, care aveau numai de câștigat: împrumuturi de la Fondul literar, locuri pe la casele de creație, deplasări în străinătate etc. Breasla era unită și grație autorității literare a celor ce o conduceau, fie că aceștia erau scriitori de primă mărime, fie foști „tovarăși de drum”, foști ilegaliști convertiți la adevăr, oameni de curaj și de atitudine. Scriitorii, și nu numai ei, se urau și atunci. Partidul își avea

apărătorii și admiratorii lui, făcători de ode închinare Conducătorului și soției sale, dar nu li se acorda o importanță deosebită.

După Revoluție au apărut eroii. Unii spuneau că n-au publicat deoarece nu doreau să colaboreze cu comuniștii. Pe alții i-a nenorocit cenzura, pe alții Securitatea, oricum, cei mai mulți țineau să-și expună rănilor pentru a-și impresiona cititorii, telespectatorii etc. Între timp, au apărut indivizi din diaspora care vedeau peste tot numai comuniști, securiști etc. „Vor fi 400 de mii de procese!”, prorocea un proaspăt revenit în patrie. „Alungați lupii!” era strigătul cel mai la modă. Mineriada, pe de o parte, atacarea, la propriu, a guvernului, pe de alta, demonstrațiile, dar mai ales agresiunile verbale, acuzațiile și învinuirile pe toate frecvențele și în toate programele media începuseră să intre în firesc. Scriitorii s-au orientat repede. Unii cu păcate știute sau bănuite, foștii colaboratori de toate nuanțele, au luat-o mai ales spre dreapta ori au fost cuprinși subit de pasiuni monarhice. Alții, încă înainte de Anul Nou 1990, sub îndrumarea competentă a lui Silviu Brucan, au înființat GDS-ul, un grup foarte închis, care a împărțit lumea literară în buni și... ceilalți. Și așa a rămas până în zilele noastre. Brucan își retrăia astfel tinerețea, căci apariția proletcultiștilor era un model care, în noile condiții, „capitaliste”, a fost copiat și urmat. Uneori gesturile gedisistilor îmi aminteau de revoluția culturală chineză, atâta doar că ai noștri combatanți încă nu avuseseră timp să treacă dincolo de violența verbală. Dar și aici au obținut succese remarcabile. Voi spune ori de câte ori voi avea ocazia că Marin Sorescu și Valeriu Cristea au fost pur și simplu linșați de o presă primitivă, ba chiar criminală. În acei ani, s-au schimbat ierarhiile, s-a impus o altfel de dictatură, și nu numai în lumea literară. Au început revizuirile în toate domeniile culturii, telescriitorii dormeau prin studiouri, iar lupta cu comunismul a căpătat accente din ce în ce mai dure. Nu era important ce cărți ai scris, ce ai făcut pentru literatură, știință, artă, dacă ai luptat înainte de Revoluție, ci importantă era culoarea politică atribuită de echipa de „judecători”

care aparțineau, firește, aceleiași găști. Cei ce nu păcătuiseră politic aveau păcatul de a fi prea în vârstă etc. De pe socluri fuseseră îndepărtați cei ce se aflau de drept acolo și, în locul lor, s-au cocoțat impostorii, dintre care unii acolo sunt și azi. Cei ce, chipurile, luptaseră înainte cu capitalismul, acum, de pe poziții capitaliste, înfruntau comunismul – altminteri, dispărut fără contribuția lor – cu fostele arme. Înainte era foarte grav să fii antisovietic, fapt condamnat cu asprime, pentru ca, acum, să devină la fel de periculos să fii antiamerican. Ridicolul și penibilul nu ucid și nici nu par nefirești în zilele noastre. După cum tind lucrurile să evolueze, există șansa ca dacilor și romanilor să li se adauge pieile roșii, așa cum, după Război, crescuse foarte mult contribuția slavilor la alcătuirea noastră ca popor. Cam din această lume s-au recrutat și mânuitorii de dosare, iar turnătorii, nu puțini, sunt de două feluri: buni și răi. Buni și nevinovați, evident, „turnătorii noștri”. Dosarele scriitorilor au fost folosite mai ales când a fost nevoie să fie deviată atenția lumii de la ceea ce nu convenea stăpânirii într-un anumit moment. De fiecare dată se făcea câte o „pregătire de artilerie”: „fragmente alese” publicate în aceleași ziare. Scriitorii au îngroșat rândurile deconspirațiilor pentru că unii erau cunoscuți și puteau ține afișul câteva zile, ori de câte ori trebuia, în acest fel, deviată atenția de la vreo mizerie a celor ce ne conduceau. Dosarele erau mană cerească în luptele politice, mai cu seamă atunci când, din diverse motive, cei ce aveau acces la mânuitorii acestora le foloseau în compromiterea adversarilor. Au fost foarte multe destine deviate, oameni compromiși, unii pe merit, dar cei mai mulți, nu. Ce erau până la urmă acele dosare? Cu o greață imensă, am ajuns să-mi citesc pe al meu – o sumedenie de bârfe de o răutate îngrozitoare, căci turnătorii erau siguri că nu vor fi descoperiți vreodată și că denunțurile lor vor avea în cele din urmă efectul scontat. Pe lângă atitudinea mea anticomunistă, pe lângă proza mea „injustă”, aveam toate păcatele omenești posibile, plus relații cu dușmanii țării de la „Europa Liberă” și de la diverse organizații

de spionaj. Am avut 56 de turnători și, cu o singură excepție, i-am bănuț pe toți. Dar, îndeobște, turnătoriile de atunci erau inofensive în comparație cu textele postrevoluționare ale eroicilor confrăți și gazetari anticomuniști. Cuvântul *greață* îmi pare blând față de ceea ce am putut simți față de aceștia. Mai ales că eroicii turnători postrevoluționari nu fuseseră pe nicăieri, în timp ce nouă, celor turnați, celor loviți, nu ne este rușine de baricadele pe care am stat atunci, când era foarte greu. Pentru că, așa cum spuneam, ceea ce s-a obținut, mult, puțin, s-a obținut aici, în țară. Și, după atâția ani de, să-i zicem, democrație, stăm mult mai prost cu tipăriturile și presa literară decât în vremurile de restriște. Și mai cred că mânuitorii dosarelor urmăreau, de fapt, ponegrirea breslei noastre tot fluturând ideea că, până la urmă, toți suntem la fel de vinovați de cele întâmplate. Și-apoi un om maculat poate fi mai ușor stăpânit și manipulat. Cine mai vorbește astăzi de breasla noastră? Am

ajuns să ne privească de sus toți bișnițarii și sforarii. Ce ai făcut nu contează, iar diplome, vorba aceea, „avem și noi”.

*N-ai răspuns, totuși, la întrebarea pe care ți-am pus-o, și anume: de ce CNSAS-ul s-a ocupat cu precădere de scriitori și, în genere, de ce **procesul comunismului** s-a încheiat într-o confuzie totală?! Raportul dlui Tismăneanu n-a lămurit nimic. Nimic esențial. Era personajul citat – produs al seraiului bolșevic din Primăverii – cel mai indicat să conducă instanța morală care să judece tragedia cumplită a unui popor? Impresia mea este că am ratat și acest moment. S-au găsit câțiva țapi ispășitori și atât. În rest, rămâne cum am vorbit... În schimb, au fost și sunt în continuare atacați scriitorii importanți. Aceștia ar fi dus România la pieire sub regimul totalitar. Ei sunt marii vinovați. L-ai citat înainte pe Mihai Botez. Nici el n-a scăpat de suspiciunea de a fi colaborat cu securitatea. Dl Ioanid îl trece și pe el pe listă. Apar uneori în presă informații aberante. Un folclorist din Iași a scris mai demult că Marin Sorescu, ajungând ministrul Culturii, ar fi ordonat să se distrugă toate operele cenzurate de comuniști și rămase în tipografie. Nu mi-a venit să cred. Am citit de două-trei ori această absurditate. Ce putea să-l determine pe acest profesor de folclor, om serios altminteri în disciplina lui, să creadă și să pună în circulație această oroare? N-am nicio explicație. Decât aceea că intelectualii români care au trăit în suspiciune și frică timp de o jumătate de secol n-au știut sau n-au putut să se lepede, în regimul libertății, de asemenea nefericite metehne. Cum poți crede că un mare scriitor ca Marin Sorescu, victimă predilectă a cenzurii, să ordone să fie distruse toate dovezile cenzurii care-l lovise atât de sălbatic? Oamenii au uneori fantezii negre... Ce-mi displace enorm în această vânzoleală revizionistă este că victimele se recrutează, de regulă, din rândul scriitorilor importanți. Ei plătesc oalele sparte pentru ceea ce s-a întâmplat în regimul totalitar. Plătesc, am impresia, și azi pentru ceea ce fac și, mai ales, pentru ceea ce nu fac pentru cultură oamenii politici, „decidenții” – cum se zice. Harta literară a secolului al XX-lea și a primelor decenii din secolul*

cunoașterii (sec. XXI) arăta ca un câmp de bătaie după un război de o sută de ani... Este nevoia de alte trei decenii pentru a repune lucrurile în ordine. Criticii literari de după noi au ce să repare. Generația mea a fost nevoită să repare ce au stricat proletculticii, ideologii în anii '40 și anii '50; generația tânără de azi va fi nevoită să șteargă urmele și să repare pagubele provocate timp de 24 de ani (și câți vor urma) de revizionistii postcomuniști... Și, uite așa, o ținem într-o veșnică recuperare, reabilitare, refacere după desfacere, regăsire a direcției bune în cultură, întoarcere la degetul de lumină al lui Maiorescu, cel care, în anii '80 ai secolului al XIX-lea, spusese că, acceptând autonomia esteticului, trebuie să fim, în literatură, **naționali cu fața spre universalitate**... Nu știu însă de ce noi suntem puși mereu în situația de a lua lucrurile de la capăt... Blestemul nostru! În ce privește revizuirea morală, m-am întrebat mereu și mă întreb și acum, văzând ce informații sunt date pe piață în legătură cu relațiile dintre literatură și securitate, ce rol joacă GDS-ul în această poveste? Cum de au ajuns cei mai importanți scriitori români să fie inculpați, discreditați, minimalizați, marginalizați? Căci una este să spui adevărul despre ce face în viață omul care scrie (adevărul integral trebuie dezvăluit, nu mai încap discuție!) și alta este să profiți de erorile omului care scrie, pentru a distruge, elimina, marginaliza opera lui. Cam asta facem. Cam aceasta este logica și aceasta se dovedește a fi morala procurorilor noștri morali de după 1990... Rezultatul se vede: literatura română postbelică este ciuruită, ca să folosesc o vorbă care circula în mediul politic. Au reușit s-o ciuruiască și să smintească (altă vorbă cunoscută, de data aceasta cunoscută din literatură!) adevărul. Încă o dată: ce se întâmplă cu scriitorul român care, nu-i așa?, vrea să-și pună ordine în trecutul lui, să prevadă viitorul operei sale?! În acest punct fiecare are experiența lui.

Despre GDS ar fi mai multe de spus, dar sunt convinși că nu peste mult va apărea o cercetare imparțială. Părerea mea este că Brucan a reușit să deturneze unul dintre țelurile Revoluției. Împreună cu un grup

închis, dur, cum spuneam, care sancționa tot ce nu era conform propriului crez, un fel de birou politic decis să impună o altă ordine culturală. Cultura, la fel ca în vremile brucaniene apuse, era cercetată – adică judecată – împreună cu producătorii ei, prin prismă politică. Erau judecate biografiile autorilor: este sau nu este de-al nostru. Iar a fi de-al nostru era și un semn de onorabilitate. Te aflai, adică, alături de cei mai buni, cei mai talentați, cei mai citiți, cei mai frecvențați, viitorii nobelizabili traduși, promovați etc. Textele acestora arată că ei au ieșit direct din spuma mării, căci nu puteau aparține unui popor de nimic, a cărui limbă era bună doar pentru înjurături, un popor pe care toată lumea a urinat când a vrut. Am citat fără ghilimele dintr-un clasic anticomunist. Un popor care nu-și merită elita. Un popor care, în marea lui candoare, le-a permis acestora să lase în urma lor numai chitanțe și casierii devastate. Și urme jalnice prin manualele de școală. Din păcate, n-au reușit să pună nimic în locul cărților anatemizate și niciun autor nou nu a umbrit aura celor minimalizați. Din când în când, trăinicia operei scriitorilor importanți a fost sortită unor asemenea verificări. Și, după cum se dovedește, aceștia n-au pierdut niciodată. Periodic apare câte o problemă Eminescu, periodic cineva se încurcă în spiritul național și periodic eșuează în ridicol. Dar nu cei ce atacă mă întristează, ci cei ce nu se apără, cei ce s-au obișnuit să fie mereu salvați de alții ori să suporte... Ar mai fi de adăugat că cei atacați sunt nume, au operă, există. Altminteri, ce-ar fi?, ar trebui să se bată pigmeii, ei între ei, nimeni cu aproape nimeni. Cine i-ar băga în seamă?

GDS-ul, așa cum este el în ultima vreme, îmi scapă. Am sentimentul că și-a tocit colții sau că mușcăturile oamenilor lui nu mai contează. Am fost, cu ani în urmă, invitat la o „analiză” la care a fost supusă Fundația Culturală Română în ajunul restructurării ei în Institut și mă bucur că i-am cunoscut. Bugetul nostru în anul de vârf era cât cinci mașini ale SPP-ului, dar ne făceau vinovați că nu s-a făcut „nimic”.

Să ne întoarcem la roman. Și să încep cu romanul tău. Roman de observație socială și

morală, în linia realismului modern. Ai debutat cu un excelent roman existențialist (Absentii), modern ca structură epică: istoria concentrată – ca timp și spațiu epic – a unui tânăr revoltat din estul european. Ai trecut apoi la romanul social propriu-zis, cu o problemă acută, actuală, determinată de criza sistemului și de labilitatea din ce în ce mai accentuată a moravurilor. Am observat că ai stat departe de metaroman, de proza autoreferențială, de fragmentarismul și de jocurile epice ale postmodernismului. Nu ți-a fost teamă că vei fi suspectat că rămâi în urma Europei?

Mă grăbesc să spun că am avut câteva momente de cotitură în viață, momente decisive, și nu știu dacă am ales eu sau așa a trebuit să fie. Niciodată însă n-am regretat drumul pe care am pornit. După terminarea Facultății de Medicină Generală, când aveam un post asigurat la psihiatrie și un viitor frumos la Catedra de psihiatrie, am riscat totul, optând pentru literatură, domeniu în care nu însemnam nimic. Colegii mei de generație erau departe, fiind foarte cunoscuți, în vreme ce eu nu dădusem niciun semn vizibil că i-aș putea ajunge din urmă. Pe atunci, aveam două argumente în favoarea deciziei și un milion de îndoieli și nedumeriri. Fapt e că, până în clipa respectivă, citisem foarte mult, eram la zi cu tot ce se scrisese la noi și cu multele traduceri, mai ales din marea literatură rusă și din cea franceză. Alt avantaj mi se părea a fi formația mea științifică, adică seriozitatea la care te obliga cunoașterea omului și cercetarea. Grecii, Dostoievski și mai ales Shakespeare, exercițiile de psihopatologie literară mi-au deschis ochii spre o lume extraordinară. Nu cred că exagerez prea mult susținând că Shakespeare, singur, valorează cât toată literatura. Dar numai acestea nu mi se păreau suficiente pentru a mă convinge și a convinge că am ales bine. Trebuia să scriu și, dacă dovedeam că nu sunt în stare, rămâneam ceea ce de fapt eram, un nimeni, dar aveam șansa reîntoarcerii la vechea pasiune – mă urmărea cu obstinție psihofarmacologia aflată la începuturile ei și cartea lui Julian Huxley

despre experimentele celebrului său frate, Aldous Huxley. Am avut șansa ca primul meu roman să placă unor critici importanți și, apoi, o altă șansă, ca romanul respectiv să fie interzis. Iar în perioada în care toți mă ocoleau – colegi și prieteni –, am avut timp să-mi fac un proiect de viață. Îmi era limpede că lumea din schițele și povestirile adunate în volumașul de debut, *Capul Bunei Speranțe*, ar putea sta la baza viitoarelor mele romane. I-am studiat temeinic pe scriitorii care mi-au plăcut și pe ai căror umeri stă romanul adevărat din toate timpurile. Îmi amintesc mereu de hărnicia mea de atunci când, citind, îmi făceam însemnări despre cum descrie cutare sau cutare scriitor peisajele, natura sau X sau Y, cum rezolvă Z o scenă de dragoste, cum descrie marea, cerul, copacii, ce psihologii au diversele personaje, cum încep diverse romane și cum conduc acțiunea etc. Atunci am descoperit fraza de început, genială, a romanului *Ana Karenina* și ceasul „valurilor” Virginiei Wolf, madlena lui Proust și tutunul lui Italo Svevo, complicata construcție a lui Joyce, pe care am regăsit-o mai târziu asimilată cu multă măiestrie de Lobo Antunes. Cu alte cuvinte, am studiat la timp toate experimentele și am ajuns la concluzia că pot mai mult! Că pot scrie romane adevărate care să conțină, dacă este necesar, și fragmentarismul, și tot felul de alte experimente, toate genurile artei. După părerea mea însă, a rămâne doar la aceste experimente inteligente înseamnă a nu avea suficientă forță creatoare; e ca și cum te-ai ascunde de teama unei confruntări adevărate. Sigur, poți fi la modă, poți stârni admirația snobilor, poți face prozeliți, dar, cu timpul, un astfel de roman trece în uitare odată cu adepții lui. După mine, romanul este personaj, construcție și, ca să fiu ceva mai subtil, scriitură. *Ecritură*. Cu alte cuvinte, să construiești o lume credibilă din care să nu lipsească dreptatea, demnitatea, libertatea, dragostea, moartea, prietenia, adică viața cu temele ei eterne. Ce vreau să spun este că nu scriu chiar la întâmplare, că mi-am asumat riscul de a fi demodat în viziunea postmodernă. Aici, la noi, unde se consumă neasimilate toate experimentele de aiurea, a fi

demodat este un semn de maturitate, de cunoaștere a romanului adevărat.

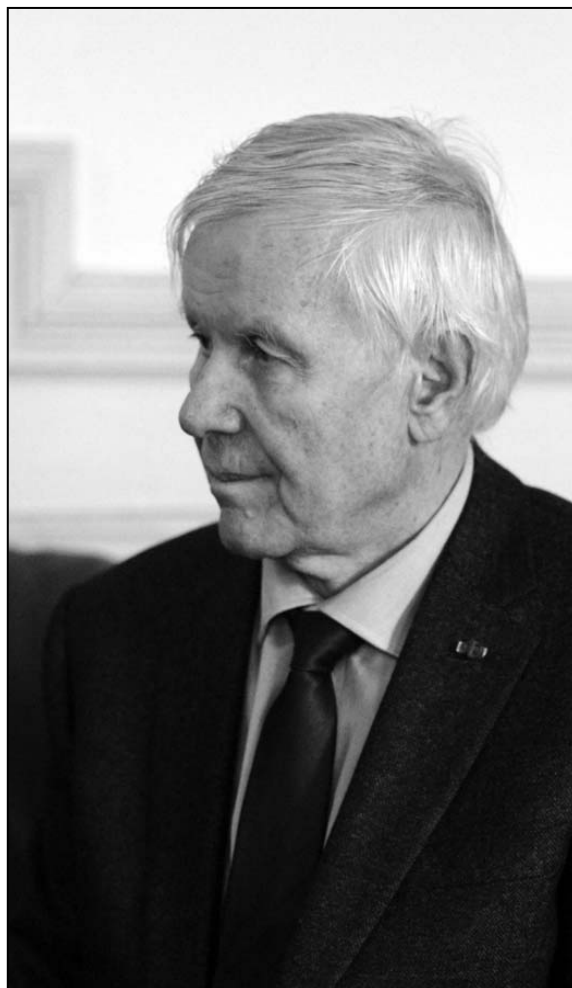
În altă ordine de idei, pe mine mă interesează numai și numai Europa mea pe care am avut șansa să o cunosc împreună cu câteva dintre vârfurile ei culturale, politice și științifice și voi renunța la ea, voi deveni european de pe la noi abia după ce francezii vor renunța la Marseilleză și așa mai departe. A fi european înseamnă a-i da Europei ceea ce ești tu, ceea ce ai produs mai bun în spirit, în creația de orice fel, nu a le face pe plac mediocrităților politice și administrative care parazitează partea noastră de lume și, cu obstinație, cultivă nulitățile sau tot ceea ce nu le cere efort de învățare. Câtă vreme vom face politică în genunchi, iar trimișii Europei plus ai Marelui Licurici își vor trimite ambasadorii să ne dea lecții sau liste cu nu știu câte puncte ce trebuie obligatoriu îndeplinite, nu vom fi tratați nici

măcar cât o colonie. Cel mai mare rău i-au adus țării nu atât vecinii – care oricum nu ne iubesc – sau Marea Neagră – care nici ea nu mai este ce a fost pe vremea lui Gheorghe Brătianu –, ci propriii noștri politicieni. Aceștia, după aproape un sfert de veac de la Revoluție, n-au niciun proiect de țară și nu știu decât să-și arate în public, de dimineața până seara, lenjeria intimă. Nu suntem cum am fost, ci cum n-am fost niciodată, iar rușinea nu mai face parte demult din reper-toarul nostru afectiv. Am sentimentul că trăim un moment atât de sărac sufletește încât ne lipsesc până și cretinii adevărați, cei pe care-i reține și istoria prostiei, cei ce ies din rând. Uneori mă gândesc la suferința lui La Palice care-și plângea cu atâta sinceritate superiorul: „Cu un sfert de ceas înaintea morții sale, el era încă în viață!”

Și acum provocarea cea mai mare. Provocarea din urmă. Cum vezi și cum judeci romanul de azi? Romanul de după 1990? Dar critica romanului? Mai este citit romanul românesc și, dacă este citit, este bine (corect) judecat de cei care judecă pe est-etică, și nu pe autonomia esteticului, cum am făcut și continui să fac eu? S-a demodat, a devenit prea conservator, o piedică în calea sensibilității timpului etc. bătrânul criteriu al autonomiei esteticului în fața căruia E. Lovinescu spunea că trebuie să te recuperezi pentru a nu strivi adevărul în literatură?! Postmodernismul mai este la putere sau a dispărut înainte de a-l vedea?

Nu cred că anul 1990 este o piatră de hotar în literatură. Cine a fost bun înainte a rămas tot bun și după, în ciuda caraghioșilor care au încercat să instaureze o „nouă ordine literară”. Libertatea dobândită cu atâta sânge și după o atât de lungă suferință nu a dus la o viziune mai complexă a omului și a istoriei, la o înțelegere superioară a libertății și demnității. Singurele „noutăți” au constatat în renunțarea la pudoare, la cuvintele care odinioară erau înlocuite cu puncte-puncte, la verbele și substantivele pe care mai demult le întâlneai pe pereții spațiilor sanitare. Unii scriitori au avut în publicațiile porno dascăli competenți care-i sfătuiau să nu bată cu

imaginația mult mai departe de propriile lor amintiri, de mica lor istorie. Mai mult, câteva scriitoare au dovedit cu prisosință că avem și noi ce le da capitaliștilor. Experiența arată că nimic nu e cucerit pentru totdeauna, că libertatea trebuie apărată mereu, că e cea mai vulnerabilă. Între libertate și hrană, lumea va alege hrana, mai ales dacă lecția libertății n-a fost predată cum s-ar fi cuvenit. M-aș bucura să greșesc, dar am impresia că vorbirea licențioasă și descrierea practicilor care au dus la actuala suprapopulație cred că au fost ultimele preocupări importante ale lumii noastre literare. Ceea ce a urmat n-a prea avut vreo legătură cu literatura, ci cu scriitorii care au uitat foarte repede că au fost o breaslă care l-a obligat până și pe Ceaușescu să țină seama de opiniile ei. Nu neapărat ignoranța, cât vanitatea i-a făcut pe mulți să iasă din rând și să-și caute un nou tătuc. Într-o jumătate de an, cei mai mulți au trecut prin tot spectrul politic, de la Iliescu la Rege, apoi la Rațiu, Câmpeanu, Coposu etc. La noi, de fapt, nu exista nici stânga, nici dreapta, ci un haos general, o mișcare browniană de vanitoși, de orgolioși puși pe căpătuială și, mai ales, pe tăinuirea trecutului, pe improvizarea unor biografii false. Nu contează ce ai fost, ci ceea ce ești acum! Aceasta era lozinca salvatoare. La un moment dat, în Parlament erau peste 30 de scriitori care, din păcate, n-au făcut absolut nimic pentru breasla lor și pentru cultura română, în general. Cu excepția lui Adrian Păunescu, care, mai târziu, în calitatea lui de senator, a avut meritul de a obține indemnizația de pensie pentru membrii Uniunilor de creație. Ceea ce nu i-a împiedicat însă pe unii dintre confrății scriitori astfel indemnizați să-l acuze în continuare de comunism și să-l atace pentru cenaclul „Flacăra”. Capitalismul în România a început exact de unde nu trebuia și, astăzi, consecințele sunt mai evidente ca oriunde. O conducere cât de cât inteligentă și responsabilă nu distruge cultura și educația. Din păcate, un ministru al culturii nu doar s-a făcut că lucrează, ci chiar a tăiat subvențiile publicațiilor literare și culturale, a lăsat să dispară bibliotecile sătești, n-a mai subvenționat cartea etc.,

lupta în felul lui cu comunismul, făcându-l, în realitate, să fie regretat.

În ceea ce mă privește, n-am niciun motiv să mă plâng de tiraje sau de cititori. Cu nu prea mult timp în urmă, mi-a apărut în BPT romanul *Fețele tăcerii*, într-un tiraj de o sută de mii de exemplare. Era la a nu știu câta ediție și s-a vândut în câteva zile. Și nici alte cărți de-ale mele n-au pierdut prea mult vremea prin librării. Vreau să cred că niciodată nu mi-am trișat cititorii și nici ei nu m-au părăsit, în ciuda unei propagande și contestări agresive și foarte primitive. Cât despre iubitorii de carte românească, experimentul lui Marius Tucă și al *Bibliotecii pentru toți* ne arată limpede că încă se pot vinde cărți în tiraje mari, de zeci de mii de exemplare, din păcate însă, pe zi ce trece, cărțile devin tot mai scumpe și mai inaccesibile cititorului de rând. Dar nu e bine să ignorăm un adevăr de care nu se ține nicio-

dată seama: cultura este, să zicem, scumpă, dar nu-i cine să vadă cât ne costă prostia și unde ne-a dus marginalizarea ei! Astăzi, mișcarea literară este tribalizată, mici publicații locale susținute de primării, cu un grup bine definit de colaboratori, cu ierarhii locale etc., un fel de minibaroni literari locali care par să preceadă aiureala administrativă ce se pregătește.

*Moare, cum se spune din ce în ce mai des, literatura? Un eseist occidental scrie că trăim deja în **postliteratură**. Dacă este așa, ce motive avem să facem în continuare literatură și, mai ales, s-o facem (s-o scriem) în limba română, când numărul cititorilor români se împuținează în chip dramatic? Asta, așa, ca să-ți dau motive să mă contrazici...*

Sunt de ceva vreme pe acest pământ și, dacă privesc în urmă, îmi dau seama că am trăit mereu sub amenințarea catastrofelor și apocalipselor. Cu niște ani în urmă, citisem o sinteză foarte interesantă a lui Malcolm Bull chiar despre *Teoria apocalipsei și sfârșiturilor lumii* și mă liniștisem: oricum n-avem scăpare, cândva tot se va întâmpla să dispărem și, amintindu-mi fotografiile Universului descoperite întâmplător la o universitate americană, îmi imaginam o gaură neagră care ne pândește „de aproape”. Asta, în termeni cosmici. În termeni mai omenești, abia am scăpat de calendarul maya, rămânându-ne diversele comete, meteoriți, găuri în stratul de ozon, glaciațiuni ori supraîncălziri. Trăim într-o lume bântuită de paranoici, nebuni banali, profeți și escroci. Nicio zi fără iminența unei catastrofe, după cum, la noi, tot așa se poate spune: nicio zi fără cătușe. Nicio zi fără o nouă umilință adusă țării. Ce specialist în futurologie s-ar fi încumetat să susțină în urmă cu aproape un sfert de secol, când se murea, la propriu, pentru eliberarea de totalitarism, de gândirea primitivă, că vom ajunge iarăși, într-un timp atât de scurt, să fim – considerându-ne așa cum suntem și cum gândim – mai aproape de grote decât de lună, dominați de gorile deghezate în oameni, gorile care, în realitate, au arestat o țară. O țară vinovată totuși că-i suportă, că

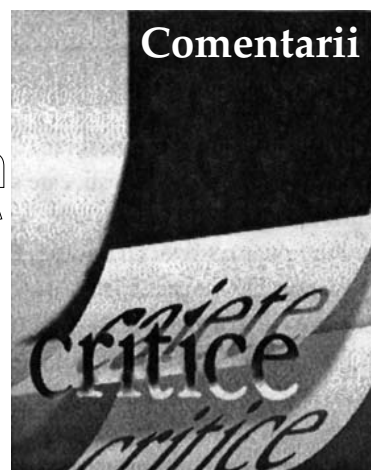
acceptă umilința. Sau, ca să folosesc un titlu al lui Marin Preda: că se lasă prostită de „neobosita inventivitate a tipului infect”.

Vorbeam de „postliteratură”, dar, ciudat, ca într-un exercițiu psihanalitic, m-am pomenit spunând „postcivilizație” și cuvântul mă cam sperie. Nu merg până acolo încât să susțin un asemenea diagnostic, dar este la îndemâna oricui să observe că suntem în afara lumii, asemeni sălbăticiunilor eliberate din cuști, care nu au tăria să se îndepărteze de ele sau, cum scria Fromm, să-și asume libertatea. O societate fără literatură, fără cultură, în general, este o lume moartă. Mai demult se spunea despre cărți că au trei dușmani: apa, focul și propriul conținut. N-am înțeles de ce prostia era trecută cu vederea, pentru că, de exemplu, în ultimii ani, toate câte se petrec în România, în aer, în apă sau pe uscat, se situează în zodia prostiei fudule și agresive.

Ai dreptate, dușmanul cel mai mare al literaturii române este ura câinoasă, tenace, răzbuunătoare a scriitorului mediocru. Ura lui sinceră împotriva scriitorului de talent. O istorie veche și tristă pe plaiul mioritic. Dar, ca să terminăm discuția noastră în notă ceva mai optimistă, să acceptăm că ura aceasta abisală care i-a urmărit pe toți marii creatori nu este eternă și nici nu reușește să nimicească totul în calea ei. Mă gândesc la marii noștri poeți. Au izbutit totuși să supraviețuiască. Românii au azi conștiința că au o mare poezie și că nici în alte genuri literare nu stau deloc rău. Chiar deloc. În ultimii ani, am recitat aproape în totalitate literatura română până în pragul postmodernității. Nu spun ce uriașe satisfacții am avut. Am descoperit, de pildă, dimensiunea moralistică a culturii noastre. Mă pregătesc să scriu despre toate acestea, în ideea și cu ideea că suntem o națiune culturală și că ea ne-a ținut, când a putut și cum a putut, aproape de spiritul Europei. Desigur, nu uităm că noi eram nevoiți să citim și să comentăm scrisoarea lui Neacșu despre „za lucrul turcilor”, iar în Franța apărea romanul lui Rabelais și, câteva decenii mai târziu, Montaigne își tipărea Eseurile.

Caius Traian
DRAGOMIR*

Augustin Buzura – un parcurs de la omul istoric la omul universal

Abstract

Textul conține o analiză generală a condiției disidenței culturale și, în particular, literare. Este ulterior luată în considerație condiția lui Augustin Buzura în calitatea sa de prozator cu adevărat de o înaltă ținută și, totodată, ca oponent al sistemului comunist din România. Poziția sa este cea a unui foarte fin observator al naturii umane în fața unor circumstanțe critice și a opresiunii. Augustin Buzura opune omului istoric, dorit și cultivat de comunism, omul universal.

Cuvinte-cheie: comunism, disidență, opoziție, omul istoric, omul universal, opresiune

The text contains a general analysis of the condition of the cultural dissidence to communism, particularly the literary one. It is, also, a consideration of the Augustin Buzura's personality in a double quality: as an outstanding novelist and an opponent of the communist system of Romania. We expressed the true aspect of the human nature under oppression. Augustin Buzura put in opposition the historical man pretended to be created by communism and the universal man.

Keywords: communism, dissidence, opposition, historical man, universal man, oppression

Augustin Buzura oferă celui care dorește să dobândească o reprezentare decisă și perfect integratoare a destinului românesc în una dintre ipostazele maxime ale întrupării sale un exemplu incomparabil, cu totul fidel ideii pe care o ilustrează cu totul și de nesubstituit printr-un contraexemplu, eventual propus în perspectiva aceluiași scop. Este în Buzura o complexitate a valorii existențiale pe care o poate exprima personalitatea, care îl face deschis tuturor privirilor contemporanilor, aspirând – și încercând – să vadă ce înseamnă un ales și mare succes, evidențiat în domenii majore ale culturii și civilizației unei vremi și care poate fi regăsit într-un alt spațiu, neașteptat și, astfel, surprinzător, al împlinirii doar printr-o binecuvântare venită din vecinătatea absolutului. Drept urmare, probabil că fiecare intelectual român – ori poate chiar și orice persoană dispunând de o educație de bază convena-

bilă – crede că știe ceea ce trebuie știut și poate fi știut despre Augustin Buzura, iar toți cei ce riscă o astfel de convingere nu pot să greșească prea mult sau chiar deloc. Făcând o serie, un grup de însemnări, o notă, fie aceasta analitică ori critică, structurându-se, eventual, într-un elogiu, nu ai mai nicio șansă de a-l așeza pe Augustin Buzura în referențialul reflecțiilor tale – indiferent cine ai fi tu –, ci vei ajunge la actul exact invers: acela de a te așeza tu în referențialul axiologic, uman, spiritual, creativ, numit Buzura. Acest lucru se întâmplă însă oricum ai interacționa cu el și, astfel, nu ai de ce să eviți a produce propria ta variantă de viziune asupra unei personalități strălucitor și remarcabil multifățetată.

Înainte de orice, pentru publicul instruit din toate domeniile, problema Augustin Buzura – căci el poate și trebuie să fie considerat o problemă, întrucât, altminteri, văzut

* Diplomat, fost ministru, fost ambasador al României în Franța, e-mail: ctdragomir@yahoo.com.

ca un profil ușor de trasat, ar fi să dovedești a nu putea decât să pierzi din vedere o autentică și mare valoare a culturii – este aceea a disidentului și, mai ales, în concret, aceea a scriitorului disident; disident însă față de ce? Față de un sistem ori față de orice sistem, cel puțin actual probabil, însă, istoric luând lucrurile, un sistem de oricând, din indiferent ce vreme a istoriei? Presupun că evoluția însăși a oricărei personalități a disidenței – contează, în primul rând, cea a disidenței anticomuniste – este una neașteptată, șocantă chiar pentru disidentul însuși. Aleksandr Soljenițin critică, asumându-și cele mai mari primejdii, sistemul sovietic, are un rol decisiv în redeșeptarea anticomunistă a Occidentului și în alunecarea înspre dezintegrare a totalitarismului stalinist-sovietic; el va deveni la fel de vehement și, totodată, de convingător, sub raport critic, în evidențierea dezastrului uman generat de economismul capitalist. O evoluție similară a marcat și existența, în calitate de conștiință ce se afirmă public, a lui Paul Goma. Vaclav Havel, ca președinte ales în urma Revoluției Europene, avea să se opună energic scoaterii în afara legii a partidului comunist din țara sa. Critica tuturor formelor de organizare politică își are origine încă în "Republica" lui Platon, dar, în cazul disidenților anticomuniști, reorientarea criticilor acestora, fără a însemna în niciun mod o contrazicere a pozițiilor și manifestărilor adoptate anterior, a reprezentat o zguduire existențială de propoziții dramatice și, poate, sub raport emoțional, marcate uneori de amprente tragice. În ce situație îl aflăm, sub acest aspect, pe Augustin Buzura?

Literatura disidenței este o variantă a literaturii de critică sociopolitică privind actualitatea sau o istorie recentă semnificativă pentru momentul actual; această literatură poate avea caracterul expresiei directe, eventual chiar al tratării nu doar realiste, ci și naturaliste a temelor, al literaturii metafizice, simbolice sau al abstracției. Pe de altă parte, aceasta poate fi bună – rareori genială –, foarte bună, mediocră sau, simplu și vizibil, proastă. Despre literatura critică română postbelică se poate spune, ca regulă

contrazisă în câteva cazuri remarcabile și, în consecință, demne de memoria noastră, ceea ce a spus Georges Clemenceau despre generalii francezi; anume că sunt mereu în urmă cu un război – majoritatea scrierilor autorilor români activi în anii comunismului sau ulterior Revoluției erau la vremea apariției în urmă cu un război: în perioada Gheorghiu-Dej, se scria critic despre epoca, greu de definit ca sistem, începută prin modernizarea României și continuată până la instalarea comunismului – o vreme realmente dezarticulată și chinuită, dar neîndoielnic mai puțin anormală decât ceea ce a urmat după război; în epoca lui Ceaușescu, s-a practicat, după modelul Hrușciiov contra Stalin, critica epocii criminale a lui Gheorghiu-Dej; după revoluție, arta literară în noua variantă critică a devenit anticeaușistă; abia târziu, principiul lui Clemenceau, anterior menționat aici, a fost, într-o măsură oarecum semnificativă, depășit, iar critica socială a ajuns, precum în perioada interbelică, cât de cât la zi. Disidența, dacă s-a putut numi așa – cea în varianta decalată –, a urmat timp de aproximativ șase decenii această metodă acceptată de conducerea dictatorial-totalitară. Evident, o disidență anacronică nu este o disidență – este un mod de a încerca atragerea simultană a acceptării de către autoritățile în funcție și a aprecierii oponenților, vocali sau tăcuți, interni sau externi. O astfel de însemnare a considerației acordate scriitorului nu a fost realizată în străinătate decât de doi autori: Ernst Junger în Germania și Curzio Malaparte în Italia, dobândind ambii o superbă și binemeritată glorie mondială. În România, se poate spune că Marin Preda a făcut mai mult pentru inaderența intelectualului românesc la comunism decât aproape toți disidenții la un loc.

Literatura opoziției românești a avut, mai ales cea penetrată mai larg în public, un caracter simbolic și – trebuie spus – minor. O adevărată disidență a contat în măsura în care a fost purtată de mari creații literare, ceea ce a obligat oamenii de litere la publicarea operelor în afara țării de origine. Boris Pasternak și Aleksandr Soljenițin sunt exemplele cele mai puternice în acest sens.

Există exemple românești pentru această variantă a disidenței, dar nu le voi enumera aici, unde subiectul este diferit. Pentru disidență însă, dacă ea nu se afirmă puternic în exterior, există o mare primejdie: aceea de a susține, în mod paradoxal, sistemul pe care îl atacă – același lucru îl poate face și critica ascunsă ori mascată și concesivă a evoluției unui sistem opresiv. Descriind metodele de constrângere tiranică, caracterul sinistru al închisorilor, duritatea inimaginabilă a torturilor, exterminarea oponenților, instituțiile dictaturii, nici măcar nu mai au prea multă nevoie de a acționa efectiv, întrucât scriitorul care își publică literatura sa antisistem înspăimântă suficient populația pentru a o face obedientă. În care dintre aceste categorii ale literaturilor disidenței, în general utile, dar adesea purtătoare de efecte perverse, se află literatura, scrierile lui Augustin Buzura? Evident, în niciuna. A fost el un disident? Cu siguranță da, însă disidența sa a făcut parte dintr-un plan, mai curând probabil un program creator mult mai vast și mai înalt. Acest aspect al creației lui îl apropie oarecum pe Buzura de scriitori din categoria reprezentată în afara României doar prin două exemple, dar excepționale, și anume Junger și Malaparte – aceștia

însă, deși mai mult decât bine receptați de oponenții totalitarismului, nu au fost propriu-zis disidenți.

A fost totuși Augustin Buzura în mai mare măsură disident decât cei doi mari scriitori aici menționați? Până la urmă, nu contează, în această dilemă aflată la răscrucea drumurilor artei literare și acțiunii politice dominatoare, ce este un autor, ci maniera în care este tratat, interpretat și văzut de publicul său. Publicul în România comunistă era avid, peste orice măsură, de opoziție, fie și strict verbală, intimă, dar cu atât mai mult de opoziția exprimată prin artă, prin literatură, prin opere care să ofere certitudinea unei fraternități întru anticomunism, în care spiritul iluminat al artistului dovedea o deplină înțelegere politico-istorică pentru voința de libertate și poate, apoi, de eliberare a oricărei personalități normale, apte de o gândire liberă, ferite de opresiune, de mutilarea ideologică inflexibilă a unei existențe supuse unui permanent control de siguranță, aplicat supunerii obligatorii cerute tuturor. Prin mijlocul anilor optzeci ai secolului nu prea de mult încheiat, mă aflu în cursul unei discuții cu un înalt diplomat occidental care îmi devenise prieten apropiat – acesta fiind o personalitate culturală și politică în

același timp. La un moment dat, el deschide o discuție privind romanele publicate de Buzura, exprimându-și surprinderea că acestea primesc permisiunea publicării din partea autorității comuniste, fie și într-o formă ajustată, prin intervenția unei cenzuri prea puțin dispuse la concesii de natură să lase măcar o idee vagă despre caracterul realității trăite de o întreagă națiune. I-am explicat prietenului meu că există o tradiție în atribuirea răului consubstanțial regimului nu vârfului puterii, ci transferându-l nivelurilor mai joase ale administrației, iar victimele regimului deveneau, prin alienare, parteneri în organizarea unui adevărat aparat invizibil de oprimare interioară. Relațiile de dictat politic, economic, moral, creativ, cultural, efectiv instituționale în fapt și depinzând direct de centrul puterii, de secretarul general, indiferent care va fi fost acela, deveneau în romanele lui Buzura nu preschimbate în altceva, dar văzute în fiecare caz și în oricare dintre situații din perspectiva interioară, a monologului interior, a introspecției, lăsând gol spațiul raporturilor sociale care generează alterările existen-

țiale și compromiterea tuturor trăirilor personajelor. Nu știu, după atâția ani, care au fost cuvintele pe care le-am folosit și nici măcar dacă exact acestea au fost explicațiile mele, dar ele pe o astfel de cale mergeau. Acel diplomat occidental nu a fost probabil mulțumit de sugestiile mele, chiar dacă ele nu ascundeau nimic din adevărul pe care îl cunoșteam foarte bine și nici din convingerile mele, câtă vreme înțelegeam perfect dificultatea unui scriitor care se angajează față de sine însuși a dezvălui conexiunile halucinante care asigurau funcționarea aceluia sistem patologic, paranoid, dar care preferă să apere o singură perspectivă, corectă însă, asupra realității decât să încerce fără succes a forța publicarea unei imagini globale și lipsite de orice rezervă a întregii catastrofe umane reprezentate de totalitarismul care apăsa asupra României, asupra unei mari părți a Europei și a lumii. Ceea ce conta pentru prietenul meu a fost un răspuns la întrebarea care îl preocupa și pe care, destul de repede, după abordarea subiectului Buzura, mi-a adresat-o: "autorul Augustin Buzura nu mai poate fi oprit să publice romanele sale în care transpare foarte exact natura regimului politic din România ori cenzura însăși încearcă chiar și ea o anumită satisfacție în dezvăluirea caracteristicilor sistemului sau, de fapt, se procedează așa spre a se oferi publicului din România o satisfacere imaginară, fantomatică, a aspirațiilor pe care le încearcă, creând astfel o supapă de siguranță pentru tensiunea populară în continuă creștere, ținând cont de gravitatea opresiunii și de stupiditatea ideologiei și administrației regimului?" I-am răspuns, foarte sigur pe cuvântul meu, că, dacă Buzura ar mai putea fi oprit din publicarea scrierilor sale, el ar fi cu siguranță oprit.

În jurul amintirii mele privind acea discuție cu prietenul meu din Occident, spre a fi mai exact, american, revăd întreaga istorie a impresiilor și altor amintiri în care cred că înțeleg chipul pe care Augustin Buzura l-a dat opoziției sale față de comunism, opoziție care poate fi numită disidență sau nu poate fi, dar acest lucru nu are nicio importanță, căci opoziția în sine reprezintă mai mult decât oricare dintre formele ei.

În primul rând, știu bine și orice persoană care a trăit în mijlocul activității intelectuale românești din deceniul IX al secolului trecut știe ce doresc să spun – anume că în acea vreme personalitatea cea mai reprezentativă a opoziției românești față de comunism și, implicit, față de regimul Ceaușescu se numea Augustin Buzura. El oferea o neîndoieală excelentă acestei opoziții, prin faptul de a fi fost un scriitor care așeza tema opresiunii practicate în planuri și modalități diverse ale vieții unui popor supus disocierii și însingurării în centrul operei sale, o operă de a cărei valoare estetică-literară nu se îndoia nimeni și care era distinsă continuu cu premii, de la *Absenții* din 1970 și până la *Orgolii, Vocile nopții* și *Refugii* din 1977 și până în 1984. Cum își organiza Buzura narațiunea spre a expune ca un adevăr indiscutabil scindarea societății în comunism, între opresori, pe de o parte, și oprimați, deveniți adesea opresorii propriei personalități, prin frică, rușine, dispreț față de sine, toate acestea induse de ambianța umană până la nivelul cel mai intim, ambianță perfect evidențiată de autor ca fiind generată de dictatură. Albert Camus spunea că oamenii se împart în călăi, victime și medici – ultimii fiind cei care ajută victimele în a rezista suferinței lor, indiferent dacă, victime fiind acum, au fost cândva și călăi sau dacă, recuperându-și existența prin trecerea dincolo de suferința imediată, nu vor deveni cândva călăi. Din lumea romanelor lui Buzura și deci aceea a comunismului românesc, cei care lipsesc în triada lui Camus sunt medicii. Nu există altă alegere decât aceea a degradării prin exercitarea oprinderii și aceea rezultă din suportarea condiției de oprimat ori fuzionarea nu rareori integrală a celor două condiții. Statutul social acordat de autor personajelor sale, fie ele aparținând unei stări ori celeilalte, face ușoară descifrarea referirii continue la existența umană în comunism. Descifrarea naturii opoziției lui Buzura față de lumea și forma vieții în România comunistă se impune însă abia după apariția, în 1999, a celui *Recviem pentru nebuni și bestii* al său, operă care îl așeza pe Buzura în rândul adversarilor nu de sistem, ci de sisteme,

din care fac parte numele mari pe care le-am citat înainte. Raporturile interumane din comunismul dictatorial se reproduc în condițiile unei suferințe tranziții spre o democrație economică, consumistă și concurențială, în care determinările materie-suflet, intelect, spirit se regăsesc precum acelea din teoria marxistă a existenței și istoriei. Ce trebuie dedus de aici? Poate faptul că, în imaginea omului creată și recreată continuu în opera lui Augustin Buzura, ceea ce întâlnim depășește omul istoric, raportându-se, fără îndoială sau recurs, la omul universal – omul universal plasat, bineînțeles, așa cum se întâmplă mai totdeauna, într-o ambianță și în contexte inumane.

Omul comunismului se dorea a fi un om istoric, un om creat de comunism și utilizat de acesta – Buzura arată comunismului că omul lui istoric este o minciună și că, în România, ca în orice totalitarism, se regăsea omul universal, redus însă la o condiție subumană – victima degradată a faptului că omul universal rămâne pur și simplu om, asupra căruia istoria, nedreptatea și lupta pentru dominație poate exercita influențe devastatoare. Literatura română nu a dat personaje ale universalității spiritului sau materiei precum Don Quijote, Hamlet, Doctor Faustus, Werther ori, prin contrariu, Gargantua sau Pantagruel. Nici Augustin Buzura nu aduce o imagine unică a omului universal aflat dincolo de incidente și circumstanțe, dar a arătat că omul universal este, în egală măsură, omul care produce și călăul, și victima la nesfârșit, până dincolo de sisteme. Comunismul își dorea un om istoric și Buzura i-a opus refuzul său în a și-l imagina sau concepe. Este ceea ce, în anii optzeci, au simțit, poate confuz sau puternic, și călăii, și victimele epocii.

Apoi, odată cu anul 1989, Augustin Buzura a devenit el însuși un om al istoriei, între altele, în calitate de președinte al Institutului Cultural Român, dar și, în general, ca participant la viața publică din România și prin misiunea sa din emigrația românească. Sunt sigur că Augustin Buzura mai are multe de spus atât despre omul universal, cât și cu titlu personal, ca om pentru istorie.

Un terapeut epic al conștiinței

Abstract

Eseul oferă o imagine panoramică și sintetică a activității de romancier și de intelectual critic a lui Augustin Buzura, cu accent special asupra volumelor publicate în deceniile de comunism. În afara acestui profil fizionomic, este discutată capacitatea modelului etic și literar al scriitorului de a se impune dincolo de contextul regimului totalitar și de a participa la reabilitarea ficțiunii etice în România erei globale.

Cuvinte-cheie: conștiință, etică, politică, roman, cenzură

This article proposes an overview of the Augustin Buzura's fictional work, focusing on his activity before 1989. Apart from the aesthetical pleasing profile of his novels, we discuss the capacity of this important Romanian writer to impose his literary and moral influence beyond the totalitarian regime and to participate in the rehabilitation of ethical fiction in Romania's global era.

Keywords: conscience, ethics, politics, novel, censorship

Înainte de 1990, romanele lui Augustin Buzura au fost omologate la vârf de critica de autoritate, de exilul anticomunist și de publicul larg pentru verticalitatea etică, soliditatea construcției și anvergura problematică. Scriitorul era considerat nu doar în prima linie valorică a prozatorilor generației sale și a prozei românești postbelice, ci și în prima linie a subversiunii antiopresive prin literatură. Și a fost, într-adevăr, unul dintre cei mai cenzurați scriitori editabili în epocă (o reconstituire persuasivă întâlnim în rememorările din *Tentația risipirii*, 2003, cu analize ale confruntării personale cu cenzura similare, până la un punct, celor consemnate de Norman Manea în *Despre clovni: dictatorul și artistul*). Doar romanele lui Marin Preda îi stăteau, sub acest aspect, alături, vândute, și ele, în sute de mii de exemplare, la cozi uriașe sau pe sub mână etc. După 1990 însă, prozatorul a refuzat să se plaseze

în tabăra politică „corectă”, contrariind-o prin „oficializarea”, în perioada președinției lui Ion Iliescu, ca academician și șef al Fundației Culturale Române: o instituție diplomatică pe care a construit-o și a reconstruit-o, sub forma Institutului Cultural Român, ca intelectual public în slujba valorilor culturii naționale. Întârziatul *come back* editorial din 1999, cu amplul *Recviem pentru nebuni și bestii*, a fost, apoi, sancționat pentru imperfecțiunile literare (discursivitate excesivă, retorism, senzaționalism șarjat ș.a.), deși atât calitățile, cât și defectele sale erau, în pofida unor diferențe de dozaj, aceleași ca în romanele anterioare; Ion Simuț a vorbit justificat despre o „estetică a imperfecțiunii”, caracteristică unui „scriitor major”. Când va fi recitit fără *parti pris*, *Recviem*-ul va trebui, probabil, omologat printre cele mai substanțiale depoziții românești ale ieșirii din ceaușismul târziu și

* Universitatea din București, Facultatea de Litere, e+mail: cernatpaul@gmail.com.

ale imposturii postrevoluționare.

Fapt este că dimensiunea polemică, etico-politică, n-a mai reprezentat, ca înainte de Revoluție, o valoare adăugată în cazul lui Augustin Buzura. Pentru o parte a criticii literare altădată favorabile, strategiile narrative din lupta de gherilă cu cenzura erau privite ca balast datat, cu relevanță strict contextuală, generator de ambiguități cețoase, alambicări și complicații inutile. Colateral, nici „prioritatea eticului asupra artisticului” de la „majoritatea ardelenilor” – veche marotă a criticilor moderniști regăteni, de la E. Lovinescu încoace – n-a scăpat nesancționată (între alții, de Nicolae Manolescu). Prozatorului i s-a reproșat ba moralismul „greoi și fără umor”, ba elaborarea trudnică, ba inabilitatea psihologizantă prin comparație cu calitățile, unanim recunoscute, de observator social, servit de o excelentă documentare pe teren. Un alt argument al rezervelor retrospective ține de faptul că marele roman politic era deja perceput ca desuet de noile generații, seduse de minimalism, autoficțiune, artefacte postmo-

derne și teribilisme autenticiste. După schimbarea de regim din 2004, noua echipă a ICR l-a trecut pe Augustin Buzura pe lista „generației expirate”, opusă „literaturii vii” a „generației așteptate”. Pe această listă a noilor indezirabili, asimilată unui canon literar „reacționar”, legitimator implicit al „național-comunismului” și „neocomunismului”, figurau scriitori și intelectuali care optaseră moralmente „greșit” în raport cu ortodoxia anticomunismului postcomunist și globalist, afișând opțiuni de stânga sau/și naționale. E adevărat că nu puțini critici importanți, în special congeneri de pondere, au reușit să contracareze, în parte, amintita tendință a receptării postdecembriste. Scriind despre *Tentația risipirii*, Mircea Iorgulescu va denunța, îndreptățit, efectele dezastruoase ale „războiului civil în literatură”, un război căruia avea să-i cadă el însuși victimă, câțiva ani mai târziu. Dincolo de orice considerații de ordin artistic, evoluțiile postcomuniste nu i-au fost favorabile prozatorului Buzura (cum i-au fost exilatului Norman Manea, scriitor din același registru

cu *Absenții*). Avansând împotriva curentului, autorul *Refugiilor* a rămas însă un luptător și o personalitate respectată inclusiv de adversari. La roman a revenit, după un deceniu, cu notabilul *Raport asupra singurătății* (2009), unde, mai mult decât în aventurosul, picarescul *Recviem...*, narațiunea se ramifică internațional. Totuși, prezența sa editorială a fost ceva mai marcată la nivelul publicisticii de atitudine: volume precum *Canonul periferiei* și *Nici vii, nici morți* reunes editorialele publicate în *Cultura*, revistă pe care o patronează de un deceniu și unde a încurajat coagularea unei noi culturi critice. Ele sunt dominate de aceeași vehemență împotriva imposturii și de același moralism pesimist, pe un fond totuși stenic, de patriotism constructiv. Schimbând ce e de schimbat, nu altul era tonul eseurilor antedecembriste din *Bloc-notes*, radicalizat politic în convorbirea înregistrată spre finalul lui 1989 în studiourile Radio Europa Liberă (v. *Teroarea iluziei. Convorbiri cu Crisula Ștefănescu*, 2004). Prin toată activitatea pre și postrevoluționară, Augustin Buzura a fost și rămâne un apărător al cauzei celor nedreptățiți de tăvălugul Istoriei, un constructor cultural tenace și un iluminist ardelean încrezător în virtuțile edificatoare ale educației.

Absenții, Fețele tăcerii, Orgolii, Vocile nopții, Refugii, Drumul cenușii, Recviem pentru nebuni și bestii, Raport asupra singurătății: aceste romane sunt, pornind de la titlurile-efigie, tot atâtea diagnostice la adresa stării psihomorale a națiunii în momente dificile, investigații sau anchete ale unor procese de conștiință cu relevanță exemplară pentru traumele istoriei noastre recente. Pe lista neagră a tezelor din iulie 1971, *Absenții* a ajuns, în primul rând, prin refuzul „gândirii pozitive”, optimiste a socialismului real și pentru faptul că, prin afirmarea unui individualism radical, a dat identitate literară unei categorii sociale, în răspăr cu comandamentele regimului. Pe fundalul radiografierii interioare a inadaptării la noul arivism, replica unui personaj de plan secund la adresa principalului protagonist, Mihai Bogdan, sintetizează în câteva replici această *forma mentis*: „Îi fi mata intelectual, deș-

tept, dar noi avem și vom avea, te asigur, alte criterii. Mereu ești împotriva. Mereu te agiți. Ai spus că o viață întreagă ai să fii nemulțumit. Da sau nu? Ești însă singur pe baricadă. Ridicol de singur. Toți și-au dat seama că nu e bine și, mai ales, nu e practic să mergi împotriva curentului. (...) Nu e bine să fii absent”. Autorul apelează aici, prin intermediul monologului interior și al autoscopiei, la tehnica „studiului de caz”, dar nu maladiile psihicului sunt cele avute în vedere, ci abisurile conștiinței morale. Nu atât un alienist, cât un meliorist aflat (cu expresia lui Nicolae Balotă) în „luptă cu absurdul” ne întâmpină în scrierile lui Buzura, ale cărui romane nu sunt nici fișe clinice, nici dosare de existență, ci, înainte de orice, dosare ale unor conștiințe în pericol. Amintesc, în aceeași ordine de idei, cuvintele de „deschidere” ale romanului *Fețele tăcerii*: „Să-i spun adevărul! Nici mai mult, nici mai puțin”.

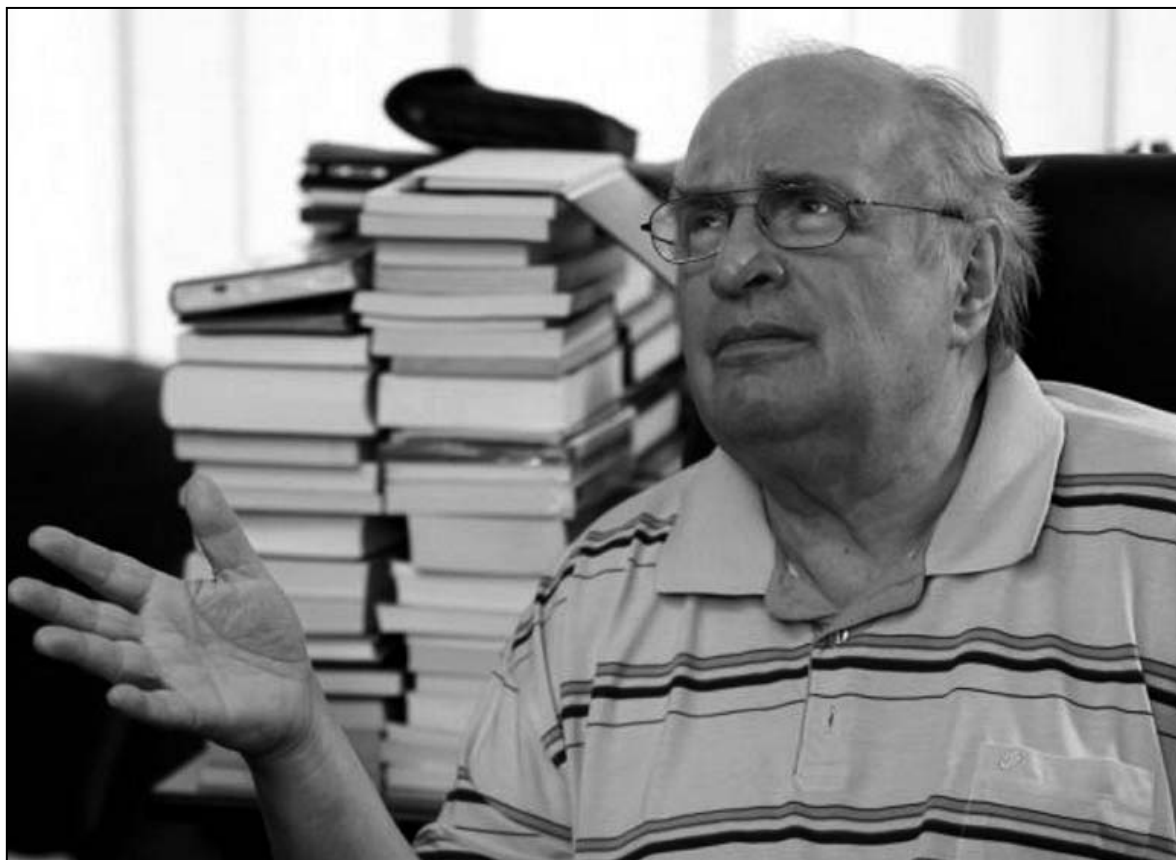
S-a vorbit mult și justificat despre situația romancierului într-o tradiție posttrebreniană, trecută, mai ales în autoanalizele schizoide din *Absenții* și, într-o anumită măsură, în cultura suspiciunii din *Orgolii*, prin fluxul conștiinței sau prin labirinturile Noului Roman francez. Ea se asociază însă cu un camilpetrescianism *sui generis* (eroii sunt, de regulă, „suflete tari”, idealști inaderenți, dar luptători pentru adevăr, „nici învingători, nici învinși”), reformulat în cheia unui existențialism camusian și a unui analitism din care formația profesională „de bază” a autorului nu poate fi exclusă: alienarea socială cu substrat moral și politic, cu traumele, nevrozele și psihozele aferente, se regăsește pretutindeni în aceste scrieri. În calitate de observator al moravurilor lumii medicale – în *Absenții* și *Orgolii*, cu precădere –, Buzura îl are un precursor ignorat pe interbelicul Victor Papilian (minus dimensiunea religioasă din *Chinuții nemuririi*). Iar filonul distopiei psihiatrice din *Refugii* și al represiunii clinice din *Drumul cenușii* (ambele, părți dintr-un proiectat ciclu intitulat *Zidul morții*) va fi continuat, două decenii mai târziu, de romanele-depoziție ale unui alt scriitor-psihiatru, Ion Vianu, din ciclul *Arhiva trădării și a mâniei*. După cum

ancheta istorico-morală despre tragediile „obsedantului deceniu” din *Fețele tăcerii* are o rezonanță târzie în *Ploile amare* de Alexandru Vlad. Dacă în romanul nostru modernist din anii '30, intelectualul, adolescentul, actrița și „huliganul” erau figurile caracteristice, la Buzura, într-o mai mare măsură decât la alți contemporani (Preda din *Risipitorii* și *Delirul*, D.R. Popescu, Ivasiuc, C. Țoiu ș.a.), cavalerii conștiinței transformați, după expresia lui Mircea Eliade, în „personagii mituri” sunt medicul și ziaristul de investigații, ultimul – subsumat figurii justițiarului. De o parte, avem, așadar, câțiva medici luptători împotriva imposturii și pentru recuperarea propriei integrități morale. Bunăoară, Mihai Bogdan din *Absenții*, Ion Cristian din *Orgolii* sau, într-o anumită măsură, Victoria Oprea din *Drumul cenușii*. De alta – ziaști căutători ai adevărului, un adevăr al nedreptăților. Printre ei, Dan Toma din *Fețele tăcerii*, Adrian Coman din *Drumul cenușii* sau Matei Popa din *Recviem...* În plan social însă, nu ne mai întâlnim cu „agenții” de investigație, ci cu „pacienți”, cum ar fi, spre exemplu, familia Măgureanu (victimă a colectivizării forțate din *Fețele tăcerii*), Ioana Olaru (intelectuala bovarică din *Refugii*, prezentă și în finalul următorului roman sub numele de Ana Maria Șerban) sau Helgomar David (inginerul minier supus persecuțiilor din *Drumul cenușii*). Memorabile rămân și câteva figuri caricaturale de plan secund, între care pitorescul informator agramat și anonim din *Orgolii* sau poetul veleitar Eustațiu G. Călinescu, producător de „epopei naționale” din *Drumul cenușii*. Sau *raisonneur*-i precum orfanul bișnițar Stelică Goran din *Vocile nopții* (cel mai bun roman al scriitorului, după *Fețele tăcerii*). În totulul tot, Augustin Buzura poate fi privit ca un terapeut epic al traumelor conștiinței și al unor medii sociale agresate de Sistem, de la intelectualii inadaptați la țărani deposezați și victimele industrializării forțate; totodată, romanele sale puternice și greoaie, cu osatură solidă și plămâni rezistenți, ilustrează, cu asupra de măsură, tehnicile de contracarare ale discursului dominant – inclusiv cu armele acestuia, de la pledoarie și cazuistică

la interogatoriu, de la ancheta jurnalistică la dezbaterea etică. Efectul de ansamblu e, în pofida rugozităților, copleșitor.

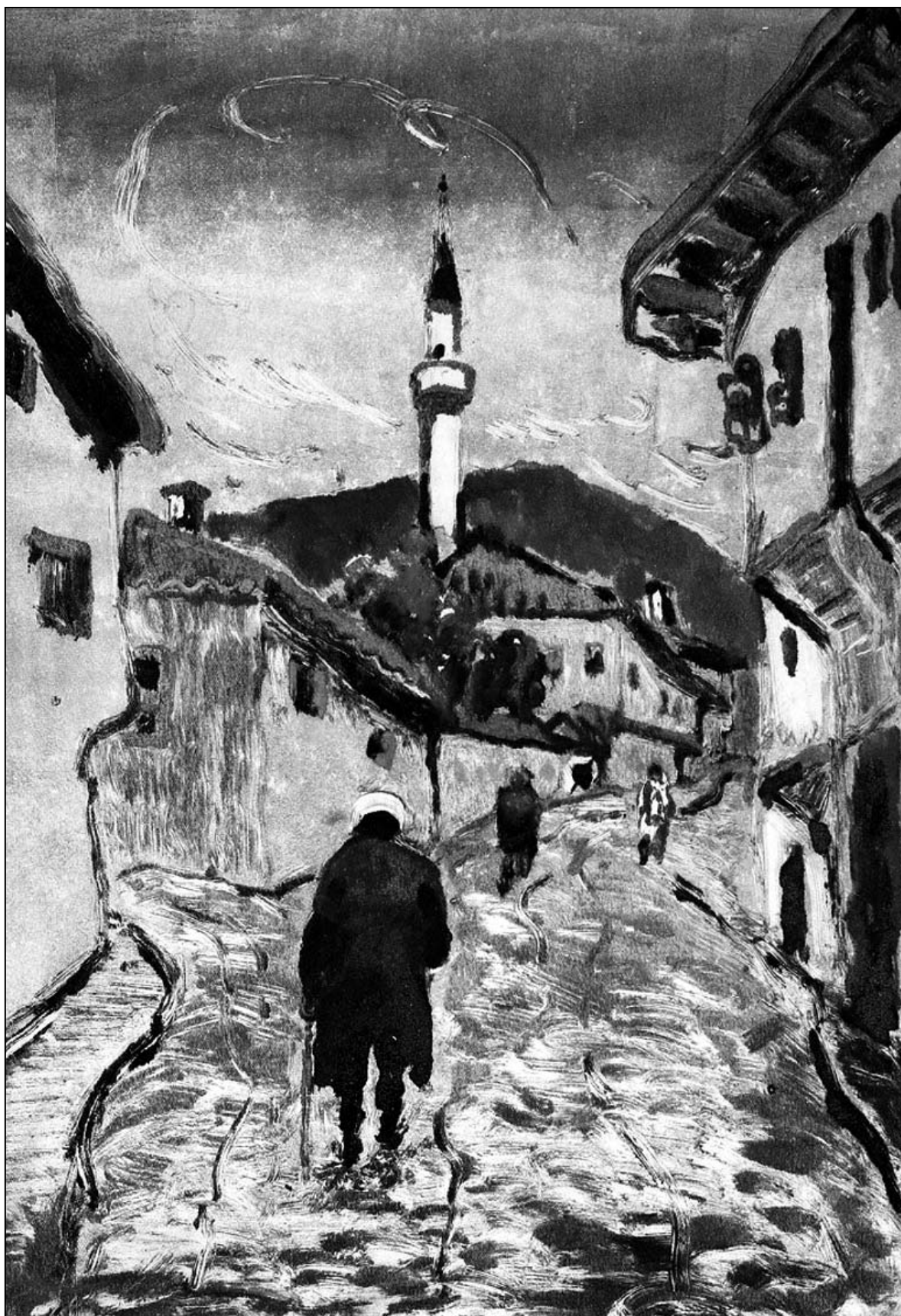
Nuvelele de tinerețe din *Capul Bunei Speranțe* (1963) și *De ce zboară vulturul?* (1966) prefigurează, ca univers problematic, marile romane din deceniile viitoare. Ele nu capătă, cu adevărat, relevanță decât retrospectiv, în perspectiva celor din urmă. Buzura nu are vocație de nuvelist, iar prozele în speță sunt mai degrabă niște digitații pe teme ce solicită cu totul alte cutii de rezonanță. Nici introspecția psihologizantă nu îl favorizează prea mult, deși fluxul conștiinței etice captive, alienate din „absurdistul” *Absenții*, mergând până la implozia semnificației cuvintelor, are o semnificație aparte, putând fi, la rândul lui, privit ca preambul (prin protagonistul principal, medicul Mihai Bogdan) pentru epicul din *Fețele tăcerii* și ca repetiție generală pentru profilurile altor „captivi” ai proceselor interioare și, câteodată, ai azilurilor psihiatrice. Monologurile vor prolifera și vor interfera în romanele următoare, captând, în textura subiectivității lor, un real social dens, tentacular. Augustin Buzura e, structural, un comentator pasionat și un om de atitudine, având nevoie de pânze ample pentru a putea proiecta convingător destine multiple, convulsionate, cazuri dramatice de conștiință, conflicte spectaculoase, tablouri de medii. Ar fi riscant să minimalizăm forța reflexivă a romanelor sale și s-o expediem sub semnul „discursivității” proliferante. Realitatea lor este una tulbură, nebuloasă, iar eroii, avizi de claritate morală, se zbat să se desprindă din mîlul ei, să iasă la lumină, să se clarifice și să se purifice, traversând bolgiile unei lumi pline de capcane, de pericole, de ispite. Cine va dori să examineze mai în profunzime imaginarul literar din anii '70-'80 va găsi aici un material concludent nu numai pentru literatura, ci și pentru psihologia socială a epocii.

După cum s-a observat, deși rod al unor documentări temeinice și laborioase, niciunul dintre romanele lui Buzura nu este, așazicând, „cu cheie” (minus, eventual, *Drumul cenușii*): subversivitatea are alte date, iar

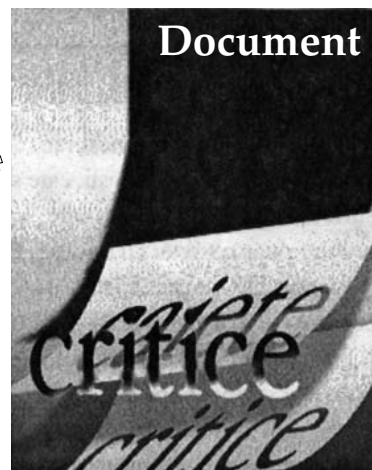
semnificația situațiilor de viață este una categorială. Doar *Fețele tăcerii* intră în categoria romanelor politice ale „obsedantului deceniu”, dar scriitorul depășește cadrul admis de Putere pentru denunțarea „abuzurilor”, fără să cadă într-un maniheism pe dos: drama deposedaților și a partizanilor din munți deopotrivă este general-umană. Departe de a evada, precaut, în paradisuri artificiale sau în trecutul mai îndepărtat pentru a ataca de la adăpost un prezent interzis, celelalte mari narațiuni abordează, într-o formă sau alta, actualitatea socială acută. Între ele, *Vocile nopții* e, poate, cel mai credibil roman de dinainte de 1989 despre viața mizeră, abrutizantă a coloniilor/căminelor de muncitori industriali nefamiști (pe această linie, atinsă și de Preda în „romanele industrializării”, Buzura anticipează proza lumpenă, întunecată a lui Radu Aldulescu din romanele „dezindustrializării” postdecembriste), iar *Drumul cenușii* – singurul roman românesc despre greva minerilor din 1977, volumul apărând, dras-

tic cenzurat, la puțină vreme după revolta muncitorilor brașoveni din noiembrie 1987. Principalul său protagonist, inginerul Helgomar, îl are ca model pe liderul sindical Ion Dobre, făcut dispărut de poliția secretă a lui Ceaușescu. Romane-anchetă, romane-depoziție, romane-raport, aceste scrieri aspre, de o modernitate edificată cu materialele de construcție ale prozei tradiționale, oferă o cu totul altă literatură a „clasei muncitoare” decât cea formatată pe calapodul realismului socialist. O revenire, nu în literă, ci în spirit la modelul Buzura, la marele roman realist-social, eseistic și de atitudine ar putea servi, pe viitor, ca antidot la carența de forță epică, de curaj intelectual, de perspectivă general-umană și de anvergură problematică a prozei românești mai mult sau mai puțin tinere. Numai că un asemenea tip de roman critic este greu de imaginat în afara recuperării unei mari narațiuni a identității autohtone și a unei resurecții a conștiinței critice în era globalismului post-național.

Raluca BADEA*

Impactul (rebelului cu un corn de hârtie în pantaloni) pe scena literară

Abstract

The article is divided in two chapters : I. The ingression in bogzian imagism (I.1. The literary avatars, I.2. Urmuz as a revolt expression) and II. From literary avantgarde to political avantgarde that try to sketch the nonconformist image of Bogza.

The first chapter points out the unusual avangardist that Bogza was and underlines the confesiv character of his creation. As a reporte he is marked by a pronounced lyricism and has the talent of discovering the unusual in the banality of quotidian, feature that difference him from the other genre's adepts. Some concrete examples that sustain this idea are studied. In Cartea Oltului surprises through the idea of umanizing the river and presenting his ages in a profound lyric text in which he reveals his teacher qualities. The detailed description of the mine from Oameni și cărbuni în Valea Jiului, the didactic image of the emotional reportage Moartea lui Iacob Onisia sustains the writing 's explicit character, by detail accent or by repetition and also shows the author's wish to be understood. The young's building as a writer is helped by reading (E.Zola, Lovinescu, Ion Minulescu, L.Blaga, Camil Petrescu, L.Rebreanu, Mateiu Caragiale, etc.) but also by the valuable culture people of the XXth century that becomes in close interaction. He evolves and begins to define an individual style, a thunder writing that matched with his inner revolt from that youthful fussiness. He wished to scratch life and felt rebelled against social unwritness. Everything was hunting me than. Young, restless, chaotic, revolted, first by the biological faith of the world is one of the many quotes that underline the rebellious nature of the young artist. Through two procedures, caricature and grotesque, he wants to revolt against the word's injustice. By his work he decides to make a purpose from poetry, to make poetry even in proze, showing his predisposition for later proze lyricism.

Second chapter discourses the publicistic evolution of Bogza, emphasises the impact that his unusual writing has on literary scene and also treats the changes that appear in writer's life, caused by his political beliefs. There are also studied the program-articles that draw a map of his artistic beliefs and show the writer's metamorphose over the years. The Unu colaboration is also one of the subjects, with the accent on the negative impact on his life: the confession as a psychic exhibitionism that is revealed in works like Jurnal de sex and Poemul invectivă attracts his financial degradation and makes him defendant in an interminable trial that finishes with two inprisonments. Another subject is his priviledged position as a political writer, between 1958-1970, period of time in which he eulogizes the political government, has political responsibilities as a deputy or as a member of Peace Worldwide Council and travels in political interest. From 1970 he reevaluates his political beliefs and new negative changes convulses his life. The earthquake from 1977 dissipates him, in the moving he looses a lot of his manuscripts, letters and things. The same year he enters under the Security chase, his mail is intercepted, his press commutation are broken and at Snagov domicilium the phone connection is cut off.

His last period of life is very ill and this creates an erased presence on the literary scene. His interview-book is the only literary sign of creative participance from that period.

Keywords: Geo Bogza, biography, literary analysis, Romanian avantgarde

* Drd., Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, e-mail. badea_raluca2007@yahoo.

Incursiune în imagismul bogzian

I.1. Avatarurile literare

Motto: "Pentru mine, arta nouă nu este o simplă formulă, ci o formulă de viață, avântându-mă în ea, nu mă mai sufoc." (Geo Bogza)

Stilul lui Bogza trece prin mai multe avataruri generate de prefacerile sufletești și experiența poetului. Astfel, de la revoltat, reprezentant al celui de-al doilea val de avangardiști (după Urmuz, Tzara, Brâncuși, Vinea) și autor de articole corozive, sare la simbolismul romantic al celor șaptesprezece poeme din *Ioana Maria* (1937), de la reformatorul prozei sociale prin reportaj, *Țări de piatră, de foc și de pământ* (1939), trece la lirismul *Cărții Oltului* (1945), de la *Moartea lui Iacob Onisia* (1946), singura afirmare de proză fantastică bogziană, cade în meditația și moralitatea *Paznicului de far* (1974). "Bastardul avangardei", cum l-a numit Nicolae Manolescu, a sărit apoi la poezia astrologică din *Orion* (1978), pentru a se reîntoarce la stilul omagial în *Ca să fii om întreg* (1984) și meditativ-filosofic din *Trapeze* (1994). Cartea *Geo Bogza în dialog cu Diana Turconi*, apărută postum, reprezintă singura carte vorbită a scriitorului care se destăinuie în ultimul an de viață (1992-1993) și ne dezvăluie un altfel de Geo Bogza, imagine afectată probabil de starea precară de sănătate a autorului.

Pentru a-l explora pe Bogza cât mai fidel, în afara revistelor cunoscute și a manifestelor literare binecunoscute (*Exasperarea creatoare, Reabilitarea visului*), mai trebuie să amintim *Viața imediată*, chiar dacă este o revistă ce supraviețuiește decât un număr, ce apare la București în 1 decembrie 1933, sub tutela lui Geo Bogza. Merită însă menționată, deoarece cuprinde articolul-program *Poezia pe care vrem să o facem*, rezultat în urma colaborării directorului cu

Gherasim Luca. Acest manifest promovează ca imperativ caracterul estetic al poeziei, respingând "poezia abstractă și intelectualistă, care nu are nicio legătură cu viața dintotdeauna și mai ales cu viața de azi. (...) Noi vrem să rupem cu acest trecut de suavitate, să-i dăm poeziei brânci în viață... Vrem să amestecăm în cerneala cu care scriem ceva din sudoarea și sângele care curge în șiroaie, pe obrazii încă neuzi ai celei mai recente istorii."¹ Printre articolele paznicului de far, amintim: *Poemul scriitorului Teofil* și *O scrisoare foarte sinceră* adresată lui Mircea Grigorescu de la Editura Criterion.

"Deși nu i se poate contesta calitatea de om al timpului său, Geo Bogza n-a intrat perfect în rama niciuneia dintre epocile pe care le-a străbătut."² Ca avangardist, ieșea din tipare prin caracterul confesiv al creației; ca reporter, suferă de un lirism pronun-

1 Geo Bogza, Paul Păun, Gherasim Luca, S. Perahim, *Poezia pe care vrem să o facem*, în *Viața imediată*, nr. I, 1 decembrie 1933, p. 1.

2 Alex. Ștefănescu, *Dialog în bibliotecă*, Ed. Eminescu, București, 1984, p. 147.

țat și are talentul de a descoperi neobișnuitul în banalul cotidian, care îl deosebește de adepții genului. Prin *Cartea Oltului*, surprinde prin ideea de a umaniza râul și a-i prezenta vârstele într-un text plin de lirism, în care își dezvăluie și calitățile de dascăl. Descrierea detaliată a minei din *Oameni și cărbuni în Valea Jiului*, imaginea didactică a reportajului emoționant *Moartea lui Iacob Onisia* demonstrează caracterul explicativ al scrierii, fie prin detaliu, fie prin repetiție, și arată dorința autorului de a se face înțeles. Nuvela apare în nr. 16/1946 în *Lumea* (23 septembrie 1945-16 iunie 1946), un săptămânal literar-artistic al cărui director este George Călinescu (mottoul revistei este: "...să creeze, pe fondul existenței zilnice, monumente pentru toată lumea"), și reprezintă singura afirmare de proză fantastică bogziană. Detaliile și imaginea înceată a rulării evenimentelor, a senzațiilor trupului înghețat oferă suspans și încărcătură emoțională textului.

Imagismul bogzian se regăsește în mai multe atribute atât ale creației sale publicistice de debut, cât și în cea de început editorial – *Jurnal de sex*, *Poemul invectivă*: refuzul imaginarului și apelul la concret; exacerbarea vitalității prin căutarea materiei și a decorurilor pentru un spectacol apocaliptic, de violentă dezlănțuire a energiilor refulate și de brutală confruntare subliniază propria-i luptă contra limitelor impuse de convențiile sociale și estetice.

În perioada de început a destinului său de scriitor, viitorul poet al stihiarului, cum este supranumit de criticul Eugen Simion, este într-o continuă căutare a formei perfecte de artă. Datorită lecturii (E. Zola, Lovinescu, Ion Minulescu, L. Blaga, Camil Petrescu, L. Rebreanu, Mateiu Caragiale etc.) și oamenilor valoroși ai culturii din secolul XX cu care ia contact, evoluează și începe să-și definească un stil propriu, *un scris de trăsnete* care i se potrivea în acea perioadă de zbucium tineresc, când dorea să zgârie viața și se simțea revoltat împotriva nedreptăților sociale. *Totul mă chinuia atunci... Tânăr, neîmblânzit, haotic, revoltat, mai întâi de destinul biologic al lumii*. Se hotărăște să-și facă din poezie un țel, să scrie poe-

zie până și în proză, arătându-și predispoziția pentru lirismul prozei de mai târziu. Prin două procedee – caricatura și grotescul – se hotărăște să se revolte contra nedreptăților lumii.

I.2. *Urmuz, ca expresie a revoltei*

Revista *Urmuz*, al cărui director era tânărul de 20 de ani, a reprezentat o creație avangardistă care susținea în paginile sale depoetizarea prin notația brută a realității, a banalului ridicat la rang de senzațional (*Odă unei prostituate*, *Odă unei servitoare*), replică parodică a realității sociale, vehemența pamfletară a autorilor, autoironia dureroasă. Această *vitrină de artă nouă*, cum a subintitulat-o poetul începând cu numărul 3, era o manifestare a revoltei împotriva așezării în confortabil și un strigăt de libertate. Pentru a exemplifica câteva caracteristici ale liricii bogziene dedicate avangardei, o să luăm câteva poeme pe care să le analizăm succint. Un prim text este poemul *Descântec*, apărut în numărul 3 al revistei. Acesta are un motto arghezian ce trimite în mod evident la arghezismul creației bogziene. Limbajul lipsit de lirism se întrepătrunde cu un lexic inventat, cuvinte țigănești – minoritate oprimată de societatea civilizată –, repetiții, stil urmuzian, refuzul convențiilor literare făcându-se remarcat prin sarcasme și stridențe programatice. Alte creații care prezintă aceste atribute sunt *Cățeaua bragiului*, *Nocturnă*, *Scenariu de cinema* etc.

Iubirea pentru astronomie care l-a cuprins în adolescență își pune amprenta și pe lirica bogziană. Epitetul căpătă o nouă dimensiune și îi este amplificată toată puterea de expresivitate prin descrierea cosmosului. Cele mai neplăcute temeri și dureri își găsesc alinarea în astre pe care marele Bogza – cum era alintat cu fină ironie de prozatorul Marin Preda – le transpune în lirica sa. Pasiunea pentru astronomie, pentru misterul cerului devine metaforă a artei noi, iar imaginația dezlănțuită creează o lume iluzorie. Astfel, *Norii pot orice*, cum prea frumos afirma poetul. Ei pot întruchipa raci care merg înainte sau chiar un porumbel care zboară cu un vulture în gură.

Poeziile sale de început explorează o nouă dimensiune a limbajului: folosește jocuri de cuvinte (*rob, robot, roboțiți, robotească, roabă*), epitetul capătă nuanță cosmică (luna este sinonimă cu metaforele – *mortală paloare, rotundă mare, sângerie, floare fumegândă, fecioară galbenă, clipă superbă și dureroasă, norii albi și spumoși* etc.), iar comparațiile sunt originale, inedite (luna – precum o doctoriță grăbită care iese să fumeze o țigară înainte de-a intra în operație; *imaginea îi sare în față ca o panteră; butucii de vie erau ca piticii căutători de aur, soarele în spectacolul asfințitului privește ca un actor prin gaura cortinei, îngerii sunt ca niște copilași cu aripi, dolofani și bucălați*, iar într-o viziune supra-realistă – jumătate spre cer, helicoptere, jumătate sub apă, submarine; surâsul lunii este *ca o autopsie, ca o floare de vitriol; arborii sunt schimonosiți ca vrăjitorii; cireșii, după ce au fost culeși, arată ca o sală de bal după terminarea balului* etc.).

Repetiția, un trop prezent și la Bogza, în opinia lui Mircea Martin (*Identificări*), este o tehnică *obsesivă și savantă* ce sugerează o pendulare între antinomiile vieții, între suavitate și gravitate, *lunecare imperceptibilă* din realitatea aspră în artă, în *metafora pură*. Cu multiple semnificații, repetiția este resimțită la Bogza și ca imobilitate (*fructe negre și grele, viața nebănuită și exorbitantă, apa haotică și imensă, cer fantastic* etc.). Din incapacitatea de a înțelege mersul realității sociale și dorința de-a îndemna la meditație, la ieșirea din confortabil, poetul folosește limbajul ca pe o ustensilă defensivă. Ca și în operele urmuziene, cuvintele se metamorfozează, capătă noi dimensiuni, reconstruiesc realitatea care nu se potrivește spiritului libertin al avangardiștilor.

Sensul figurat ia locul sensului propriu (*își lipise sufletul de geam, îi curge cerneală din carnea degetelor și sânge pe hârtie, adolescența atârână pe pereți ca o haină, i-am cerut luna și-o băgase la spălat*), era uns cu toate alifiile – ca sens propriu, trecând astfel cuvintele din concret în abstract și invers. O altă tehnică este utilizarea caracterului polisemantic al unor cuvinte/expresii pentru a crea o nouă dinamică a limbajului și impact asupra cititorului: *Scumpirea nu era chiar generală. Se*

mai găseau destule cărți de două parale, bucată de cașcaval, de drum, literară, de pâine; o brazdă de cârciumărese dădea de băut etc.; jocurile de cuvinte antrenează mintea plictisită de cotidian, dau caracter ludic textului, iar cuvintele inventate, metaforele și comparațiile neașteptate reinventează limbajul artei literare. Prin personificare, scriitorul își arată atașamentul față de univers, față de natură, minune căreia nu îi este teamă de schimbare, univers ce se reconstruiește continuu – *pământul lucrează ziua și noaptea; semințele se luptă să iasă la lumină, natura trândăvește sublim și generos; viața gâlgăie, sângere, triumfă* etc. Exemplele pot continua, mai ales dacă ne amintim de *Cartea Oltului*, monografie ce prezintă cele șapte trepte ale vieții Oltului personificat.

Metafora este ca o a doua natură a limbajului bogzian. Prin metafore ingenioase, textul prezintă lectorului idei profunde, născute dintr-o conștiință torturată de istorie și salvată de artă: *libertatea este firava copilă răpită de hitlerism; Carpații sunt lupi buni care nu-și arată decât colții; luna este fecioară galbenă, singura medalie care nu-și arată reversul, buric prost tăiat al cerului; norii sunt corăbii ancorate, beznă de iad; palatele sunt niște basme scrise cu cărămizi, cu lespezi de marmură, cu palmieri și fântâni arteziene* etc.

Revista lui Geo Bogza este marcată de *particularul patos al revoltei care capătă intensități paroxistice*, izvorăște dintr-o exasperare creatoare pe care poetul o explică în *Unu* ca pe o stare de spirit complexă, revoltă socială și literară, rezultatul *conflictului cu aventura terestră*, revoltă împotriva *așezării în confortabil* și acceptării convențiilor. Concepțiile sale despre artă se regăsesc în articolele publicate în perioada 1930-1931: *Exasperarea creatoare și Reabilitarea visului*. Prin confesiunea deplină ca act de creație, poetul își proclamă sinceritatea față de sine și față de lume. Scăparea de sufocanta realitate se face prin reabilitarea visului și eliberarea prin artă. Visul este văzut ca o altă realitate, una mai veridică decât realitatea exterioară. Acest motiv romantic este de altfel și o metaforă pentru artă. Pendularea între starea de reverie și cea de conștiință face ca

bariera dintre real și ireal să nu fie clară, adesea poetul contopindu-le. Din această cauză, imaginația nu are limite, iar avangardistul descrie unele obiecte, văzute de la distanță, inedit, lectorul realizând, cu apropierea perspectivei, că vulpea călcată de mașină era de fapt o buturugă ferfeliță în mijlocul drumului, crocodilul era de fapt un om cu un buștean în cârcă sau că cele două pupeze erau două scânduri scăldate de lumina soarelui ce se reflecta în apă. Realitatea devine absurdă, iar visul, *realitate adevărată*. Aceste crezuri literare fac din debutul publicistic al lui Geo Bogza un scriitor avangardist.

De la avangarda literară la avangarda politică

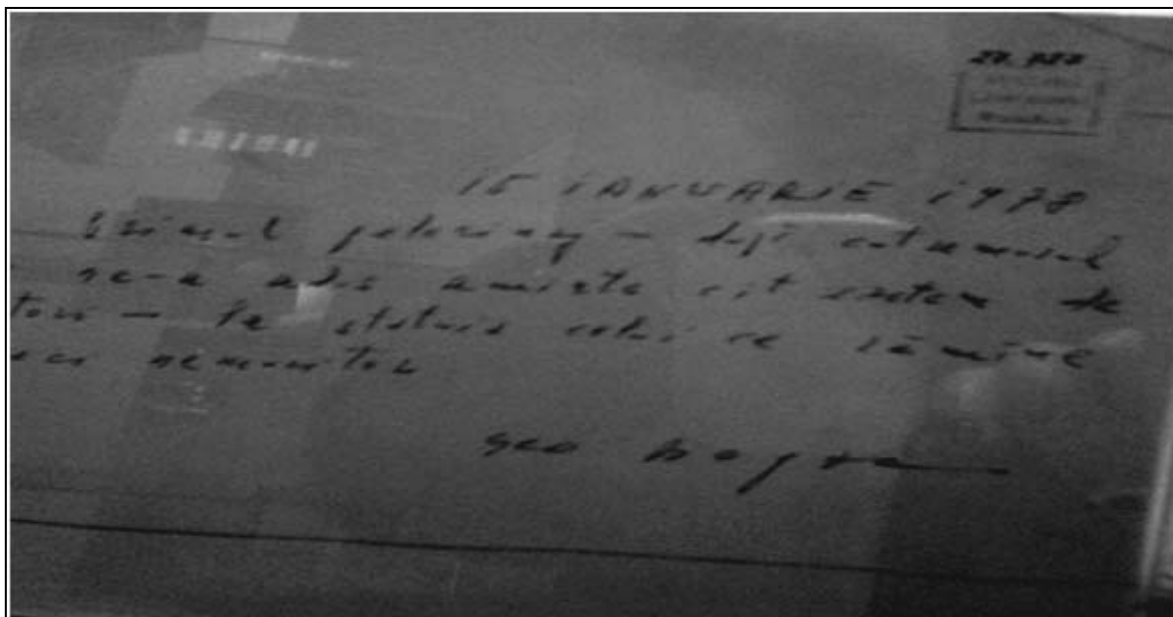
Apare în *Bilete de papagal*, unde, hotărât să evolueze și să ajungă la poezia penetrantă, scrie *Chelie* și *Omul exorbitant*. În cea de a doua poezie, șochează prin ineditul ideii: mama îi moare la naștere, omul *devine* fascinat de suzeta de cauciuc care îi ține loc de mamă, se dedică invențiilor din cauciuc, pentru a ajunge să devină el însuși un om de cauciuc. Dacă am încerca să analizăm poezia, am putea spune că omul exorbitant este metafora scriitorului avangardist care încearcă să reconstruiască realitatea prin inventarea uneia noi care să se potrivească spiritului său liber, care nu este închisat nici măcar în barierele raționalului. În *Scrisoare deslipită* definește avangarda ca pe o *tragedie surdă a versurilor absurde*. În *Cronica chineză*, *Treisprezece* și *Decembrie* tratează inutilitatea sinuciderii. În *Decembrie* se spânzură de asfalt, iar comisarul își deschide o afacere prosperă de funii, imagini ale unei crunte realități umane care se adaptează oricărei situații pentru a supraviețui, aceasta fiindu-i preocupare esențială. În *ajun* este un poem în care eul avangardist este paznic al unui oraș părăsit care este sufocat de lavă. Orașul poate fi metafora ideii de avangardă pe care cei așezați în confortabil nu o înțeleg, iar lava reprezintă convențiile sociale și regimul politic care încearcă să stârpească orice încercare de a fi autentic, diferit și liber.

Prin idealismul său avangardist, Geo Bogza poate fi identificat cu un Don Quijote al literaturii române. Atât arta sa nouă, gestul de la aniversarea a 80 de ani ai lui Arghezi la Ateneu, cât și resurecția lui Eminescu vin în sprijinul acestei idei. Paznicul de far încerca anual să aducă *Luceafărul* la viață. Alături de caracteristicul desen al plopului, pe o hârtie cu poza lui Eminescu, Geo Bogza scria, sub data de 15 ianuarie 1978: "Primul pelerinaj – după cutremurul care ne-a adus aminte cât suntem de muritori – la statuia celui ce rămâne în veci nemuritor."

Colaborarea la revista *Unu* ni-l prezintă pe Geo Bogza ca pe un reprezentant al avangardei ca mișcare cu prelungiri futurist-constructivist-integraliste, dar și cu promisiuni ale deschiderii spre suprarealism. Scriitorul vede confesiunea ca pe un exhibiționism psihic și o proclamă scopul artei sale, consacrandu-se în întregime poemului corosiv, poemului ultragiant. Optează pentru confesiunea totală, văzând în poezie o forță cathartică. În rânduri se eliberează de singurătate și de toată furia existențială.

Convingerile literare ale avangardismului trec prin diverse forme. Poemul pică în proză, negarea anterioară a literaturii este contrazisă de dorința de a face literatură, crește exigența față de produsul literar, poziția capătă atributele stereotipiei și ale elipsei de predicat, își face din corectură un obicei și realizează cum înlocuirea unui cuvânt îmbunătățește calitativ opera. Acest obicei îi rămâne fidel, mărturie stând și manuscrisul *Cărții Oltului*, autobiografia simbolică la care visa de pe vremea când nu-și pierduse frenezia confesiunii și care ia naștere opt ani mai târziu.

Visul artei lui Bogza se împlinea prin imaginea oamenilor-turnuri. Prin această imagistică avangardistă, scriitorul dezvăluie dorința lui de verticalitate umană, demnitate, caracteristica definitorie care separă umanitatea de restul universului. Cea mai cumplită temniță a omului o reprezintă întunericul din el, întuneric ce poate fi anihilat, în concepția lui Bogza, de lumina umană, metaforă a demnității. Scriitorul vede în artă datoria de a găsi elementele de măreție

pentru poporul nostru, "luând drept mesaj al întregii mele vieți lupta poporului pentru dreptate socială."³ Astfel, imaginea plopilor pictorului francez suprarealist Cezanne apare ca o reamintire a răzvrătirii contra nedreptăților și grotescului vieții – exploatarea umană, fascismul, hitlerismul, războiul, istoria. "Visez la plopii lui Cezanne: verticalitatea lor admirabilă. Turnuri vegetale."⁴ (*Eu sunt ținta – G.B. în dialog cu Diana Turconi*, p. 335).

Experiența galeriilor din Roșia Montană remodelează reporterul ce resimte mai puternic universul: "Am coborât întâia dată într-o mină de aur în ziua de 6 februarie 1935, la 6 dimineața. S-a nimerit să fie ziua mea de naștere: împlineam douăzeci și șapte de ani. Când la două după-amiaza am ieșit, primul lucru pe care l-am făcut a fost să mă privesc într-o oglindă. Eram atât de plin de imaginile lumii în care pătrunsesem, atât de fulgerat de violența lor, încât îmi părea că am fost preschimbat, că nu se putea să mai am același obraz ca până atunci."⁵ Viața grea a minerilor îl marchează profund. Într-o telegramă trimisă din

Țara Moților lui Felix Aderca, datată februarie 1935, reporterul scria: "...am să regret toată viața că am ajuns aici."

Dacă ar fi să căutăm similitudini între ideile și scriitura de debut bogziană și arta altor scriitori, am putea să constatăm următoarele: apreciindu-l și admirându-l pe Eminescu, soldatul avangardei i-a luat din romantismul predilect spre cosmic prin motivele literare precum cel al lunii, sub care lumea se transformă, martor al avatarurilor istoriei, motivul oniric – viața văzută ca vis, încercarea suprarealiștilor de a reabilita visul; tema timpului ireversibil care limitează ființa și obsesia imposibilității depășirii condiției de muritor și, nu în ultimul rând, încercarea de a crea un limbaj nou; toate aceste elemente am putea afirma că îl apropie pe Marele Bogza de geniul-poet.

Elemente argheziene împânzesc lirica bogziană, acesta fiind cel de-al doilea poet adorat de scriitor. Așa cum versuri eminesciene precum "Nu credeam sa-nvăț a muri vreodată" sunt răspândite în articolele sale, versurile lui Arghezi au o preponderență mai mare, poate și datorită contemporanei-

3 Geo Bogza, *Pagini contemporane 1944-1956* (*Pe urmele războiului în Moldova, Oameni și cărbuni în Valea Jiului, În Iugoslavia, Porțile măreției, Meridiane sovietice, Tablou geografic, China adorată, În fața atomului, Pagini solemne, Pagini de presă, Pagini literare, Pagini de poezie*), Editura Tineretului, București, 1957, p. 327.

4 *Eu sunt ținta – Geo Bogza în dialog cu Diana Turconi*, Ed. Du Style, București, 1996, p. 335.

5 Geo Bogza, *Țara de piatră: Confesiune despre vitregia naturii și a istoriei*, Ed. Minerva, București, 1971.

tății celor doi, dar mai ales datorită răzvrătirii și neconvenționalismului poeziei. Încercarea de-a avea libertatea totală cu ajutorul literelor i-a unit pe cei doi sufletește, nu doar literar. Demitizarea, pendularea între credință și tăgadă, tendința spre estetica urâtului a *Florilor de mucigai* (influența baudelairiană a *Fleurs du mal*), dorința ca arta să aibă puterea alchimiştilor de-a transforma mucegaiul și noroiul realității sociale în idealuri sunt doar câteva elemente care creează similarități între viziunile literare. *Jurnal de sex* și *Poemul invectivă*, din care poetul publică în presa avangardistă înainte de 1932, tind spre această estetică a urâtului, descriind o lume similară, însă cu o violență a notației repertoricești crude, care se opune radical esteticii urâtului. Încă din primele pagini ale *Jurnalului de sex*, prin poeme precum *Începeri*, ne izbește limbajul violent și utilizarea persoanei I intensifică glasul de revoltă. În versuri sunt descrise aspectele degradante ale societății: depravarea cuprinde și mănăstirile, iubirea doar ca eroticism devorant, incapacitatea de exprimare necenzurată, libertatea iluzorie a individului, amenințarea artei pure etc. *Poemul invectivă* continuă fresca societății alterate printr-un limbaj și mai dur. Dorința de *reternum ad uterum* este motivată de încercarea de reconstrucție a lumii (*Poemul efebilor predestinați* – dedicat lui Sașa Pană); depravarea, descrierea unei lumi bolnave în care femeile se prostituează, incestul, zoofilia și nimfomania sunt realități ale unui eroticism deformat; ucigașii umblă liberi, sinuciderea este preferată luptei cu viața etc.

Publicațiile bogziene din prima jumătate a vieții sprijină mărturiile din cartea-inter-

viu conform cărora avangarda revoluționară a literaturii devenise avangardă politică, mișcare al cărei soldat credincios era și Bogza. Omagiile aduse lui Lenin, lui Stalin⁶, textul despre planurile staliniste de transformare a agriculturii, slăvirea în rândurile sale a Uniunii Sovietice (manuscrisul *Meridianelor sovietice* este plin de corecturi și pagini pline de tăieturi, poetul încercând să aducă omagii cât mai impresionante regimului, superlativale și limbajul mult prea metaforic scad valoarea operei) îi oferă o poziție privilegiată pe scena literară: este în toate prezidiile Uniunii Scriitorilor: “ca deputat în Marea Adunare Națională și, din 1958, ca membru în Consiliul Mondial al Păcii, Geo Bogza călătorește în Iugoslavia, Cehoslovacia, RDG, Polonia, URSS, Bulgaria, Grecia, Finlanda, Danemarca, Suedia, Italia, Elveția, Franța, Anglia, SUA, Cuba, China, Japonia, India, Ceylon, Egipt”⁷; este apreciat ca simbol al avangardei și este privilegiatul publicațiilor importante (“din 15 noiembrie 1966, publică în fiecare vineri, în săptămânalul *Contemporanul*, câte o tabletă, în spațiul tipografic rezervat înainte lui G. Călinescu”⁸).

Călătoria la Ceylon a durat zece zile, iar impresiile au fost adunate într-un articol intitulat *Elefanții sunt pentru pace – Ceylonul văzut de Geo Bogza*. Din rândurile scriitorului aflăm că ajunge în “insula în formă de inimă omenească” ca delegat al poporului nostru, trimis la sesiunea Consiliului Mondial al Păcii de la Colombo. Descrierea paradisului de culori o face ca un fin observator al religiei, florei și faunei, oamenilor, căutând similitudini și descoperind nenumărate diferențe între țara noastră și insula

6 Într-un manuscris din arhiva Muzeului Literaturii din București, citim articolul *Mare doliu al lumii (cu prilejul morții lui Roosevelt)* în care elogiază viața președintelui și îi plânge moartea, considerându-l, împreună cu Churchill și Stalin, “giganții lumii”. Despre acest articol îi scrie și criticului Paul Comarnescu, într-un manuscris al unei epistole din 17 aprilie 1945 despre dezamăgirea unor prieteni că i-au admirat elogiu, că: “... rândurile pe care le-am scris despre moartea lui Roosevelt (...) se vor pierde în gazeta în care au apărut. Dacă lectura lor va trezi în D-ta același sentiment, ți-aș fi foarte recunoscător dacă le-ai reproduce în întregime...”, poetul atașând și ultimul capitol din *Cartea Oltului*, cu mențiunea: “pentru no. viitor fiindcă mai târziu n’ar mai fi inedit, cartea urmând să apară în mai.”

7 Alex Ștefănescu, *Istoria literaturii române contemporane 1941-2000*, Ed. Mașina de Scris, București, 2005, p.189.

8 Alex Ștefănescu, *Istoria literaturii române contemporane 1941-2000*, Ed. Mașina de Scris, București, 2005, p.188.

“în formă de lacrimă.” Izul politic al articolului îl regăsim în fraza: “Partide politice progresiste, printre care și partidul comunist, caută căile pe care Ceylonul va rezolva problema nedreptății sociale.”⁹ Valoarea literară o regăsim însă prin prezentarea ritualului repertoriesc: am stat de vorbă și am căutat să mă împrietenesc cu singhalezii (...), cu tamilii și am luat parte la un congres al scriitorilor (...); am mirosit flori și am mâncat fructe necunoscute în Europa (...); am pătruns, desculț și cu o floare de lotus în mână, pentru că numai așa era îngăduit, într-un mare și vechi templu budist (...) și m-am întâlnit cu elefanții (...) foarte puternici și în același timp foarte blânzi și înțelepți.”¹⁰

Prin *Lumea românească*, ziar democrat de atitudine și informații ce apare la București zilnic (2 iunie 1937-11 februarie 1939) și este condus de Zaharia Stancu, Geo Bogza ajunge în Spania. Conducerea îi cere lui să scrie un reportaj despre Spania, acest subiect necesitând deplasarea sa pe frontul spaniol

“pentru a spune cinstit și drept tot ce vede”, impresii ce sunt relatate în *Pentru ce am plecat în Spania*, nr. 2/1937.

În călătoria la New York, un episod regăsit și în dialogul cu Diana Turconi, ni-l dezvăluie pe Geo Bogza ca scenarist. “Se petrecea în 1967, moment în care Bogza se afla la New York, oraș ce îi va produce o puternică impresie. Atât de puternică, încât va face scenariul unui film. Film realizat în 1970, interzis peste 20 de ani, difuzat sporadic după '90, oferit spre vizionare la adevărata lui valoare abia astăzi.”¹¹

Anul 1967 este un an interesant. Pe plan artistic, menționăm că la București avea să se desfășoare primul colocviu internațional consacrat operei lui Brâncuși. Pe plan politic, amintim că Nicolae Ceaușescu era ales președinte în locul lui Chivu Stoica. Când Geo Bogza atinge pământul american, președintele SUA era Lyndon Johnson, se împliniseră patru ani de la asasinarea lui Kennedy, iar războiul din Vietnam începuse de doi ani. New York-ul devine fascinant

⁹ Geo Bogza, *Elefanții sunt pentru pace – Ceylonul văzut de Geo Bogza*, decupaj descoperit în arhiva Muzeului Literaturii Române din București.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ *Jurnalul literar*, 6 februarie 2008, *Geo Bogza la New York, un film interzis*.

pentru scriitorul român. "Sub norii fantastici ai Atlanticului se înalță orașul în care a trăit și pe care l-a cântat Walt Withman și tot aici am auzit fluturând – ca un vis frumos (...) – drapelele tuturor statelor din lume. Multe am văzut în acest oraș în care arta se afirmă cu îndrăzneală, în care trăiește Salvador Dali, un mare nebun și un adevărat geniu." Imaginea orașului nu este însă complexă, cineastul având interzis să filmeze cartierele mizere și revoltele de pe străzi.

Reportajul filmat avea aproximativ nouă minute. Scenariul era semnat Geo Bogza, comentariul filmului era citit de Geo Bogza, iar proiectul filmului era comun: Geo Bogza și Pantelie Tuțuleasa. "New York, 1967. Eram acreditat din partea Sahia Film – prin Consiliul Culturii – la Adunarea Generală a Națiunilor Unite. Așa l-am cunoscut pe Geo Bogza, care făcea parte din grupul de presă acreditat și reprezenta gazeta *Contemporanul*", rememorează cineastul Pantelie Tuțuleasa. Continuă emoționat: "La un moment dat m-a întrebat ce voi face sâmbătă, când este zi liberă. I-am spus că voi prospecta locurile interesante din acest mare oraș al Americii. Am simțit că ar fi interesant să mergem împreună. I-am precizat că eu merg mult pe jos. Am stabilit locul întâlnirii la misiunea țării noastre pe lângă ONU, aflată pe Strada 92. Astfel, în acea sâmbătă a anului 1967 începea colaborarea dintre un scriitor și un cineast. Din octombrie până în noiembrie, sâmbăta și duminica, filmam prin marele oraș cu maestrul alături." Din 1967 până în 1970, Tuțuleasa a lucrat la film "în trepte", "pentru că aveam îndelungi discuții și controverse cu Geo Bogza în definirea subiectului. În 1970 a fost gata. Dar... filmul a primit verdictul «interzis» la repetatele prezentări făcute la Sahia Film, până la nivel de ministru. Motivul? Citez: «Filmul nu conține mizeria pe care o are această metropolă a lumii. E prea multă strălucire». Abia după '90 a rulat filmul pentru prima oară, scurt timp, în unele dintre cinematografele bucureștene, în deschiderea filmelor artistice. Se poate spune că

abia acum «rulează» cu adevărat (ca film de sine stătător, nu ca un apedince), pe *Jurnalul online*.^{12*}

Din paginile *Jurnalului literar* aflăm că cei doi au schițat programul filmărilor în New York, "un Babilon al aceluia timp", cum avea să-l numească Geo Bogza. "De exemplu, într-o zi, de la Strada 92 am traversat Park Avenue până la intersecția cu Strada 42, am trecut pe lângă Central Park, ne-am oprit puțin timp în fața Muzeului Guggenheim, au urmat centrul Rockefeller și Universitatea Columbia (unde profesorul Rațiu, decan al Facultății de Arte și nepot al lui Brâncuși, ne-a rugat să participăm la sesiunea de comunicări pentru omagierea marelui sculptor român). Dar, când ne gândeam noi încotro să mai pornim, am văzut o trăsură printre mașini. Doi cai albi frumoși tropăiau pe lângă limuzinele elegante și lungi, destu-

12 *Jurnalul literar online*, 6 februarie 2008, *Geo Bogza la New York, un film interzis*.

* Nu mai rulează nici pe *Jurnalul online*.

13 *Jurnalul literar online*, 6 februarie 2008, *Geo Bogza la New York, un film interzis*.

le ca număr chiar în zi de sâmbătă. Voiam să filmez caii și trăsura și am cerut permisiunea vizitiului. Așa s-a născut primul cadru din filmul nostru, ce trebuia inițial să poarte titlul *Cu trăsura prin New York* (în cele din urmă s-a numit *Însemnări de reporter*), actor principal fiind maestrul Geo Bogza. Ajunși la stația trăsurilor, surpriză: auzindu-ne vorbind, dispecerul ne-a spus că este dintr-un oraș din Moldova. Bogza s-a bucurat și m-a rugat să prind acest moment în acea însorită zi de toamnă. În comentariul filmului, Geo Bogza consemnează: «Multe am văzut în acel oraș, dar în inima mea a rămas neștersă plimbarea pe care am făcut-o într-o după-amiază aurie de toamnă (...). Și acum mai țin minte numele calului alb care trăgea trăsura – Gaspar. Iar numele fetei era Margaret» (n.r. – fata era vizitiu). Aceste fraze se regăsesc și în poemul maestrului intitulat *Manhattan*. Bogza nu putea să doarmă noaptea din cauza diferențelor de fus orar. Așa că a început să scrie poemul, pe care l-a definitivat în 1970. *Manhattan*-ul l-a impresionat pe Bogza în mod deosebit. A ținut neapărat să-l semneze *Poem de Geo Bogza și Pantelie Tuțuleasa*. Se poate spune că poemul e un scenariu literar.”¹³

Într-un caiet din arhiva Muzeului Literaturii din București, sub titlul *Lecturi la mare; Impresii, nemulțumiri, deziderate, idei, propuneri*, ce cuprinde perioada 30 august-14 septembrie 1977, datat 14. 9. '77, stă schița poemului *Elefanții*, poem inspirat de călătoria în Ceylon. Cităm pasajele ce au putut fi decriptate, textul având multiple tăieturi și un scris greoi:

“Am fost un melc
Care dacă se lovea de un fir de iarbă
Se ținea pe sine însuși (...)
Am fost un melc
Care în drumul lui n-a întâlnit
decât picioare de elefanți...”
Sub data de 31 august citim versurile:
“Aș vrea să locuiesc într-un trăsnet
Să am un apartament cu vedere spre mare
Și o terasă de pe care aș vrea să pot zări
Steaua polară.”

Anii șaptezeci aduc schimbări negative care îl determină să își revizuiască crezul politic. Cutremurul din 4 martie 1977, pe

când locuia în Piața Cosmonauților, în București, îi dezorganizează toată viața. Este nevoit să se mute pentru ca blocul să se reabiliteze și astfel pierde multe dintre manuscrise, scrisori și lucruri. În același an intră sub urmărirea Securității, îi este interceptată corespondența, îi sunt sistate abonamentele la presă, iar la domiciliul din Snagov i se taie legăturile telefonice. Astfel, se întoarce împotriva sistemului, pe care îl denigrează. În ultimii douăzeci de ani ai vieții, Geo Bogza poate fi numit opozant al regimului socialist. La începutul lui 1989, împreună cu Octavian Paler, Șt. Augustin Doinaș, Andrei Pleșu, Al. Paleologu, Mihail Șora și Dan Hăulică, face parte din lista semnatarilor unui memoriu de susținere a lui Mircea Dinescu, exclus pentru expunerea negativă a situației din România. Semnatarii memoriului sunt interziși, cu excepția lui Geo Bogza, care părăsește ușor scena publică, din proprie inițiativă.

Din 1978, starea de sănătate a lui Bogza începe să se deterioreze, așa cum reiese din scrisorile către Teofil Răchițeanu. Reumatismul pe care îl avea de la 26 de ani se accentuează, încep problemele cu picioarele și cu ochii.

Ajuns la o vârstă a bogatei experiențe literare și trecut prin multe avataturi ale creației, Geo Bogza reia proiectul revistei *Urmuz*, șaiszeci și doi de ani mai târziu. La data de 20 aprilie 1990 apare la București numărul 6, la care colaborează Geo Bogza, Al. Tudor Miu, Vlad Massaci și Sorin Vieru. În ultimii doi ani de viață, când nu mai putea scrie, Geo Bogza trimitea telegrame prin telefon. Din ultima scrisoare către poetul din Biharia, Teofil Răchițeanu, cităm: “Nu mai pot merge decât o sută de metri sprijinit în baston.”

Din ultima perioadă a vieții avem mărturiile cărții vorbite ce adună dialoguri din 18 iulie 1992-14 septembrie 1993, perioadă în care poetul este imobilizat la pat, în spitalul Elias, unde și moare pe data de 14 septembrie 1993. Seninătatea poetului împăcat cu sine este reprezentată în dialoguri pline de emoție, de amintiri și de fraze memorabile care ni-l reamintesc pe Marele Bogza, cel ce și-a trăit viața și opera cu demnitate.

Opera lui Bogza Geo:

- *Jurnal de sex, poeme*, Colecția "Integral", București, 1929.
- *Poemul invectivă*, cu amprente digitale ale autorului, Ed. Unu, București, 1933.
- *Începutul epopeii*, Editura pentru Literatură și Artă a Uniunii Scriitorilor din RPR, București, (25.V.)1950.
- *Scrieri în proză*, vol. I, II, III, IV, V, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1956-1960.
- *Pagini contemporane 1944-1956 (Pe urmele războiului în Moldova, Oameni și cărbuni în Valea Jiului, În Iugoslavia, Porțile mării, Meridiane sovietice, Tablou geografic, China adorată, În fața atomului, Pagini solemne, Pagini de presă, Pagini literare, Pagini de poezie.)*, Editura Tineretului, București, 1957 (cuprinde și vol. V din *Scrieri în proză*).
- *Țara de piatră: Confesiune despre vitregia naturii și a istoriei*, Ed. Minerva, București, 1971.
- *Paznic de far*, Ed. Minerva, București, 1974.
- *Orion (Urmuz, Poem petrolifer, Cântec de revoltă, de dragoste și moarte, Ioana Maria, Noaptea tragică, Eu și palmierul, Walt Whitman, Statui în lună)*, Ed. Minerva, București, 1978.
- *Ca să fii om întreg*, Ed. Cartea Românească, 1984.
- *Cartea Oltului* (apărută inițial în 1958, sub numele de *Scrieri în proză*, vol. III), Ed. Minerva, București, 1985.
- *Jurnal de copilărie și adolescență*, Ed. Cartea Românească, București, 1987.
- *Trapez*, Ed. Cartea românească, București, 1994.
- În colaborare cu Turconi Diana, *Geo Bogza în dialog cu Diana Turconi – Eu sunt ținta, 18 iulie 1992-14 septembrie 1993*, Ed. Du Style, București, 1996.

Critica:

- Catargiu, Călin, *Geo Bogza sau elogiul sublimului*, Ed. Grafică Prahoveană, Ploiești, 1995.
- Călinescu, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 2003.
- Filipciuc, Ion, *Alexandru Bogza, antinomii tonale*, Ed. Biblioteca "Miorița", Câmpulung Bucovina, 2006.
- Lascu, Mădălina, *Epistolar avangardist (corespondență primită de Geo Bogza de la Stephan Roll, Sașa Pană, Mary-Ange Pană, Victor Brauner, Ilarie Voronca, Colomba Voronca, grupul Alge)*, Ed. Tracus Arte, București, 2012.
- Lascu, Mădălina, M. Blecher, *mai puțin cunoscut*, Ed. Hasefer, București, 2000.
- Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii*

române, Ed. Paralela 45, Pitești, 2008.

- Martin, Mircea, *Identificări*, Ed. Cartea Românească, București, 1977.
- Opreșan, I., *Istoria literaturii române în evocări*, Ed. Saeculum I.O., București, 2001.
- Poantă, Petru, *Scriitori contemporani. Radiografii*, Editura Didactică și Pedagogică, vol. I, III, București, 1994.
- Rad, Ilie, *Geo Bogza – Rânduri către tineri scriitori ardeleni*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2003.
- Simion, Eugen, *Fragmente critice*, vol. I, *Scriitura taciturnă și scriitura publică*, Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, București, 1998.
- Simion, Eugen, *În ariergarda avangardei (convorbiri cu Andrei Grigor)*, Ed. Univers Enciclopedic, București, 2004.
- Simion, Eugen, *Scriitori români de azi*, vol. I, Ed. Cartea Românească, București, 1978.
- Simion, Eugen, *Scriitori români de azi*, vol. III, Ed. Cartea Românească, București, 1984.
- Simion, Eugen, *Timpul trăirii, timpul mărturisirii – Jurnal parizian*, Ed. Corint, București, 2006.
- Steinhardt, N., *Geo Bogza – un poet al efectelor, exaltării, grandiosului, solemnității, exuberanței și patetismului*, Ed. Albatros, București, 1982.
- Șerbu, Ieronim, *Vitrina cu amintiri*, Ed. Cartea Românească, București, 1973.
- Ștefănescu, Alex, *Dialog în bibliotecă*, Ed. Eminescu, București, 1984.
- Ștefănescu, Alex, *Istoria literaturii române contemporane, 1941-2000*, Ed. Mașina de Scris, București, 2005.
- Tănase, Stelian, *Avangarda românească în arhivele siguranței*, Ed. Polirom, București, 2008.
- Tănăsescu, Antoaneta, *Geo Bogza, biblioteca critică*, Ed. Eminescu, București, 1976.
- Ungureanu, Cornel, *Istoria secretă a literaturii române*, Ed. Aula, Brașov, 2007.

Articole:

- *Bilete de papagal*, director Tudor Arghezi, articole de Geo Bogza (*Chelie, Cimitirul femeilor, Scrisoare deslipită, Omul exorbitant, Cronica chină, Treisprezece, În Ajun* etc.), august-decembrie 1928.
- Boaru, Nicolae, *Centenar Geo Bogza, în Atitudini*, anul VI, nr. 26, ianuarie-martie 2008, Casa de Cultură "I.L. Caragiale", Ploiești.
- Bogza, Geo, *Declarații la deschiderea unui liceu*, în *Unu*, București, 1928-1929.
- Bogza, Geo, *Exasperarea creatoare*, în *Unu*, București, 1928-1929.
- Bogza, Geo, *Lumina crudă*, în *Unu*, București, 1928-1929.
- Bogza, Geo, *Profesie de credință pentru grupul alge*, în *Unu*, București, 1928-1929.

- Bogza, Geo, *Reabilitarea visului*, în *Unu*, București, 1928-1929.
- Bogza, Geo, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, în *Unu*, București, anul III, nr. 32, decembrie 1930.
- Grăsoiu, Dorina, *Scrisori Geo Bogza către F. Aderca*, în *Revista de istorie și teorie literară*, anul XLII, 2 aprilie-iunie 1994, Institutul de Istorie și Teorie Literară "G. Călinescu", Academia Română.
- Onea, Octavian, *Geo Bogza – scrisori către Alexandru Tudor-Miu*, în *Axioma*, anul II, nr. 6, iunie 2001.
- Onea, Octavian, *Geo Bogza către Al. Tudor-Miu. Cinci scrisori*, în *Atitudini*, anul VI, nr. 26, ianuarie-martie 2008, Casa de Cultură "I.L. Caragiale", Ploiești.
- Pană, Sașa, *Ore la Geo Bogza*, în *Unu*, București, 1928-1929.
- *Urmuz, revistă de avangardă*, director Geo Bogza, nr. 1, Câmpina, articole de G. Bogza (*Urmuz*), Ilarie Voronca, Gh. Dinu, F.T. Marinetti, ianuarie 1928.
- *Urmuz, revistă de avangardă*, director Geo Bogza, nr. 2, Câmpina, articole de Al. A. Tudor-Miu, Ilarie Voronca, Tristan Tzara, Géo Sad (*Poetul*), Stephan Roll, februarie 1928.
- *Urmuz, revistă de avangardă*, director Geo Bogza, nr. 3, Câmpina, articole de Al. A. Tudor-Miu, George Bogza (*Descântec; Creionul; Olga; Visătorul stelelor*), G.B. (Ilarie Voronca; *Cățeaua bragagiului; Lui Stephan Roll*), martie-aprilie 1928.
- *Urmuz, revistă de avangardă*, director Geo Bogza, nr. 3, Câmpina, articole de Al. A. Tudor-Miu, George Bogza (*Descântec; Creionul; Olga; Visătorul stelelor*), G.B. (Ilarie Voronca; *Cățeaua bragagiului; Lui Stephan Roll*), martie-aprilie 1928. *Urmuz, revistă de avangardă*, director Geo Bogza, nr. 4, Câmpina, articole de Al. A. Tudor-Miu, George Bogza (*Penetral, Post meridian primăvărativ*), mai 1928.
- *Urmuz, revistă de avangardă*, director Geo Bogza, nr. 5, Câmpina, articole de Al. A. Tudor-Miu, George Bogza (*Nerv; Gară; Clipa spânzurată; Piatră cubică; Zizi; Piedestal; Amestec țipător; Preludiu; Să mori pentru o femeie*), iunie-iulie 1928.

Dicționare:

- Academia Română, *Dicționarul general al literaturii române*, vol. I, Ed. Univers Enciclopedic, București, 2004.
- Hangiu, I., *Dicționarul presei literare românești (1790-2000)*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2004.

Maria MOLDOVEANU*

Contribuția culturii la dezvoltarea sustenabilă a așezărilor urbane (II)

Résumé

Prima parte a studiului "Contribuția culturii la dezvoltarea sustenabilă a așezărilor urbane" debutează cu o serie de clarificări ale conceptelor: dezvoltare durabilă, dezvoltare sustenabilă, dezvoltare locală, dezvoltare teritorială, dezvoltare urbană.

Înțelegem ca proces de ameliorare continuă a calității vieții generațiilor prezente, de satisfacere a trebuințelor lor fără a limita/afecta posibilitățile generațiilor viitoare de a-și satisface nevoile lor, dezvoltarea durabilă vizează toate domeniile de competență ale colectivităților umane. Sustenabilitatea privește creșterea economică și solidaritatea, abordarea integrată a tuturor problemelor legate de mediu, resurse, dezvoltare umană, amenajare teritorială, patrimoniu cultural, alte aspecte ale environnement-ului.

Dintre strategiile de dezvoltare urbană, studiul analizează și ilustrează cu studii de caz din spațiul românesc: regenerarea urbană prin (re)conversie funcțională (i.e. recuperarea "paraginilor" (friches) industriale); parteneriate între agenții economici și actorii culturali pentru extinderea oportunităților de exprimare artistică și consum cultural; strategia orașelor creative - știindu-se că așezările urbane au un rol important în dezvoltarea durabilă prin valorizarea creativității umane.

Cuvinte-cheie: dezvoltare durabilă, abordare integrată a sustenabilității, regenerare urbană, politici culturale, consum cultural, orașe creative

La première partie de l'étude «La contribution de la culture au développement soutenable des agglomérations urbaines» commence par une série de clarifications des concepts: développement durable, développement soutenable, développement local, développement territorial, développement urbain.

Comprise comme un processus d'amélioration continue de la qualité de la vie des générations présentes, de satisfaction de leurs besoins sans limiter/affecter la capacité des générations futures de satisfaire leurs nécessités, le développement durable vise tous les domaines de compétence des collectivités humaines. La durabilité concerne la croissance économique et la solidarité, l'approche intégrée de toutes les questions visant l'environnement, les ressources, le développement humain, l'aménagement territorial, le patrimoine culturel et d'autres aspects environnementaux.

Parmi les stratégies de développement urbain, l'étude analyse et illustre par des études de cas de l'espace roumain: la régénération urbaine par (re)conversion fonctionnelle (c'est-à-dire la récupération des friches industrielles); les partenariats entre les acteurs économiques et culturels pour élargir les possibilités d'expression artistique et de consommation culturelle; la stratégie des villes créatives - sachant que les agglomérations urbaines ont un rôle important dans le développement durable par la valorisation de la créativité humaine

Mots-clé: développement durable, approche intégrée de la durabilité, régénération urbaine, politiques culturelles, consommation culturelle, villes créatives

* Doctor în sociologie, cercetător științific I, Institutul Național de Cercetări Economice "Costin C. Kirițescu" - Academia Română.

Politica orașelor creative

Din anul 2005, când British Council a lansat Programul "Orașe creative" – program ce oferă un model de regenerare economică și socială a orașelor prin intermediul industriilor creative –, problemele dezvoltării urbane sunt tratate prin prisma culturii și a creativității umane.

Cultura este context al dezvoltării și, în același timp, factor important al politicilor de dezvoltare. Ea modelează atitudinile indivizilor și ale comunităților umane, atitudini necesare coeziunii și dezvoltării durabile, având un rol-cheie în rezolvarea crizelor ce amenință umanitatea.

În această perspectivă, orașul este văzut de sociologi ca "un centru/nucleu/focar al interculturalității și al creativității culturale" (Elizabeth Jelin, Universitatea din Buenos Aires, Argentina).

Orașele au un rol esențial în stimularea și utilizarea creativității în procesul dezvoltării sustenabile. Ele reunesc principalii actori ai creației, producției și difuzării bunurilor culturale, a celor produse de industriile creative, având totodată și mijloacele de a valoriza creativitatea umană. Anumite orașe, scria René Berger, joacă rolul de locuri "fierbinți" în contextul celorlalte așezări, și nu pentru că ele dețin numărul cel mai mare de creatori și nici pe cei mai buni dintre ei (în pofida legii numerelor mari), ci pentru că au "mijloacele" ce semnalează, difuzează, acreditează și integrează creația culturală în politicile de dezvoltare urbană (3, p. 54).

Orașele au o influență considerabilă în domeniul practicilor parteneriale, al creării climatului de colaborare între lumea culturii și afacerile private, în stimularea antreprenoriatului cultural și dezvoltarea economiei creative. Economiiile creative produc venituri și locuri de muncă, contribuie la dezvoltarea umană și integrarea socială, generând totodată ambianța necesară competitivității între orașe (și țări), competitivitate măsurată în zilele noastre în funcție de cei 3T: tehnologie, talent, toleranță.

În contextul Europei inovative, subliniază A. Paul, discutăm tot mai mult despre

economii creative, orașe creative, module creative etc.

Conceptul de "orașe creative" se bazează pe ideea de cultură ca factor de revitalizare, de dezvoltare urbană. Atât în țările dezvoltate, cât și în cele în curs de dezvoltare, orașele creative sunt "promotoare" ale progresului economic și sociocultural, ale cooperării cu alte orașe pentru susținerea creativității și a culturii locale, îndeplinind rolul de "centre de excelență" pentru celelalte orașe.

Orașele creative au capacitatea de a atrage oameni creativi, de a elibera potențialul de creativitate existent în comunitățile urbane. În esență, "noțiunea de creativitate este legată de capacitatea oamenilor de a genera idei noi" (43).

Creativitatea este definită ca "aptitudine intelectuală superioară" (Al. Roșca), ca *facultate a spiritului* – "facultatea de a introduce în lume un lucru (...) nou" (J. Moreno), de a reorganiza elementele câmpului de percepție într-o formă originală, ca manifestare a indivizilor – "manifestare de forță și de independență a intelectului uman" (W. Tatarkiewicz), dar și ca *activitate* – "formă superioară a activității umane" (Petru Ioan), activitate ce duce "la un produs caracterizat prin noutate sau originalitate și valoare pentru societate" (Al. Roșca), ca *operă, lucrare, rezultat* al activității creatoare.

Autorii care au cercetat istoria conceptului *creație* au ajuns la concluzia că termenii creație, creativitate, creator, creativ, a crea ș.a. s-au impus relativ târziu în cultura europeană. Studiind istoria noțiunii "creație" în relație cu alte concepte de bază ale esteticii (i.e. artă, formă, frumos, reprezentare, trăire estetică etc.), Wladyslaw Tatarkiewicz a constatat că: "Timp de aproape un mileniu, denumirea de *creație* n-a existat" (40) – grecii nu aveau expresii sinonime nici pentru creativitate, creator, a crea, iar romanii le foloseau în limbajul curent într-o altă accepțiune decât aceea care s-a impus de-a lungul timpului, și anume: "*creator urbis*", cu sensul de "întemeietor al orașului". În mileniul al doilea, termenii s-au folosit exclusiv în teologie – "creator" însemnând Dumnezeu. "In principio creavit Deus caelum et terram"

(Geneza 1, 1), de atunci datând sintagma "creatio ex nihilo" – făptuire, creație a ceva din nimic – Dumnezeu a făcut lumea din nimic, pe toate le-a produs din nimic, prin voință divină a poruncit și s-au înfăptuit "universa de nihilo produxerit" (Psalmul 148, 5).

Revenind la accepțiunile laice ale termenilor, trebuie să arătăm că, începând din secolul trecut, s-au impus numeroase expresii în sens analog – creație, creativitate, creator, creativ, a crea – atât în artă, literatură, știință, cât și în domeniul tehnicii, educației, managementului, vieții cotidiene. Toate activitățile oamenilor, scria D. Teodosiu, "glisează între cele două tipuri de acte", acte originale (de creație) și acte învățate, neoriginale.

Indiferent de domeniul în care se manifestă, creativitatea este o însușire esențială a omului, care, în concepția psihologilor, poate fi identificată, influențată, educată, stimulată.

Orașele creative sunt capabile să mobilizeze "activele ascunse" ale comunităților umane, talentele, imaginația și energia creativă a indivizilor. Sunt orașele care susțin educația continuă, stimulând *pasiunea de a învăța* la nivelul fiecărei generații, învățând ele însele să progreseze, de unde și denumirea: "des villes qui apprennent".

Eficacitatea, succesul, performanțele sunt concepte ce se regăsesc atât în câmpul semantic al educației, cât și în cel al creativității.

În contextul noțiunii de "Learning City", se discută astăzi despre *educația creativă*, cea care nu se limitează la parcurgerea disciplinelor fundamentale, la privilegierea procesului de memorizare, ci reprezintă educația bazată pe materii flexibile, vocaționale, pe discipline de avangardă, pe gândirea independentă (e.g., tehnologia informației, nanotehnologii, neuroștiințe).

Educația creativă presupune nu numai un alt fel de a învăța, ci și o altă manieră de abordare a curriculei și a tehnologiilor educative (35). Educația stimulează competențele și capacitatea indivizilor de a exprima un punct de vedere original asupra unui subiect asimilat în școală, de a avea un feed-back reflexiv, o abordare critică, de a

propune soluții noi și noi viziuni *pertinente* la problemele mediului existențial.

Plecând de la premisa că fiecare individ are capacitate de a crea/a face ceva *nou* într-un anumit context al activității intelectuale sau al practicii cotidiene, miza sistemului educativ este *dezinhibarea* creativității și *identificarea* domeniului (domeniilor) în care oamenii/elevii/tinerii ar putea *să se manifeste* în manieră creativă. Creativitatea, relevă A. Craft (2003), este mai mult decât o abilitate intelectuală, este o manieră de a trăi sau, cum se exprimă autorul: "...la créativité n'est pas simplement une façon de penser, mais plutôt une façon de vivre" (11).

Există proiecte ale învățării creative care țin de managementul sistemului educativ – i.e. de curricula națională, de colaborarea intersistemică, de autonomia școlară etc. –, altele țin de contextul urban, de cunoașterea istoriei locale, de nevoile și așteptările locuitorilor, de climatul și coeziunea comunității.

A stimula creativitatea la nivelul așezărilor urbane înseamnă a utiliza *inteligența colectivă* (39), a deplasa centrul de greutate al învățării continue și educației creative de la școală către comunitate, a antrena personalitățile inovative în procesul de formare a competențelor locale.

În anul 2005, British Council a lansat programul "Orașe creative", centrat mai ales pe industriile creative, pe contribuția lor la regenerarea urbană.

Din rețeaua sud-est europeană a orașelor creative fac parte: Plovdiv (Bulgaria), Split (Croatia), Novi Sad și Belgrad (Serbia-Muntenegro), Tuzla (Bosnia), Pristina (Kosovo), Skopje (Macedonia), Tirana (Albania), Iași (România) – singurul oraș din țara noastră considerat "oraș creativ".

În prima etapă, British Council a realizat cartografierea, evidența topografică a industriilor creative locale, luând în considerare, pe lângă operatorii privați din domenii cum sunt: media & publicitate, design & publicitate, modă, IT, arhitectură, muzică, video, și principalii actori din sectorul instituțiilor bugetate (muzee, arhive, biblioteci, arte scenice, unele media), în cea de-a doua etapă fiind programat studiul impactului pe care îl au industriile creative din zonă asupra economiei ieșene.

**Viziune, modernitate, creație – trei
cuvinte pentru FIE Iași 2013**
– studiu de caz –

Cele trei noțiuni asociate Festivalului Internațional al Educației (FIE) desfășurat la Iași în iunie 2013 exprimă imaginea sintetică a unei manifestări culturale complexe, temeinice, inedite, susceptibile să înscrie Iașul în rândul celor mai creative orașe europene.

FIE are la bază un concept nou și modern, acela de "educație prin entertainment", prin dialog intercultural și participare creativă, un concept al diversității și al spațiului cultural deschis, al artei urbane și al neconvenționalului.

Un proiect cu "caracter durabil", cum a fost definit în mass-media, conceput să celebreze educația și pe cei care contribuie la educarea tinerilor, să celebreze arta și să încurajeze exprimarea artistică, să stimuleze comunicarea și schimbul de idei și experiențe culturale.

Practic, în spațiile convenționale și neconvenționale ale festivalului s-au întâlnit și au împărtășit experiențe culturale comune muzicieni și studenți, edili și regizori, dansatori și librari, pictori și ziariști, universitari și actori,

arhitecți și cinefili, editori și oameni de afaceri, muzeografi și locuitori ai Iașului, celebrități și consumatori anonimi de muzică, teatru, dans, carte, pictură, design etc.

În cele zece zile ale festivalului au avut loc concerte deosebite: "Kaas chante Piaf", "Scripcarul pe acoperiș" – cel mai popular muzical din țară, concertul anual în aer liber "Clasic 300" – cu participarea Filarmonicii de Stat "Moldova", a Corului "Gavril Musicescu", a unor soliști de celebritate mondială (e.g., Viorica Cortez, Elena Moșuc), dar și "Iași Opera Festival", cu 15000 de spectatori care, timp de cinci zile, au urmărit cele mai valoroase producții de operă vieneză.

Între spectacolele de teatru din Sala Mare a Naționalului ieșean au fost prezentate premiere (e.g., "Golem", în regia lui Alexander Housvater) și alte producții din anii 2011-2013.

Artele vizuale la FIE – vernisaje și expoziții precum "Simeza ieșeană", "Atelier 35" – au fost prezente "pretutindeni", au fost în galerii și în spații deschise, în "Piața Unirii" din Iași sau pe strada Alexandru Lăpușneanu – spații în care trecătorii autohtoni nu-și imaginau că se pot întâlni cu arta în toată simbolistica și autenticitatea ei.

La FIE au fost organizate și cinci talk show-uri la care au participat personalități din domeniul diverse – educație, film, regie, literatură, mass-media etc. – și au dezbătut concepte și fenomene ale actualității educative, ale creației și dezvoltării orașelor, ale artei și formării profesionale, ale mass-media, ale participării la îmbunătățirea continuă a calității vieții urbane.

Marșul absolvenților din cele cinci universități publice ieșene a generat, de asemenea, reflecții și comentarii despre educație, despre situația tinerilor, despre responsabilitatea societății față de școala contemporană.

Un eveniment dintre cele mai interesante la FIE a fost Festivalul "Fringe" – un concept insolit, prezentat pentru prima dată în România, dar celebru în marile capitale din lume. Un festival ce cuprinde o mare varietate de experiențe teatrale, cu zeci de trupe, cu un public tânăr și dornic să experimenteze el însuși momente artistice inedite, să interacționeze cu personajele de pe scenă, cu cei care aduc arta în spații urbane neconvenționale (scenariști, actori, regizori, DJ, ca în cazul unor formule mixate cum au fost și la Iași).

La "Fringe Festival" au participat trupe de teatru din București (e.g., UNATC, Teatrul în culise, Teatrul Luni de la Green Hours, Teatrul de sufragerie), din Iași (e.g., Halal Teatru), din Satu Mare (e.g., R D"UN (D) ART), Oradea, Târgu-Mureș etc.

Plecând de la experiența ieșeană, membrii juriului au apreciat că "Fringe" este o formulă artistică ce ar trebui extinsă la nivel național.

După opinia noastră, "Fringe Festival", ca și celelalte evenimente organizate în cadrul FIE 2013 au reușit să "upgradeze imaginea" orașului Iași, imagine definită prin trei coordonate esențiale: cultură, educație, creativitate.

Din anul 2010, Iașul a participat și la proiectul "ORGANZA – Rețea de orașe creative", finanțat de Uniunea Europeană (prin INTERREG IV C). Proiectul a fost lansat la Arnhem – Olanda, cu scopul de a stimula dezvoltarea industriilor creative și a îmbunătăți metodele de diseminare a bunelor practici. Proiectul ORGANZA, finalizat în decembrie 2012, a reprezentat pentru Primăria din Iași și pentru Universitatea "Gh. Asachi" – care i-a fost partener în proiect – o șansă unică de a-și însuși spiritul Europei inovative și a înțelege noua abordare a competitivității umane.

Un program similar celui inițiat de Consiliul Britanic este Programul UNESCO intitulat "Rețeaua orașelor creative". Orașele incluse în această rețea au misiunea de a susține diversitatea culturală și creativitatea (i.e. industriile creative) – factori dinamici ai dezvoltării urbane sustenabile.

În prezent, Creative Cities Network cuprinde 38 de centre urbane grupate în jurul a șapte domenii (industrii creative: literatură, film, muzică, crafts & folkart, design, media, gastronomie (vezi anexa 2).

După cum arată raportul UNESCO din 2013 – "Creative Economy Report" –, unele dintre orașele arondate la această rețea (e.g., Sydney, Edinburgh, Bogota, Seoul) "au reușit să dezvolte modele antreprenoriale de succes și să susțină business-uri creative" (44). În acest sens, relevanța economică și socială a sectorului creativ a crescut continuu, industriile culturale/creative având o contribuție însemnată la progresul și

susținerea competitivității la scară mondială, la crearea de locuri de muncă.

Încă din anii '90, cercetările de economie a culturii au arătat că un rol-cheie în creșterea PIB-ului și a ocupării, în atragerea forțelor de muncă performante și în afirmarea excelenței din economia țărilor dezvoltate îl au industriile culturale creative. De asemenea, studiile de urbanism centrate pe dezvoltarea durabilă a orașelor au subliniat contribuția industriilor culturale la creșterea economică și "upgradarea" imaginii spațiilor urbane.

Înseși conceptele de "dezvoltare" și "creștere" au fost redefinite – în unele țări existând tendința de introducere a unor teme legate de industriile culturale (e.g., de infrastructură a culturii sau resurse umane creative) între indicatorii de măsurare a dezvoltării comunităților locale.

Conceptele industriei culturale/industrii creative se referă la bunuri și servicii create în sectoarele de activitate supuse regulilor industriale ale economiei de piață, dependente în același timp de drepturile de proprietate intelectuală.

Definițiile diferă în funcție de domeniile incluse de fiecare autor în sfera noțiunilor analizate. După cum scriam în lucrarea noastră *Industrii culturale* (I), 2005, "...nu există o definiție a conceptului acceptată de toți autorii, după cum nu există nici puncte de vedere identice în legătură cu tipurile de activități și subdomenii pe care le cuprinde acest sector" (28, p. 7).

De la primele definiții, *industriile culturale* au inclus următoarele domenii: editare, cinema, muzică, radio, televiziune, artele scenei, mai târziu jocurile video, industriile creative cuprinzând: arhitectura, designul, publicitatea, artizanatul, moda, turismul cultural.

Noțiunea *industrii creative*, lansată în anii '90, viza industriile ce au la bază creativitatea individuală, abilități și talente, având și potențialul de a produce bogăție și locuri de muncă prin activități de creație protejate de copyright.

Conform administrației britanice, industriile creative "combină creația, producția și comercializarea conținuturilor intangibile cu vocație culturală" – conținuturi ce se

referă în principal la producția de carte, discuri, filme, materiale audiovizuale, fotografie. X. Greffe constată că mulți autori includ în acest sector și alte industrii, cum sunt: designul, moda, producția instrumentelor muzicale, arhitectura, publicitatea ș.a., ceea ce denotă că noțiunea "industrii creative" a devenit mai cuprinzătoare decât noțiunea consacrată, de "industrii culturale". În egală măsură s-au extins și efectele economice ale acestor ramuri, de aceea se utilizează termeni relativ sinonimi – industriile creativității, economia culturii moderne, economia creativității – ce definesc "ansamblul produselor ce încorporează, pe lângă valoarea utilitară, și o semnificație sau o valoare simbolică înaltă (relevantă)" (20).

Întrucât frontierele dintre cele două concepte sunt incerte, unii autori le diferențiază, alții le identifică sau consideră că sfera industriilor creative este mai largă, incluzând și industriile culturale. Dar, indiferent cum sunt definite, industriile culturale și cele creative au caracteristici comune, cum sunt:

- intersecția culturii cu economia;
- conținut artistic/cultural;
- dublă natură – *economică* (creează bogăție și ocupare) și *culturală* (generează valori, sens și identitate) ș.a.

Mulți autori de proiecte și politici de dezvoltare locală sau regională iau ca termen de referință statisticile UNESCO, în care industriile culturale și creative se referă la crearea, producția, reproducția, promovarea, difuzarea sau comercializarea bunurilor, serviciilor și activităților care au un conținut cultural, artistic, patrimonial.

Statisticile UNESCO pe anul 2009 grupează structurile industriilor creative și culturale în următoarele clase sintetice:

- tezaurul cultural și natural;
- artele scenei și festivalurile;
- artele vizuale și artizanatul;
- carte și presă;
- audiovizualul și media interactive;
- design și alte servicii creative.

Cu prilejul unui studiu de caz pe orașul Manchester, realizat cu scopul de a identifica repere ce pot ajuta la diagnoza capacității creative a unui oraș, J. O'Connor, unul din-

tre primii autori care au definit conceptul de "industrii creative", a subliniat ideea de a analiza mai întâi "lanțul valorii", i.e. creația, producția, difuzarea și exploatarea produselor culturale. În opinia sa, "sectorul de producție creativă/culturală" reunește următoarele activități:

- muzică;
- fotografie;
- multimedia;
- publicitate;
- spectacole;
- arte vizuale;
- patrimoniu;
- artizanat;
- arhitectură;
- educație.

După cum remarcă Hristina Mikič în raportul intitulat "Măsurarea contribuției economice a industriilor culturale", lipsa unei teorii bine articulate despre conținutul noțiunilor (industrii culturale/industrii creative) conduce la abordarea subiectivă a elementelor structurale, a clasificării domeniilor incluse, implicit a criteriilor utilizate (26). Sunt utilizate criterii estetice, criterii legate de valoarea lor economică și culturală, de esența activității industriale, dar și criterii ce se referă la ocupare, la competitivitate, la dinamica dezvoltării economice.

Pentru experții care elaborează politici de dezvoltare urbană (și culturală) pentru comunitățile care le implementează, clarificarea noțiunilor, clasificarea domeniilor incluse în industriile culturale și creative sunt condiții esențiale ale reușitei lor.

Imaginând structurile noțiunii "industrii culturale" sub forma a patru cercuri concentrice, David Throsby situează în centrul imaginii industriile artistice fundamentale (e.g., literatură, muzică, artele scenei și artele vizuale), iar pe cercul al patrulea – industriile "conexe" (publicitate, arhitectură, design, modă), celelalte domenii poziționându-se pe cercul al doilea sau al treilea, ceea ce ajută la înțelegerea diferenței dintre industriile implicate direct în producția și comunicarea conținuturilor culturale și cele care contribuie la reproducerea diverselor simboluri, la creșterea economiei prin generarea de idei noi, la "creșterea prin

creativitate" (41), ca să folosim sintagma consacrată în lucrările din domeniu.

Proiectul "Creștere prin creativitate" lansat de Uniunea Europeană urmărește poziționarea eficientă a industriilor culturale și creative în toate regiunile Uniunii, identificarea bunelor practici și realizarea schimbului de experiență între parteneri, furnizarea de idei și sugestii pentru politicile de creștere la toate nivelurile. Proiectul reunește 11 parteneri regionali din nouă state membre ale Uniunii Europene și este finanțat prin Programul INERREG IV C.

Raportul din 2011 privind creșterea prin creativitate, cu subtitlul "Recomandări de politici", menționează în prefață că: "...dezvoltarea industriilor culturale și creative (ICC) s-a deplasat din zonele periferice ale elaborării de politici către zona superioară a agendei strategice a multor guverne", exprimând încrederea că industriile creative sunt vitale pentru refacerea economică a Europei. Aceste industrii furnizează circa cinci milioane de locuri de muncă și un procent semnificativ din PIB-ul Europei, contribuind la dezvoltarea durabilă a statelor membre.

Totodată, ele influențează pozitiv regenerarea orașelor și a regiunilor, dezvoltarea tehnologiilor comunicării și informațiilor, i.e. infrastructura lor, atractivitatea unor destinații turistice (e.g., Berlin, Budapesta, Bilbao – "orașe creative" relevante pentru spațiul urban european).

În cadrul proiectului au fost identificate domeniile reprezentative pentru sectorul ICC (le menționăm în ordinea prezentării lor în raport):

- ziare și reviste;
- software de computer;
- televiziune și radio;
- publicitate;
- filme și video;
- fotografie;
- jucării;
- parcuri de distracții și grădini publice;
- muzică;
- modă și design;
- arte și meșteșuguri;
- literatură;
- artiști, teatru și dans;
- arhitectură.

În contextul lucrării noastre, nu ne propunem să emitem aprecieri despre acuratețea selecției de mai sus și, implicit, a criteriilor ce se presupune că au stat la baza acestei ierarhizări, dar prezentăm în continuare o selecție a industriilor creative realizată de economiști (e.g., A. Paul), susceptibilă să ilustreze viziunile cu totul diferite despre sectorul creativ:

- arhitectură;
- design;
- fashion;
- computer games;
- editare/publicare;
- piață de artizanat;
- film și videoantichități;
- arte performante;
- muzică;
- televiziune;
- radio.

Strategia creșterii prin creativitate, dar și proiectele lansate de Alianța Industriilor Creative Europene – e.g., "Metropole creative", "CREATE", "Inovație ECCE", "Credite creative" ș.a. – au un rol esențial în competiția Europei cu statele din Asia și America de Nord.

Însă raportul "Creștere prin creativitate" prezentat de UE în 2011 conține multe concluzii interesante ca, de exemplu:

- industriile culturale și creative au o importanță incontestabilă în procesul dezvoltării regionale;
- creativitatea contează peste tot;
- companiile din sectorul creativ sunt "motoarele" principale ale reînnoirii și inovării economice și sociale;
- sectorul ICC nu se limitează la capitalele statelor membre, ci se dezvoltă în diverse regiuni ale Uniunii;
- industriile creative rămân un domeniu prioritar și după 2013.

După opinia noastră, noțiuni cum sunt "creștere prin creativitate", "creștere inteligentă", "specializare inteligentă", "educație creativă", noțiuni care exprimă idei legate de promovarea cercetării, dezvoltarea inovațiilor, competitivitatea sistemului educativ, orientarea spre societatea digitală etc., sunt concepte-cheie ale dezvoltării sustenabile a orașelor și a comunităților umane.

După cum reiese din clasificările prezentate mai sus, arhitectura este o industrie creativă importantă, nu numai o dimensiune a mediului/cadrului de viață din fiecare așezare umană. Ca domeniu al inovației (tehnologice), al creației culturale, arhitectura are o influență determinantă asupra calității locuirii și a mediului, asupra dinamismului economic și educației artistice/culturale, în general asupra calității vieții populației.

În acest sens, Carta de la Leipzig (2009) privind rolul strategic al *regenerării urbane integrate* și atenția specială ce trebuie acordată cartierelor defavorizate susține ideea că, în toate zonele, "Calitatea urbană este determinată de calitatea spațiilor publice și de peisajele urbane realizate de mâna omului, de arhitectură", spații ce devin elemente esențiale ale ambientului urban.

De asemenea, Declarația de la Toledo (22 iunie 2010), semnată în cadrul Reuniunii ministeriale informale privind locuirea și dezvoltarea urbană, a fost un prilej de adoptare a unei poziții comune asupra principiilor de dezvoltare urbană integrată, inteligentă, sustenabilă, incluzivă (i.e. a implementării Strategiei Europa 2020).

În cadrul Reuniunii de la Toledo s-au dezbătut problemele pe care le au de rezolvat orașele europene din punctul de vedere al calității mediului, din punct de vedere economic și social, ca și din punct de vedere cultural, *arhitectural* și al planificării urbane.

La Toledo s-a afirmat explicit că "ieșirea din criză trebuie să marcheze intrarea într-o nouă economie și o nouă calitate a vieții" și, în acest context, orașele (*creative*, s.n.) au un rol vital nu numai în conservarea patrimoniului istoric și cultural (în particular – *arhitectural*, ceea ce se numește "Bankultur"), ci și în dezvoltarea economiei și stimularea inovațiilor, în protejarea fizică a patrimoniului construit, în garantarea atractivității sale și a capacității de a fi locuit.

În lumina documentului de referință de la Toledo asupra regenerării urbane integrate, arhitectura, ca industrie creativă, are obligația de a contribui la reabilitarea clădirilor și la îmbunătățirea funcționalității

lor, la adaptarea tipologiilor rezidențiale la noile modele familiale și demografice, la stimularea ecoeficienței, implicit la creșterea calității și diversității creației arhitecturale, a identității și sustenabilității localităților urbane.

Arhitectura între poezie și pragmatism

– studiu de caz –

Uniunea Arhitecților din România (UAR) este una dintre cele mai active și mai responsabile uniuni profesionale. Împreună cu Universitatea de Arhitectură și Urbanism "Ion Mincu", cu ICOMOS – România și cu Observatorul Urban București (OUB), realizează studii de urbanism și cercetări privind calitatea locuirii și calitatea vieții populației urbane, finanțează unele studii și elaborează strategii de dezvoltare urbană, organizează dezbateri și sesiuni de comunicări, editează un buletin informativ denumit "Informații pentru un oraș bun".

Trebuie să amintim că ICOMOS – Conseil International des Monuments et des Sites – este o organizație internațională nonguvernamentală asociată UNESCO, din care fac parte specialiști de diverse profesii din lumea întreagă – juriști, arhitecți, economiști, ingineri, urbaniști, artizani, profesori și reprezentanți ai statelor membre – având misiunea de a susține conservarea, protejarea, utilizarea adecvată și punerea în valoare a monumentelor, a ansamblurilor construite și a siturilor. De pildă, întrunirea din 2014 a ICOMOS are ca temă "Patrimoine et paysages en tant que valeurs humaines".

ICOMOS – Comitetul Național Român are sarcina de a prezerva și valoriza patrimoniul istoric, cultural/arhitectural din țara noastră, organizează dezbateri, colocvii, simpozioane pe teme extrem de utile (e.g., "Perfecționarea sistemelor de atestare în arhitectură, urbanism și protejarea monumentelor") și, în același timp, participă, alături de celelalte organizații naționale, la crearea cadrului doctrinal/filosofic al patrimoniului internațional.

Observatorul Urban București, creat de UAR în cadrul unui program cultural pe care l-a derulat în anul 2007, se ocupă de monitorizarea (profesională) a spațiului urban bucu-

reștean, având ca obiective: informarea și sensibilizarea publicului din capitală în legătură cu problemele locuirii și cu tendințele dezvoltării orașelor, inițierea de studii și cercetări, organizarea de/participarea la dezbateri, conferințe, simpozioane, finanțarea de proiecte culturale pe bază de concurs.

Dintre proiectele proprii ale OUB derulate între anii 2009 și 2012, redăm selectiv:

2009: "Grădini pierdute", "Descoperă Bucureștiul", "Case care plâng", "Cartierul Mântuleasa";

2010: "Evaluarea performanței spațiilor publice din București";

2011: "Habitat – București", "Protejarea patrimoniului cultural prin acces la justiție", "De la Micul Paris la marele amalgam arhitectonic";

2012: "Peisaj și identitate urbană în cartierele interbelice bucureștene".

Multe dintre proiectele finanțate de OUB sunt propuse de ONG-uri și de alte structuri profesionale, precum: Asociația "Pro-Do-Mo", Fundația "Arhitext", SC "Global Mindscape" SRL, Asociația Area 3, Asociația pentru Tranziția Urbană, Asociația "Salvați Bucureștiul", Asociația "Odaia creativă", Asociația "Urban 2020".

Multe dintre proiectele realizate de aceste fundații și asociații se ocupă de: identitatea cartierelor bucureștene, de centrele culturale de cartier, de viața comunitară și spiritul civic, de amenajarea spațiilor în jurul locuințelor colective.

În toate demersurile menționate mai sus, contribuția arhitecților – alături de ei fiind urbanisti și sociologi – este fundamentală. La Congresul de la Sinaia din anul 2013 privind protejarea, reabilitarea și valorificarea patrimoniului arhitectural urban și peisagistic, temele prezentate de arhitecți s-au referit la: "Arta urbană, de la experiența culturală la experiment în situl istoric", "Vecinătatea patrimoniului construit", "Patrimoniul industrial ca sursă de regenerare urbană", "Patrimoniul și sustenabilitatea dezvoltării", "Reinventarea patrimoniului industrial românesc", "Conservarea centrelor istorice în contextul schimbărilor rapide ale societății contemporane", "Viitorul trecutului" ș.a. – toate sub titulatura Congresului:

"De la arhitectură la patrimoniul construit și mai departe..."

Am reprodus aceste titluri de comunicări, ca și pe cele ale proiectelor științifice realizate de arhitecți pentru că ele ascund, în opinia noastră, și poezia, și pragmatismul uneia dintre cele mai responsabile și mai de elită profesii.

Grație industriilor creative (între care și arhitectura), așezările urbane au capacitatea de a-și moderniza instituțiile culturale și a îmbunătăți calitatea actului de cultură. Orașele creative au astfel o viață culturală bogată, vie, dinamică, incitantă, atractivă pentru cele mai multe categorii de locuitori. Unele dintre orașele creative sunt candidate la titlul "Capitală culturală europeană".

Acest titlu este conferit unui oraș sau mai multor orașe pentru un an de zile. Ideea a fost lansată în anul 1985 și a avut un impact cultural și socioeconomic remarcabil. Din 1985 până în prezent au primit acest titlu 35 de orașe. Din anul 2007, s-a decis acordarea titlului la două orașe: unul din Europa Occidentală și altul din țări central și est-

europene. În anul 2007, orașul Sibiu a fost desemnat capitală europeană a culturii alături de Luxemburg.

Obiectivele acestei inițiative vizează evidențierea bogăției și diversității culturilor europene, cultivarea sentimentului de apartenență la comunitatea europeană, stimularea creativității prin implicarea artiștilor locali și europeni. Odată cu decernarea titlului, sunt lansate și o serie de proiecte cultural-artistice inspirate de specificitatea/identitatea culturală a orașului-gazdă. Exemple:

- În anul 2009, când Vilnius a primit titlul de capitală europeană a fost lansat și proiectul "Dialoguri baroce europene". Conceptul proiectului consta într-un program de promovare a artei baroce (arhitectură, muzică, teatru, pictură, literatură ș.a.);
- Odată cu primirea titlului de către orașul Graz (2003) din Austria, a fost lansat proiectul "Fantoma plăcerii", pentru a demonstra că arta europeană tratează cu succes și subiecte inspirate din trecut (e.g., "Artiști care au trăit în Graz");
- În anul 2004, când Lille a primit titlul de capitală culturală europeană, au fost lansate mai multe proiecte: "Le cinéma du futur",

"Microfolies" – un apel către artiștii care lucrează cu noi imagini și instalații moderne ale designerilor contemporani, "Expoziția Rubens" – organizată pentru sărbătorirea pictorului.

Practica a demonstrat că acordarea unor asemenea titluri aduce beneficii importante orașelor și țărilor respective, reprezentând oportunitatea de a regenera localitățile urbane, de a le schimba imaginea, de a le face publicitate.

Studiile de impact privind efectele acestui demers la nivelul unui teritoriu a demonstrat că fiecare euro investit în proiect poate genera 8-10 euro suplimentar. Pentru anul 2020 sunt propuse să primească acest titlu orașe din patru țări: Irlanda, Bulgaria, Croația și România. Din România aspiră Craiova, Cluj-Napoca, Timișoara și Iași. Opiniile majorității specialiștilor consideră că orașul Iași are cele mai mari șanse de a fi ales, datorită bogăției patrimoniului cultural, Iașul fiind, după București, al doilea oraș din țară cu numărul cel mai mare de monumente istorice. Locuitorii și presa ieșeană speră ca: "în anul 2020, România să fie din nou în centrul lumii culturale europene".

Bibliografie

1. Amiot, L. (2000), *Patrimoine et développement*, Université de Paris, Sorbonne, Centre Matisse, travaux de recherche.
2. Benhamou, F.; Moureau, N.; Sagot-Duvauroux, D. (2001), *Les galeries d'art contemporain en France*, La Documentation française, Paris.
3. Berger René (1976), *Artă și comunicare*, Editura Meridiane, București.
4. Berger, René (1996), *Les retombées économiques du festival d'Avignon*, AGFA (Association de gestion du festival d'Avignon), Paris.
5. Bianchini, F.; Parkinson, M. (1994), *Cultural Policy and Urban Regeneration: The West European Experience*, Manchester University Press, Manchester.
6. Breux, Sandra; Collin, Jean-Pierre; Négrier, Emmanuel (2007), *Political Rescaling and Municipal Cultural Public Policies: A Comparison of France and Québec*, "International Journal of Urban and Regional Research", Vol. 31, No. 1, March
7. CEFRAAC (Centre d'étude, de formation et de recherche sur les activités culturelles) (1996), *L'impact économique, en terme d'emploi de dix festivals en Europe*, Commission européenne, DG Emploi.
8. Centrul de Cercetare și Consultanță în Domeniul Culturii (2012), *Proiectul PRO urban. Spații alternative de consum cultural. O analiză a culturii urbane din București*, <http://www.culturadata.ro>.
9. Chiriță, V.; Pușcașu, V. (2009), *Frișă, brownfield sau paragină. Dileme și argumente pentru un concept sintetic*, "Analele Universității Ștefan cel Mare", Suceava, Secțiunea Geografie, anul XVIII.
10. Colbert, F.; Boisvert, J.M. (1985), *Etude de certaines dimensions économiques des activités à caractère culturel: le cas de l'orchestre symphonique de Montréal, du musée des beaux arts de Montréal et du festival international de jazz de*

- Montréal, Ville de Montréal (CIDEM-Tourisme) et Ministère des affaires culturelles de Québec.
11. Craft, Anna (2003), *The limits to creativity in education: dilemmas for the educator*, "British Journal for Educational Studies", Vol. 51, No. 2, pp. 113-127.
 12. Davey, Kenneth (2011), *Gouvernance locale en temps critiques: des politiques pour la crise, le redressement et l'avenir durable*, Conseil de l'Europe.
 13. Dăianu, Daniel; Murgescu, Bogdan (2013), *Întro se îndreaptă capitalismul românesc. O pledoarie pentru reforme, instituții incluzive și o Uniune Europeană funcțională*, International Policy Analysis, Friedrich Ebert Stiftung.
 14. Dechartre, P. (1998), *L'impact et l'apport des événements culturels dans le développement local et régional*, Rapport du CES (Conseil économique et social), Paris.
 15. Frey, B.; Pommerehne, W.W. (1989), *Muses and markets: Exploration in the Economics of the Arts*, Basil Blackwell, London.
 16. Greffe, X. (1990), *La valeur économique du patrimoine: l'offre et la demande de monuments*, Anthropos, Paris.
 17. Greffe, X. (2002a), *Arts et artistes au miroir de l'économie*, Economica, Paris.
 18. Greffe, X. (2002b), *Le développement local*, Datar, Edition de l'aube, Paris.
 19. Greffe, X.; Donnell, M.C. (1996), *Analyse des cultures entrepreneuriales en Europe*, Programme LEDA, Commission de l'Union européenne, DG V.
 20. Greffe, Xavier; Pflieger, Sylvie (2005), *La culture et le développement local*, OECD.
 21. Hrițcu, Mirona (2012), *Ce caută arta în fabricile lui Ceaușescu*, "Capital", 9-15 aprilie, p. 28-29.
 22. Iancu, Adrian (2003), *Reprezentare și reprezentativitate în spațiul urban comunitar*, Editura UT Press, Cluj-Napoca.
 23. Institut d'Aménagement et d'Urbanisme de la Région d'Île-de-France (2010), *Les industries créatives en l'Île-de-France: un nouveau regard sur la métropole*, Institut d'Aménagement et d'Urbanisme, Paris.
 24. Kissoum, A.; Lopez, E.; Grinberg, R. (2003), *Le festival du film d'animation d'Annecy: retombées et dynamisme en terme de développement local*, Université de Paris I, Matisse, travaux de recherche, Paris.
 25. Kuhls, M. (2003), *Le festival de Cannes: entre culture et commerce*, Université de Paris I, Matisse, travaux de recherche, Paris.
 26. Mikič, Hristina (2013), *Mesure de la contribution économique des industries culturelles. Examen et évolution des approches méthodologiques actuelles*, UNESCO – UIS, Montréal, Québec, Canada.
 27. Mirea, Delia A. (2012), *Efectele reconversiei peisajului industrial din București. Uzina de Mașini Electrice*, Teză de doctorat, p. 4.
 28. Moldoveanu, Maria (2001), *Mentalitatea creativă – perspectivă psihosociologică*, Editura "CNI Coresi", București.
 29. Moldoveanu, Maria (2005), *Industrii culturale (I), "Probleme economice"*, vol. 171-172, Academia Română, Centrul de Informare și Documentare Economică, București.
 30. OCDE (1996), *L'évaluation du programme des écoles-ateliers en Europe*, Paris.
 31. Origet du Cluzeau, Cl. (1998), *Le tourisme culturel*, PUF, Paris.
 32. Pave, Guy Tapie (2008), *Développement durable et stratégies urbaines*, POPSU, Bordeaux.
 33. Pflieger, S. (1986), *L'impact économique du festival d'Avignon*, BIPE (Bureau d'information et prévision économique), Paris.
 34. Pflieger, S.; Greffe, X.; Rouet, F. (1990), *Socio-économie de la culture: livre, musique*, Anthropos, Paris.
 35. Rey, Oliver; Feyfant, Annie (2012), *Vers une éducation plus innovante et créative*, "Dossier d'actualité. Veille et analyses", no. 70 (janvier).
 36. Ronchetta, C.; Trisciuglio, M. (2008), *Progettare per il patrimonio industriale*, Ed. Celid, Torino.
 37. Spireescu, Adrian; Asanica, Adrian; Pelteacu, Mihaela; Lakatos, Andrei (2010), *Studiul regenerării urbane și impactul asupra mediului și societății privind reconversia clădirilor din România*, UAUIM/CCPEC.
 38. Taddéi, François (2009), *Former des constructeurs de savoirs collaboratifs et créatifs: un défi majeur pour l'éducation du 21ème siècle*, OECD.
 39. Taddéi, François (2010), *Inventer une nouvelle maïeutique pour apprendre à apprendre*, "Cahiers pédagogiques", no. 478, janvier.
 40. Tatarkiewicz, Wladyslaw (1981), *Istoria celor șase noțiuni*, Editura Meridiane, București.
 41. Throsby, D. (2008), *Modelling the Cultural Industries*, "International Journal of Cultural Policy", vol. 14, no. 3 (pp. 217-232).
 42. Toffler, Alvin (1997), *Consumatorii de cultură*, Editura Antet, București.
 43. UNESCO (2012), *Politiques pour la créativité. Guide pour le développement des industries culturelles et créatives*, Paris.
 44. UNESCO (2013), *Creative Economy Report 2013, Special Edition*, Creative Cities Network.
 45. Vernières, Michel (2012), *La contribution du patrimoine au développement local: enjeux et limites de sa mesure*, CES-Université de Paris I.